

Thema
Vast vertrouwen

*Prof. dr. Meindert Fennema: 'Geen democratie
zonder sociaal en politiek vertrouwen'*

*Dr. Arwin van Buuren: 'Van groot belang is dat de
overheid zelf vertrouwenwekkend gedrag toont'*

Zicht

- Zicht, 40e jaargang (2014) nr. 2
- ISSN 0167-2150
- Het tijdschrift *Zicht* is een uitgave van de Guido de Brès-Stichting, het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.
- *Zicht* stelt zich ten doel de bevordering van een wetenschappelijk verantwoorde bezinning op actuele politieke en maatschappelijke ontwikkelingen, in het licht van de bijbelse grondslagen en reformatorische levensbeschouwing. Het tijdschrift is opiniërend en thematisch van karakter.

Redactie

- Mw. C.A. Everse
- Dhr. J.M. ten Hove MA
- Dr. ir. H. Kievit
- Ir. J. Maljaars
- Dhr. B. Provoost MA
- Drs. J.A. Schippers (secretaris en eindredacteur)
- Drs. J.D. Veldman
- Dr. K. van der Zwaag (voorzitter)

Adviesraad

- Ing. J.J. van Burg MSc
- Mw. E. van Doorn MA
- Mw. R.A. Heijboer
- Drs. A.I. Hoogeveen
- Prof. dr. J.J. Polder
- Dhr. W.J. Pijl
- Drs. P.J. Verheij RA
- Dhr. B.J.T. van de Worp MA

Redactieadres

- Wetenschappelijk Instituut voor de SGP
t.a.v. drs. J.A. Schippers
Dinkel 7, 3068 HB Rotterdam
Telefoon 010-7200785
E-mail: wi@sgp.nl
Internet: www.wi.sgp.nl

Bestuur Guido de Brès-Stichting

- Prof. dr. H. van den Belt
- Dr. R. Bisschop
- Dr. ir. J.S. van den Brink (secretaris)
- Dr. A. Goudriaan
- Mr. A. Klaassen (voorzitter)
- Dr. J.J. Meeuse
- Mw. dr. M. Verduijn
- Prof. dr. ir. W. de Vries
- Dhr. J.J. Zoeteman RA (penningmeester)

Bijdragen en auteursrechten

- Lezersbijdragen zijn van harte welkom. Graag vooraf auteursrichtlijnen en informatie over het redactiebeleid opvragen via het redactieadres.
- De auteursrechten voor de bijdragen in dit tijdschrift berusten bij de uitgeefster. Auteurs schrijven op persoonlijke titel.
- Aanbevolen citeerwijze: *Zicht*, 2014-1, p. 1

Recensies

- Boeken ter recensie zenden aan het bovengenoemde redactieadres.
- Ter recensie aangeboden boeken worden niet getourneerd.

Abonnementenadministratie

- Wetenschappelijk Instituut voor de SGP
t.a.v. Simone Paul-Cammeraat
Dinkel 7
3068 HB Rotterdam
telefoon 010-7200785
E-mail: wi@sgp.nl
- IBAN: NL93 INGB 0000 526 317 t.n.v. administratie
Zicht te Rotterdam

Abonnementen

- De prijs voor een jaarabonnement bedraagt € 21,50 (vier nummers); studenten/SGP-j leden € 12,50. Een proefabonnement (vier nummers) kost € 15,00. De prijs van een los nummer is € 8,50 (incl. verzendkosten).
- Guido-donateurs zijn automatisch abonnee van *Zicht*. De minimumdonatie bedraagt € 50,00 per jaar; studenten/SGP-j-leden € 25,00. Naast het tijdschrift *Zicht* ontvangen donateurs alle overige publicaties van het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.
- Een abonnement kan elk kwartaal ingaan. Abonnementen en donateurschappen worden jaarlijks automatisch verlengd, tenzij voor 1 december een schriftelijk bericht van opzegging bij de administratie is ontvangen.

Advertenties

- Hoornbeeck-college, afd. secretary support
e-mail: adverterenzicht@sgp.nl
Advertentietarieven zijn op aanvraag beschikbaar.

Vormgeving en druk

- Grafisch centrum De Toren BV te Nijkerk

Vertrouwen versterken, niet ondermijnen!

Vast vertrouwen. Volgens velen kun je daar alleen maar van dromen. Toegegeven, als je het blikveld beperkt tot het leven onder de zon, dan ziet het er niet erg veelbelovend uit. Oud-politicus Zalm geeft tegenwoordig leiding aan een staatsbank waarin een slordige 30 miljard euro van de belastingbetalers is gepompt. Het personeel van deze bank is boos omdat hun bonussen van de wetgever niet zo exorbitant hoog meer mogen zijn. En wat doet de bank anno nu? Zij verhoogt het salaris van alle staatsbankmanagers met 20 procent. Hoezo, anno nu...? Dit doet denken aan ouderwetse toestanden in Moskou (en wijde omgeving) van ruim voor 1989.

De onthullingen tijdens de parlementaire enquête over de woningbouwcorporaties stemmen ook al niet vrolijk. Met publiek geld kun je blijkaar straffeloos privébroekzakken vullen, schepen aanschaffen of peperdure auto's leasen. De huurders zijn het haasje. Zij zien dit alles met lede ogen aan en bemerken intussen dat hun woninghuur ieder jaar wel stijgt.

Als het kabinet dan hard blijft roepen dat versobering van de verzorgingsstaat hard nodig is, dan kan het zo langzamerhand bij niemand meer verbazing wekken dat bij veel mensen het cynisme over de politiek wordt versterkt – en het vertrouwen zienderogen daalt. Versoberen betekent dat iedereen een tandje terugzet, zeker ook de mensen aan de top. Integer voorbeeldgedrag zal het vertrouwen versterken. Natuurlijk niet van vandaag op morgen. Dit is geen Haagse hype, maar een zaak van lange adem. Een kwestie van volhouden dus!

Vast vertrouwen is onder de zon moeilijk vol te houden zonder zicht op een hoger perspectief. Willen we echt grond onder de voeten krijgen, dan doen we er goed aan rekening te houden met een werkelijkheid die ver boven de zon, ja, zelfs boven alles uitstijgt. Zie Psalm 65 vers 4 (in de Statenberijming van 1773).

Ik wens u met dit zomernummer van *Zicht* een goede zomertijd toe!

Jan Schippers, eindredacteur

Het is goed, op de Heere te vertrouwen en zich niet op mensen te verlaten. Het is goed, op de Heere te vertrouwen en zich niet op vorsten te verlaten.¹

Psalm 118 vers 8 en 9

Dr. Maarten Luther (1483-1546)

Het is goed op de Heere te vertrouwen

In deze twee verzen spreekt de dichter van de troost en hulp van mensen en hij spot er mee. Ja, hij spreekt alsof hij medelijden heeft met de stakkers, die, zonder God, zich op menselijke troost en hulp verlaten. Want de troost die op mensen is gegrondvest, is een miserebele, onzekere troost; ze zijn immers zelf geen ogenblik zeker van hun leven, zoals Jesaja² zegt en David in Psalm 146: Verlaat u niet op vorsten noch op mensen, ze kunnen toch niet helpen; want hun ziel moet van hen

heenvaren en zij moeten weder tot aarde worden; dan zijn al hun plannen verijdeld. Dat is zo volkomen waar, dat men zich zelfs op heilige mensen en vrome vorsten niet moet verlaten, en nog veel minder op tirannen en geweldenaars. [...]

Toen onze zo geliefde en geëerde vorst hertog Frederik van Saksen³ (die we niet vergeten mogen) nog leefde, troostten zowel geestelijke als wereldlijke tirannen zich met de

hoop op zijn dood en zeiden: 't is maar om twee ogen te doen; als die gesloten zijn, ligt de ketterij van Luther ook op haar rug. Voor hen heeft er hun hele leven lang geen zekerder waarheid bestaan dan deze eigen voorspelling, ze hadden dat wijsje als vedelaars in hun vingers. Want ze dachten niet anders dan dat onze leer stond en viel met hertog Frederik en dat onze troost en hulp mensentrost en vorstenhulp was. Daarbij beoordeelden zij ons naar zichzelf. Want omdat zij, vertwijfeld en afvallig van God als zij waren, al hun troost en hulp op vorsten en heren bouwden, zo veronderstelden ze, dat wij dit ook deden, omdat zij geen andere troost en hulp kennen. [...] Zo gaan zij ook nog steeds maar voort in dit vertrouwen op mensen en in al hun gedachten, woorden, plannen en overleggingen zijn ze dag en nacht met niets anders bezig, dan hoe ze ons met geweld onder zullen krijgen, en hun troost is enkel, dat ze zien hoe groot hun getal en hoe klein het onze is.

[...] Toen koning Farao de kinderen Israëls bij de Rode Zee achterna joeg, had hij niet aan God gedacht, met geen enkel woord had hij gezegd: Heere God, geef raad en hulp; maar hij zei: Ik heb m'n zwaard maar te trekken, en ze zijn er geweest! Och arme, ja zeker! Het scheelde geen haar; hij wist zo goed zijn doel te treffen, dat hij de volgende morgen in de Rode Zee lag, verdronken met heel zijn leger, er ontkwam er niet één. Dat is het slot van die menselijke troost en vorstelijke hulp, als men Gods troost en hulp veracht. Daarom zegt de dichter hier tweemaal: het is goed, op de Heere te vertrouwen. Alsof hij wil zeggen: mensen kunnen troosten noch raden, ook vorsten kunnen dus niet helpen of redden. Want mensen beschikken niet over zulk een

Woord of Geest, dat ze daarmee een bedroefd hart zouden kunnen troosten en sterken. Evenmin hebben vorsten een zo sterke vuist, dat ze daarmee een ellendige zouden kunnen uithelpen en zijn vijanden machteloos slaan. God is de enige, die beide heeft, zowel een troostend woord als een helpende vuist, hoe groot en menigerlei de nood en de vijanden ook zijn. Dat leert ook de ervaring. Want als een mens tot in het diepst van zijn hart bedroefd is, zeg mij, waarmee zouden alle keizers, koningen, vorsten en alle wereldse macht en kunde, goed en eer kunnen troosten? Ze zijn allen, reeds tegen een geringe aanvechting van een kleine dagelijkse zonde, minder dan niets, wanneer Gods Woord hier

*God is de enige, die beide heeft,
zowel een troostend woord als
een helpende vuist, hoe groot en
menigerlei de nood en de
vijanden ook zijn.*

geen raad en troost geeft. Zo ook, wanneer we in dodelijke ziekte of doodsgevaar verkeren, wat baten dan alle macht en heerschappij der wereld? En al zouden ze voor het ogenblik kunnen helpen, wat zou dat nog betekenen, omdat alles onzeker is en zichzelf dagelijks door de dood worden weggerukt, ze moeten met al hun troost en hulp zelf plaats ruimen voor de dood. Dat alles ziet men voor ogen gebeuren, maar de duivel heeft zo'n macht over ons, dat we het niet geloven. En het blijft zo'n zeldzame, grote kunst, niet op mensen te vertrouwen en zich niet op vorsten te verlaten, dat de hele wereld niet anders is en niet an-

ders blijft, dan dat ze op mensen en vorsten vertrouwt en bouwt; dat is: aan God twijfelen en Zijn eerste gebod met voeten treden. Op alle valse goden kan men zijn vertrouwen stellen, alleen niet op deze enige, ware, trouwe God! Daarom vertroost de profeet ons niet alleen, maar in deze twee verzen beklagt hij ook de andere partij, dat ze zulke arme en ellendige lieden zijn, omdat ze geen God hebben, maar keizers en koningen (die geen ogenblik zeker zijn van hun leven) hun goden zijn. Op hen vertrouwt, steunt en pocht hun hart, en dat zo openlijk en onbeschaamd, dat ze zich op zulk een schandelijke afgoderij ook nog beroemen, zoals de onzinnige Filistijnen zich op hun verminkte Dagon⁴ beroemden, over wie ze zich toch diep moesten schamen. Maar hun geschiedt recht: ze willen het zo hebben, dat ze evenals de Filistijnen, een eeuwige schande achterlaten.

[...] Daarom, wie iets goeds beginnen wil, moet erop toezien dat hij het met vertrouwen op God aanvangt en het waagt met Zijn goedheid en zeker niet met menselijke troost en hulp. Daarentegen moet hij ook niet bang zijn voor de mensen, noch voor de hele wereld, want dit vers: Het is goed op de Heere te vertrouwen, zal niet liegen. En de wijze man⁵ zegt: 'Ziet rond, geliefde kinderen, onder alle geslachten der mensen, dan zult ge ontdekken, dat nooit iemand te schande werd, die op de Heere vertrouwd heeft.' En Psalm 25 vers 3: 'Van allen die op U wachten, zal niemand te schande gemaakt worden.' Wie het evenwel niet wil noch kan wagen met vertrouwen op God, die moet zijn plannen voorlopig maar laten varen en niets aanvangen, dat naar Gods wil en heilzaam is, bouwend op hulp van mensen.

[...] Ik heb horen vertellen van een uitnemende bisschop, Frederik van Maagdenburg, die graaf van Beichlingen geweest is, niet zo lang geleden. Een Saksische vorst, hertog Frederik, zijn verklaarde vijand, was van plan oorlog tegen hem te voeren.⁶ Frederik zond een spion naar het hof van de bisschop, om te zien, hoe hij zich bewapende en zich zou verdedigen. De spion kwam in opgewekte stemming bij zijn heer terug; hij meldde, dat de bisschop helemaal geen verdediging opbouwde: het was dus voor de hertog al een gewonnen zaak. Toen vroeg de hertog: Wat zegt

Vertrouwen en gebruiken zijn twee verschillende dingen: vertrouwen moeten we op God, gebruiken mogen we de schepselen.

de bisschop dan van de oorlog? De spion antwoordde: Hij zegt alleen maar, dat hij door zal gaan met de uitoefening van zijn ambt, met kloosters visiteren en arme mensen aanhoren, en dat hij God voor zich zal laten strijden; die zal intussen de strijd wel voeren. Toen de hertog dat hoorde, sprak hij: Zegt de bisschop dat? Dan mag de duivel in mijn plaats die oorlog voeren! En hij liet de aanval achterwege, want hij was bevreesd om tegen God te strijden. Nu vraag ik u: wie heeft de bisschop zo spoedig en gemakkelijk geholpen, en het hart van de vorst zo totaal veranderd? Alleen de Naam van de Heere. Het armzalige woordje 'God' doet zulke grote dingen, zo snel, zo geweldig en gemakkelijk. Ik zal nu maar zwijgen van de voorbeelden van

vijandig gezinden, hoe ze gevallen zijn, omdat ze op mensen vertrouwden; dat zien we dagelijks om ons heen. Omdat God zo'n Heere is, die de vromen nood laat lijden, en de goddelozen laat woeden, maar evenwel de vromen niet ongetroost laat in de nood en uiteindelijk de geweldenaars ten val brengt en de Zijnen redt, zo wil de dichter ons hier met zijn voorbeeld en ervaring vriendelijk vermanen en aansporen, opdat we zouden leren om op God te vertrouwen en te hopen, zoals het eerste gebod ons leert. Dat is immers goed, heerlijk en heilzaam, hier tijdelijk, ginds eeuwig. Ook wordt daarmee God het allerbeste offer en de schoonste dienst en eer gebracht. Daarentegen wil hij ons afschrikken en serieus waarschuwen, dat wij onze troost, steun, hoop en roem toch niet op mensen bouwen, zoals de wereld en de kinderen en dienaren van de duivel doen, die aan God vertwijfelen en afvallig worden, tegen het eerste gebod in. Want dat is slecht en schandelijk, hier tijdelijk, ginds eeuwig; en daarmee wordt God de grootste oneer, smaad en roof aangedaan. Laat hier nu niet een of andere opstandige sektariër⁷ op afkomen, om uit deze schone roos van de heilige profeet zijn giftige leer te zuigen, dat alle vorsten

doodgeslagen moeten worden of dat we de overheid moeten verachten en niet gehoorzaam behoeven te zijn, omdat David hier zingt, dat men ook op vrome vorsten niet moet vertrouwen. Hij noemt ze hier 'nedibim', dat is, zoals Christus het zelf vertaalt: 'benefici vocantur', weldoeners genaamd.⁸ Dat zijn heren, aan wie God de opdracht gegeven heeft door hun ambt vele grote en goede dingen te doen, zoals ik elders duidelijk genoeg uiteengezet heb.⁹ Het vorstelijk ambt en wereldlijk regiment moet men benutten en er de voordelen van genieten ten dienste van ons levensonderhoud, bescherming en vrede hier op aarde, waartoe God ze heeft ingesteld. Maar men moet niet op hen vertrouwen, roemen, hopen of pochen; zoals we ook andere tijdelijke goederen moeten gebruiken, geld, vee, huis en hof, zonder erop te vertrouwen, onze hoop erop te bouwen of er onze kracht in te zoeken. Vertrouwen en gebruiken zijn twee verschillende dingen: vertrouwen moeten we op God, gebruiken mogen we de schepselen.

Bron: Maarten Luther, *Laat ieder 's Heeren goedheid loven. Het heerlijke Confitemini*, vertaald en bezorgd door P. den Ouden (Kampen 1997), pp. 50-56. [Oorspronkelijke uitgave: *Das Schöne Confitemini*, augustus 1530]

Noten

1 Het betreft hier de vertaling van Luther. In de Statenvertaling luidt Psalm 118: 8 en 9 als volgt: 'Het is beter tot de HEERE toevlucht te nemen dan op de mens te vertrouwen. Het is beter tot de HEERE toevlucht te nemen dan op prinsen te vertrouwen.' De verder aangehaalde Bijbelteksten zijn eveneens in de Lutherse vertaling.

2 Mogelijk een verschrijving van Jeremia 17 vers 5.

3 Frederik III van Saksen, bijgenaamd de Wijze (1463-1525), was Luthers trouwe beschermheer.

4 Zie 1 Samuël 5.

5 Jezus Sirach 2 vers 10.

6 Hier doelt Luther op Frederik van Beichlingen, aartsbisschop van Maagdenburg (1445-1464) en Frederik II (1428-1464), grootvader van Frederik de Wijze.

7 Luther doelt hier op groeperingen die vanwege een verkeerd verstaan van de christelijke vrijheid tot anarchie en revolutie vervielen.

8 Zie Lukas 22 vers 25; Luther citeert hier de Vulgata-vertaling.

9 In Luthers geschrift 'Over de wereldlijke overheid' uit 1523.

Als we de media en de publieke opinie moeten geloven, is het slecht gesteld met het vertrouwen in politieke instituties. Dit vertrouwen zou bovendien de laatste jaren voortdurend gedaald zijn. Niets is minder waar, zo stelt emeritus-hoogleraar politieke theorie, Meindert Fennema. 'Het idee van een dalend vertrouwen staat los van de werkelijkheid.'

Door B.J.T. van de Worp MA BSc, wetenschappelijk medewerker WI-SGP

'Het gaat eigenlijk heel goed met Nederland'

In gesprek met prof. dr. Meindert Fennema

Op een wat chaotische wijze – halverwege het interview verplaatsen we ons per auto naar Amsterdam – spreken we met een bevlogen politicoloog, die veel empirisch onderzoek heeft verricht naar politieke participatie onder etnische groepen, het vertrouwen van de burger en elitevorming.

Wat is vertrouwen en wanneer is daar volgens u sprake van?

'Wij moeten onderscheid maken tussen poli-

tiel en sociaal vertrouwen, al hangen ze onderling wel nauw samen. Politiek vertrouwen betreft het vertrouwen in politieke instituties en is goed meetbaar. De vraagstelling om het sociaal vertrouwen te meten is daarentegen merkwaardig. Als je bijvoorbeeld in Volendam of op Urk vraagt of mensen te vertrouwen zijn, dan weet je niet of respondenten daarbij denken aan Volendammers of Urkers, aan alle mensen of aan Marokkanen. Hoe specifieker je meet, hoe betrouwbaarder de uitkomst.'

Prof. dr. M. Fennema

Meindert Fennema werd in 1946 te Leeuwarden geboren. Na het behalen van zijn gymnasiumdiploma werkte hij eerst enige tijd voor de Holland-Amerika Lijn. In 1965 ging hij sociologie studeren in Utrecht. Tevens studeerde hij politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Toen de Amsterdamse politicoloog H. Daudt het veld moest ruimen na aanhoudende kritiek van studenten, die meer 'maatschappijkritiese' colleges wilden, behoorde Fennema tot de docenten die in zijn plaats benoemd werden. In 1981 promoveerde hij op het proefschrift *International Networks of Banks and Industry*. Hij was werkzaam als universitair docent, totdat hij in 2002 benoemd werd tot hoogleraar. Fennema heeft veel wetenschappelijke publicaties op zijn naam staan op het gebied van anti-immigratie partijen, etnische organisaties en de economische en politieke elites. Tevens mengde Fennema zich vaak in het publieke debat met bijdragen op de opiniepagina's van landelijke dagbladen. Een van zijn meest recente publicaties is een biografie van Geert Wilders. Fennema was tevens politiek actief. Aanvankelijk was hij aangesloten bij de PvdA. In 1971 werd hij echter lid van de Communistische Partij Nederland, tot diens opheffing in 1989. Sindsdien is Fennema actief voor GroenLinks, de partij waarvoor hij enige tijd duo-raadslid was in de gemeente Bloemendaal. Vorig jaar publiceerde hij een roman *Het Slachthuis*.

Afgaande op de publieke opinie is het vertrouwen de afgelopen eeuw fors gedaald.

'Dat is allemaal bedacht. Het heeft totaal geen verband met de werkelijkheid. Als je naar de cijfers kijkt, is het politiek vertrouwen pas na 2002 enigszins afgenomen. Vaak wordt vergeten dat tussen 1960 en 2002 het politiek vertrouwen juist enorm is toegenomen. Het kabinet-De Jong (1967-1971) had bijvoorbeeld een dramatisch gebrek aan vertrouwen. Dat zouden wij nu niet meer denken. Als je aan Piet de Jong denkt, denk je "leuke vent, ziet er vertrouwenwekkend uit; daar zullen de mensen wel achteraan gelopen hebben". Dat is niet zo! Slechts veertig procent van de Nederlanders had vertrouwen in het kabinet-De Jong. Dus zestig procent had er geen vertrouwen in! De cijfers bij Balkenende waren wat dat betreft veel hoger.'

Enmaal op stoom, vervolgt Fennema zijn boeiende betoog aan de hand van een voorbeeld:

'Onlangs was ik betrokken bij de coalitie-onderhandelingen in de gemeente Bloemendaal. In de inleiding van het akkoord werd gesteld dat het politiek vertrouwen alsmaar achteruit ging. Ik zei "dit komt er wat mij betreft niet in, niet omdat ik van GroenLinks ben, maar omdat het eenvoudigweg niet waar is." Het politiek vertrouwen is in de laatste dertig jaar van de vorige eeuw juist geweldig toegenomen. Als je dat vertelt, kijken mensen je met glazen ogen aan. Iedereen heeft het idee dat het sinds koningin Wilhelmina bergafwaarts gaat. We weten echter niet of mensen vroeger, dat is voor 1980, meer vertrouwen hadden in instituties dan nu. Voor 1970 werd er nog geen systematisch onderzoek verricht naar politiek vertrouwen. Wij hebben ideeën over het heden en de neiging om het verleden daarop aan

te passen. Omdat er in het verleden nog geen Maurice de Hond bestond, kun je in vrijheid speculeren over wat mensen toen vonden. Mijn stelling is: je weet het pas als je het gemeten hebt.'

U stelt 'meten is weten'. Is de werkelijkheid wel in cijfers te vangen? Met andere woorden, wordt er soms niet te veel waarde gehecht aan dergelijke onderzoeken?

'Natuurlijk is de werkelijkheid niet in cijfers te vangen, maar door onderzoek te doen kun je in ieder geval wél verkeerde ideeën over die werkelijkheid corrigeren. Sommige opvattingen stroken niet met de resultaten van wetenschappelijk onderzoek. Het zou goed zijn dat mensen op basis van dat wetenschappelijk onderzoek nog eens kritisch kijken naar hun eigen (voor)oordelen.'

Als je in Volendam of op Urk vraagt of mensen te vertrouwen zijn, dan weet je niet of respondenten daarbij denken aan Volendammers of Urkers, aan alle mensen of aan Marokkanen.

Hoe verklaart u de discrepantie tussen de empirisch vastgestelde cijfers en de breed gedeelde perceptie dat het niet goed gaat met Nederland?

'De perceptie zelf is niet veranderd, alleen wordt die perceptie tegenwoordig gemeten. Vóór 1965 werd eigenlijk niet gepeild wat mensen van allerlei zaken vonden. Als wij nu al die polls niet zouden hebben, dan zouden

mensen denken "het gaat uitstekend in Nederland". Moet je de welvaart eens zien; en het geweld is nog nooit zo laag geweest.'

Het probleem zit dus tussen 'de oren'?

'Zelf heb ik onderzoek gedaan naar en college gegeven over de verhuftering van de samenleving. De Telegraaf, het NRC Handelsblad en de Volkskrant gebruiken pas vanaf 1999 de begrippen hufter, hufterigheid en verhuftering. Vrijwel altijd in de zin van "het wordt erger". Kijk je echter naar de opvattingen over de ontwikkeling van zeden en gedrag voor de jaren 1968-2011, dan blijkt dat de publieke opinie hieraan voorafgaat. In de jaren zeventig en tachtig zijn burgers zich erg bewust van zedenverval, maar in de jaren negentig begint die vrees af te nemen. En dan beginnen die kranten pas. We kunnen allereerst stellen dat wat de kranten vinden niet hetzelfde is als wat de mensen vinden. Daarnaast is het ook niet zo dat de kranten eerst komen en dat de mensen het vervolgens ook gaan vinden. Dat is nu juist wat 'links' altijd heeft gedacht. 'Links' denkt dat mensen niet slecht zijn (jullie denken dat natuurlijk wel). 'Links' denkt dat deze slechtheid komt door het ophitsen van mensen door personen als Janmaat en Wilders, en dat de kranten allerlei dingen schrijven die mensen overnemen. Het omgekeerde blijkt soms het geval. De samengang tussen de krantenkoppen en de opvattingen van de lezers is helemaal niet zo hecht als wordt aangenomen. Zo belangrijk is het nu ook weer niet wat er in de krant staat.'

Toch is het politiek en sociaal vertrouwen na 2002 gedaald. Hoe komt dat?

'Ik denk dat het politiek vertrouwen vooral gedaald is door de twee issues van Wilders: immigratie en de Europese kwestie.'

Zou de voortgaande secularisatie niet ook een reden zijn?

'Veel mensen zeggen dat religie het sociaal vertrouwen vergroot. Eigenlijk weten we helemaal niet of dat klopt. Heb je meer sociaal vertrouwen omdat je in God gelooft of omdat je bij een kerk (wat een sociale organisatie is) bent aangesloten? De bekende Amerikaanse politicoloog Robert Putnam rekende in zijn onderzoek naar sociaal kapitaal het lidmaatschap van de katholieke kerk niet en dat van een protestantse kerk wel als indicator van het sociaal vertrouwen. Waarom? De katholieke kerk is volkomen hiërarchisch en creëert weinig horizontale solidariteit. Protestantse kerken daarentegen zijn heel weinig hiërarchisch en creëren daarom veel civil society.'

'Stel dat een partij niet aan de verkiezingen mag deelnemen als zij niet democratisch is. Daarmee schaf je de democratie af! Je laat dan immers de staat bepalen wie diezelfde staat controleert.'

Op de achterkant van uw boek Help! De elite verdwijnt geeft u aan een persoonlijke ontwikkeling te hebben doorgemaakt van communist tot democraat die de vrijheid van meningsuiting hoog in het vaandel heeft staan. Hoe ver strekt deze vrijheid zich uit? Ondermijnt een onbegrensde vrijheid van meningsuiting niet juist het broodnodige vertrouwen dat een democratie nodig heeft?

'De democratie is een normatief systeem. Als je alleen maar dingen mag zeggen die bijdra-

gen tot het goed functioneren van een democratie, heb je geen democratie. Daarom ben erop tegen dat de SGP gedwongen wordt vrouwen voor te dragen voor politieke functies. Het kenmerk van de democratie is dat je alles mag zeggen en vinden. Dat geldt ook voor de SGP ten aanzien van vrouwen. Je mag vinden dat vrouwen geen politieke functies mogen vervullen. De vraag is alleen of je toestaat dat er een partij is die dergelijke standpunten ook in de praktijk brengt... Waar wij in Nederland steeds meer naar toegaan, is een Duitse vorm van democratie, waarbij de staat de burgers controleert, in plaats van dat burgers de staat controleren. Ik ben van mening dat dat er niet te veel over partijen in de grondwet moet worden opgenomen. Stel dat een partij niet aan de verkiezingen mag deelnemen als zij niet democratisch is. Daarmee schaf je de democratie af! Je laat dan immers de staat bepalen wie diezelfde staat controleert. De staat kan in dat geval zeggen: iedereen mag meedoen aan de controle, behalve de (staatkundig-)gereformeerden, want die discrimineren. Mijns inziens ben je dan verkeerd bezig. Persoonlijk hoop ik als democraat natuurlijk wel dat andere mensen de opvattingen van de SGP aangaande vrouwen niet zullen overnemen.'

Na een korte stilte voegt hij daaraan toe:

'Ik ben zelf lid geweest van een organisatie waar vrouwen niet lid mochten worden: het Utrechtsch Studenten Corps. Intern was er heel veel sociaal vertrouwen en de leden waren erg voorspelbaar. Er bestaat een zekere overeenkomst tussen deze corpora als elite-organisaties en de Communistische Partij Nederland, waarvan ik tot haar opheffing ben lid geweest. Ook de SGP is een elite-organisatie. De paradox is eigenlijk dat binnen

deze elite-organisaties, die vaak erg gesloten zijn, het vertrouwen vaak erg hoog is. Je weet namelijk wat je aan de mensen hebt. Dergelijke organisaties bepalen zelf wie wel en niet mogen meedoen. Je kunt blind varen op de gene die binnen is, hij is voorspelbaar. Kortom allemaal dingen die prettig zijn voor een gemeenschap. Dat is tevens het grote dilemma in onze maatschappij. Er kan geen vertrouwen zijn zonder een zekere mate van geslotenheid. Voor vertrouwen moeten er bovendien gemeenschappelijke waarden en normen zijn. En die waarden en normen zijn altijd aan een groep gebonden. Deel je die normen en waarden niet, dan hoor je er niet bij, wat betekent dat je ook niet in dat vertrouwen deelt. De grote uitdaging voor vandaag is niet de grote mate van complexiteit, maar het feit dat wij de pretentie hebben dat je een enerzijds een ongelooflijk grote mate van vrijheid en diversiteit wilt toestaan en dat je anderzijds tevens wilt dat er een breed gedeeld vertrouwen is. Dat is eigenlijk een contradictie...'

'De politieke elite is als eerste gedemocratiseerd, toen volgde de bestuurlijke elite, en de economische elite is als laatste toegankelijk geworden voor arbeiderskinderen.'

Morele ankerpunten zijn voor sociaal vertrouwen dus onmisbaar?

'Naar mijn mening staat een moreel ankerpunt niet los van groepsvorming. Een moreel

ankerpunt bestaat alleen als een groep zegt dat iets een moreel ankerpunt is. Als niemand daarin gelooft, is het ook geen ankerpunt meer. Het dilemma waarmee ik – als niet-gelovige – zit, is dat morele ankerpunten vastzitten aan een groep. Elke groep bestaat bij de gratie van het feit dat er mensen zijn die niet tot die groep behoren. En dat is weer niet democratisch...'

Is het geen illusie om te stellen dat iets alleen goed is als het democratisch is?

'Dat laatste zeg ik niet; wel het volgende. Bij elke groep is er sprake van in- en uitsluiting, anders is het geen groep. Daarnaast zeg ik dat sociaal vertrouwen aan groepen gebonden is. En ten slotte zeg ik dat er geen democratie bestaat zonder sociaal en politiek vertrouwen. Dat betekent, en daarmee zijn we terug bij de paradox, dat er geen democratie is zonder groepsvorming, en ook dat democratie een vorm van uitsluiting impliceert.'

U heeft veel geschreven over elites. Wat verstaat u daaronder?

'Er zijn twee opvattingen of definities van elites. Elite is allereerst een positioneel begrip, bijvoorbeeld iedereen die ten minste vijf topfuncties heeft, behoort daartoe. Het maakt daarbij niet uit of die functies politiek of economisch van aard zijn. Daarnaast heb je een intergenerationele opvatting van elites. Een elite wordt pas een elite als de kinderen van die mensen met topfuncties zelf ook weer vooraanstaande posities innemen. Door de maatschappelijke democratisering (iedereen kan feitelijk toetreden tot de positionele elite) bestaat er, conform een strikt gehanteerde intergenerationele definitie, geen elite meer. De politieke elite is als eerste gedemocratiseerd, toen volgde de bestuurlijke elite,

'Christenen zijn naar hun aard imperialistisch. Uiteindelijk zijn jullie niet tevreden als niet iedereen christen is geworden.

Daar zit een heel agressief element in. Het grappige is dat de SGP niet leeft naar deze ideologie.'

en de economische elite is als laatste toegankelijk geworden voor arbeiderskinderen.'

Wat is de rol van deze elites ten aanzien van het vertrouwen?

'Laten we aannemen dat erfelijkheid bij de vorming van elites in de democratie geen rol meer speelt. Desondanks kan er wel degelijk een afstand bestaan tussen de elite en het gewone volk, ook al is die elite in Nederland extreem gedemocratiseerd. De rol van de elite is voor het vertrouwen erg belangrijk; zij heeft daar veel invloed op. In de eerste plaats door consistent te zijn. Betrouwbaarheid is voorspelbaarheid. Als je de ene keer dit zegt en de andere keer dat, denken mensen: "wat heb ik aan deze man". Het tweede is dat je enigszins rekening houdt met de belangen van de bevolking. En punt drie is dat je ook openstaat voor de bevolking. De elite moet toegankelijk zijn: elke burger moet jou kunnen benaderen. Tegelijk moet de elite toegankelijk zijn voor nieuwkomers.'

Het is merkwaardig dat politieke nieuwkomers zich vaak afzetten tegen de bestaande politieke elite. Hoe verklaart u het wantrouwen van Wilders en diens PVV jegens het establishment?

'De frictie binnen de politieke elite moeten we niet als nieuw beschouwen. Er zijn altijd bewegingen geweest die zich opwierpen als bewegingen die buiten de elite stonden. Dat is de socialistische beweging geweest, dat zijn ook de "kleine luyden" geweest.'

Op welke wijze kan de PVV met haar verzet jegens het establishment een plaats verwerven in het politieke spectrum, en dus geaccepteerd worden?

'Zoals Wilders het nu doet, gaat het hem niet lukken. Zijn thema's zijn echter al lang geaccepteerd. In die zin heeft Wilders zijn werk gedaan. De politieke agenda is sinds zijn optreden wezenlijk veranderd, en voor zijn aantreden door het optreden van Frits Bolkestein. Alleen deed Bolkestein dat binnen de reeds bestaande politieke elite in plaats van zich er tegen te verzetten.'

Het jaarthema van de SGP is "Bouwen aan vertrouwen", oftewel hoe krijgen we meer vertrouwen tussen burger en overheid. Wat zou wat u betreft een uitdaging of opdracht voor de SGP kunnen zijn?

'Ik zie dat de ChristenUnie groeit en de SGP niet. Is dat goed of niet? Christenen zijn naar hun aard imperialistisch. Uiteindelijk zijn jullie niet tevreden als niet iedereen christen is geworden. Daar zit een heel agressief element in. Het grappige is dat de SGP niet leeft naar deze ideologie. Althans, er is een situatie ontstaan dat de SGP zo stabiel is, dat ik de indruk heb dat de partij haast defensief is en al blij is dat zij niet vernietigd wordt door de rest van de maatschappij.'

Dus wij mogen best wat assertiever worden?

'Liever niet, maar in een democratisch stelsel staat het gelukkig iedereen vrij anderen te overtuigen van de juistheid van zijn of haar standpunten.'

Help! De elite verdwijnt

B.J.T. van de Worp MA BSc, Wetenschappelijk medewerker WI-SGP

Bij zijn afscheid als hoogleraar in 2012 verscheen een bundel essays die Meindert Fennema gedurende zijn veertigjarige loopbaan als politicoloog geschreven heeft. De bundel geeft een goed beeld van datgene waar Fennema zich die periode in het bijzonder mee heeft beziggehouden. Eerder gepubliceerde wetenschappelijke artikelen worden afgewisseld door essayistische bijdragen die in landelijke kranten verschenen zijn. Het boek verschaft zo inzicht in zowel het door Fennema verrichte academische onderzoek als in zijn denkweld. Geclusterd in thematische blokken komen een aantal deelthema's voortdurend terug: er zijn verschillende bijdragen over anti-immigratiepartijen, de reikwijdte van de vrijheid van meningsuiting en de democratisering van elites. Fennema toont zich een scherp analysator en commentator,

die in de essays zijn persoonlijke – en soms controversiële – visie niet onder stoelen of banken steekt.

In relatie tot het thema van Zicht is het zinvol te refereren aan enkele hoofdstukken in deze bundel. Hoe kan bijvoorbeeld het succes van anti-immigrantenpartijen in Nederland verklaard worden? Een van de verklaringen die aangedragen wordt, zou de proteststem zijn. Burgers die ontevreden zijn over de overheid en haar wantrouwen, zouden hun stem gebruiken om de bestaande elite aan het schrikken te maken. Het is inderdaad waar dat stemmers op anti-immigratiepartijen cynischer staan ten opzichte van de politiek dan kiezers van andere partijen, zo erkent Fennema. Maar dat betekent niet dat men geen politiek-inhoudelijke redenen kan hebben om op een dergelijke partij te stemmen. Fennema pleit ervoor de opkomst van anti-immigratiepartijen te verklaren met behulp van een geïntegreerd verklaringsmodel, waarin zowel de vraag- als aanbodzijde worden meegewogen. Anti-immigratiepartijen blijken succesvol als zij a) door kiezers worden beoordeeld worden op basis van inhoudelijke overwegingen; b) als zij op inhoudelijke punten weinig concurrentie ondervinden van andere rechtse partijen; c) en als er een grote groep rechtse kiezers in het electoraat bestaat. Met deze drie factoren is het succes van de LPF in 2003 te verklaren en te voorspellen, maar niet voor het jaar 2002. Dat kan alleen als een eendimensionale ruimte wordt losgelaten en gebruik wordt gemaakt van een tweedimensionale ruimte. Het politieke spectrum is geclusterd langs twee scheidslijnen: een

sociaaleconomische en een culturele. In een ruimtelijk figuur is goed zichtbaar te maken dat de LPF in 2003 een duidelijk leemte vult op de rechterflank.

In zijn meer essayistische bijdragen ontpopt Fennema zich tot een rasechte democraat. Voor een democratie acht hij de vrijheid van meningsuiting als een groot goed. Daarom wierp Fennema zich al in vroeg stadium op als de verdediger van Hans Janmaat, de leider van de Centrumdemocraten. Niet dat hij zijn visie deelde, maar wel dat hij een pleidooi voerde om in vrijheid te kunnen en te mogen spreken. Het moge duidelijk zijn dat Fennema zich in die meningsvrijheid niet laat begrenzen door Bijbelse waarden [zie interview elders in dit nummer]. 'Wij menen dat in een liberale democratie de publieke moraal geen basis mag zijn om de vrijheid van meningsuiting te beperken. Door het dwingend opleggen van publieke moraal introduceert men intolerantie en worden de beginselen van de democratie geschonden' (p. 142). Zijn stelling luidt dat verschillende groeperingen een stevige dosis incasseringsvermogen moeten hebben en dat niemand in de democratie mag worden uitgesloten. Helaas blijkt ook hier het recht op gelijkheid (anti-discriminatiebeginsel, artikel Gw) te domineren ten opzichte van andere grondrechten.

Interessant zijn verder de bijdragen over de ontwikkeling van het publieke debat na elf september. Aan de hand van krantenberichten laat Fennema duidelijk zien hoe dit debat in korte tijd van toon veranderde en verhardde. Lezenswaardig is tevens een hoofdstuk waarin de ontwikkeling van de begrippen 'links' en 'rechts' wordt toegelicht. Aanvankelijk wilde 'links' van onderdanen burgers maken, terwijl 'rechts' de standenmaatschappij wilde handhaven. Door de tijd heen verschoven bepaalde onderwerpen van links naar rechts, en andersom. Fennema pleit er echter niet voor om het begrippenpaar maar af te schaffen. Burgers hanteren namelijk graag de links-rechtsmetafoor om hun politieke voorkeuren te uiten. Tevens is een biografisch artikel opgenomen over Hans Max Hirschfeld. Fennema laat daarin zien hoe Hirschfeld als hoge ambtenaar gedurende de Tweede Wereldoorlog op zijn post bleef. Hij bleef samenwerken met de Duitse bezetter, omdat hij meende op die wijze de belangen van de Nederlandse bevolking beter te kunnen behartigen.

De bundel bevat een variatie aan bijdragen. Omdat wetenschappelijke en essayistische artikelen elkaar afwisselen, is het boek voor een breder publiek toegankelijk dan wanneer het alleen wetenschappelijke artikelen zou bevatten. Wel zal de geïnteresseerde lezer in sommige gevallen moeite hebben met het politicologische jargon.

N.a.v. Meindert Fennema, *Help! De elite verdwijnt. Veertig jaar Nederlandse politiek* (Amsterdam 2012), 355 blz.

Vigilate Deo confidentes

Dwalend door oude steden, kun je op rustieke gevels regelmatig 'tegeltjeswijsheden' ontdekken. Soms is het overigens niet een 'wijsheid', maar gewoon informatie in woord en/of beeld over de oorspronkelijke functie van het pand. Handig in de tijd dat er nog geen huisnummers bestonden. Er zijn echter ook gevelstenen, wapenschilden en spreuken die bedoeld zijn om de passant een boodschap mee te geven – maar dan wel van een iets ander niveau dan 'Van het concert des levens krijgt niemand een program' of zoiets.

Zo kun je bijvoorbeeld in Den Haag en Delft op verschillende plekken het wapen van de provincie Holland aantreffen: een klimmende leeuw met als wapenspreuk *Vigilate Deo confidentes* (weest waakzaam, vertrouwend op God). Dat wapen op die plek vertelt dan niet alleen iets over de geschiedenis of de functie van het pand, maar de spreuk stemt tegelijk tot nadenken.

Als we nu spreken over 'bouwen aan vertrouwen', geven we daar gemakkelijk alleen maar een horizontale, aardse invulling aan. Als SGP, als overheid moeten we integer, transparant, betrouwbaar zijn. Afspraak is afspraak. Zo'n opstelling is inderdaad van fundamenteel belang. Als de samenleving haar vertrouwen in politiek of bestuur verliest, valt de basis onder onze democratische rechtsstaat weg.

Deze wapenspreuk wijst ons echter op de verticale dimensie van ons handelen als politieke partij of overheid. Goed weten wat er leeft, waakzaam en betrouwbaar zijn, dat is zeker nodig. Maar vooral ook: leren om voortdurend ons vertrouwen op God te stellen, het van Hem te verwachten. Dat is nóg belangrijker, want zonder Zijn zegen valt de basis onder ons volksbestaan weg.

Vigilate Deo confidentes. De politiek kan nog veel leren van die oude Hollandse wapenspreuk. Christelijke politiek is daarom meer dan ooit nodig.

Dr. Roelof Bisschop, lid van de SGP-fractie in de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Nederlanders hebben maar weinig vertrouwen in politici. Minder dan de helft van onze medeburgers heeft vertrouwen in regering of Tweede Kamer. Waardoor komt dat en wie zijn de grootste klagers? En is er een remedie?

B. Provoost MA, redactielid

Vertrouwen in politiek fluctueert

Uit tal van onderzoeken blijkt dat Nederlanders maar bar weinig vertrouwen hebben in politici. Begin vorig jaar publiceerde Edelman, het grootste communicatiebureau van de wereld, dat slechts 6 procent van de Nederlanders gelooft dat politici de waarheid spreken. In augustus 2012 bracht een onderzoek van *Reader's Digest* aan het licht dat de top 3 van minst betrouwbare Nederlanders uit louter politici bestaat. PVV-leider Geert Wilders voerde daarbij het twijfelachtige lijstje aan,

gevolgd door minister-president Mark Rutte en PvdA-voorman Diederik Samsom. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) brengt ongeveer eens in de twee jaar het rapport *De sociale staat van Nederland* uit. Volgens de meest recente publicatie – december vorig jaar – heeft een minderheid van de Nederlanders vertrouwen in de regering: zo'n 44 procent. De fiducia in de Tweede Kamer ligt iets hoger: 49 procent. Ter vergelijking, de percentages in 2002 waren respectievelijk 61 en 58.

Volgens Edelman behoren Nederlandse politici tot de ongelooftwaardigste ter wereld. De vraag is echter of dat wel helemaal klopt, want er worden ook andere geluiden gehoord. Op de zogenaamde TEDx-conferentie in Nijmegen beweerde Paul Dekker van het SCP vorig jaar dat Nederlanders een gezond vertrouwen hebben in de politiek. Volgens de politicoloog hebben in Europa alleen inwoners van Scandinavische landen meer vertrouwen in politici dan Nederlanders. In Zuid-Europese landen is er duidelijk sprake van minder vertrouwen in politici. Hij heeft hier geen sluitende verklaring voor, maar denkt dat de riant verzorgingsstaat in de noordelijke landen een rol speelt. Op een dit jaar gehouden symposium over de toekomst van de democratie memoreerde prof. dr. James C. Kennedy dat in een ooit gehouden onderzoek in Amerika slechts 4 procent van de ondervraagden aangaf vertrouwen te hebben in het Congres (te vergelijken met de Eerste en Tweede Kamer in Nederland, BP). Daar schrok men toen erg van, aldus Kennedy. Zelf gaf hij echter aan weinig met dit soort cijfers te kunnen. 'Volgens mij is democratie vooral een traditie, een manier van leven, een houding waarvan mensen op allerlei levenssterren - vrije tijd, arbeidsmarkt en woningbouwverenigingen - al dan niet blijk geven', aldus de in Amerika geboren historicus.

Koopkracht

Hoeveel vertrouwen burgers in politici hebben, varieert begrijpelijkwijs per burger. Zo wijst menig onderzoek uit dat onder de CDA-kiezers het vertrouwen het grootst is. Waarschijnlijk speelt religie hierbij een belangrijke rol (zie kader). Niet verrassend is dat onder PVV-stemmers juist het grootste wantrouwen heerst. Daarbij valt wel een

kanttekening valt te plaatsen. Zo heeft de niet-stemmer doorgaans dusdanig vertrouwen in het hele politieke systeem dat deze zichzelf de moeite bespaart om überhaupt de gang naar het stembokje te maken. Ook doet iemands opleidingsniveau ertoe. Onder de lagere opgeleiden is het vertrouwen het laagst. Verder maakt het verschil of iemand in loondienst is of een eigen bedrijf heeft. Doorgaans zijn ondernemers het minst positief over politici. Dat komt doordat politici met hun beleid en hun maatregelen de winst van een bedrijf flink kunnen beïnvloeden. Zo zagen ZZP'ers tussen 2008 en 2011 hun koopkracht dalen met maar liefst 11 procent, terwijl de gemiddelde daling zo'n 3 procent bedroeg. Het is dus niet zo verwonderlijk dat ondernemers met argusogen kijken naar 'Den Haag'.

Volgens Edelman behoren Nederlandse politici tot de ongelooftwaardigste ter wereld.

Het zijn niet alleen impopulaire maatregelen die ervoor zorgen dat burgers de ogen afwenden van politici. Vaak wordt genoemd dat politici geen idee hebben van wat er leeft en wat maatregelen voor gewone mensen betekenen. Ook de instabiliteit van de kabinetten speelt een rol. Zo is Nederland in de achterliggende tien jaar vijf keer naar de stembus geweest. Ook hekelen mensen politieke spelletjes en het feit dat politici hun oren naar opiniepeilingen laten hangen, in plaats van daadkrachtig beleid voeren om het land vooruit te helpen. Verder spelen de economische vooruitzichten een rol. De financiële crisis die al meer dan vijf jaar de westerse wereld

teistert, is weinig bevorderend voor het vertrouwen in instituties. De politiek is daarop geen uitzondering.

Zondagsopenstelling

Het gevolg van afnemend vertrouwen in de politiek is dat besluiten die politici nemen ter discussie komen te staan. Mensen gaan maatregelen negeren die van hogerhand zijn genomen. Er ontstaan dus vormen van anarchie. Een bekend voorbeeld is het rookverbod in de horeca, dat enkele jaren geleden werd ingesteld. Tal van café-eigenaren weigerden zich hierbij neer te leggen. Op dit moment is nog steeds een derde van de horecagelegenheden die onder het rookverbod vallen niet rookvrij, zo blijkt uit recente cijfers van de Voedsel en Waren Autoriteit (NVWA). In de eerste helft van vorig jaar speelde een vergelijkbare kwestie rondom de zondagsopenstelling van winkels. In tal van dorpen en steden in het land openden winkeliers hun deuren op zondag, terwijl dat niet mocht. Ze liepen hierbij vooruit op de nieuwe Winkeltijdenwet, die gemeenten de vrijheid geeft zelf het aantal koopzondagen vast te stellen en op 1 juli inging. De winkeliers laptten daarbij sancties van de gemeente aan hun laars. Vaak ook omdat hun dagopbrengst vele malen hoger lag dan de hoogte van de boete.

Kiesdrempel

Vertrouwen komt te paard en gaat te voet, luidt een bekend gezegde. Een eenduidig antwoord op de vraag hoe de politiek het vertrouwen van haar burgers terug kan winnen, is er niet. Zo vinden sommigen dat de burger meer inspraak moeten krijgen, bijvoorbeeld via referenda. Anderen geloven heilig in het herstel van het poldermodel – is dat echter al niet gebeurd, gezien de vele akkoorden (soci-

aal akkoord, woonakkoord, enzovoorts) die afgelopen jaren zijn gesloten? Ook zijn er mensen die vinden dat het hele staatkundige bestel op de schop moet. Zo stelde oud-staatssecretaris Rick van der Ploeg (PvdA) eind vorig jaar dat Nederland beter af zou zijn met een hogere kiesdrempel (de huidige drempel voor de Tweede Kamer is 0,67 procent, oftewel de kiesdeler). De gedachte erachter is dat het verminderen van het aantal partijen in de Tweede Kamer de stabiliteit ten goede komt, al was het alleen maar dat one-issuepartijen worden geweerd. De vraag is echter of dergelijke maatregelen bijdragen aan een duurzaam vertrouwen. De vraag stellen is hem beantwoorden.

Het gevolg van afnemend vertrouwen in de politiek is dat besluiten die politici nemen ter discussie komen te staan. Mensen gaan maatregelen negeren die van hogerhand zijn genomen.

Van der Ploeg lijkt onvoldoende te beseffen dat een hogere kiesdrempel niet het probleem zal oplossen dat er mogelijk drie, vier of nog meer partijen nodig zijn voor het vormen van een meerderheidscoalitie in de Tweede Kamer. De kleinere partijen zijn namelijk niet de oorzaak van het probleem. Het punt is vooral dat teveel partijen rond de vijftien tot twintig zetels halen, waardoor je vier of meer partijen nodig hebt om een coalitie te vormen die door een meerderheid van de

“Gelovige heeft meer vertrouwen in politiek dan niet-gelovige”

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) publiceerde in 2009 het rapport *Religie aan het begin van de 21ste eeuw*. In hoofdstuk 12 (Religie en vertrouwen) wordt onder meer de vraag aan de orde gesteld of gelovigen meer vertrouwen in de politiek hebben dan niet-gelovigen.

Uit de gegevens die kort na de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2006 zijn verzameld, blijkt dat zowel de gereformeerden als de leden van de Protestantse Kerk Nederland (PKN) een hoog vertrouwen hebben in de Tweede Kamer. Bij katholieken en hervormden is dit patroon min of meer hetzelfde. Bij onkerkelijken ligt dat vertrouwen lager.

Bij de mate van vertrouwen speelt ook mee hoe vaak iemand een kerk van binnen ziet. Hoe frequenter de kerkgang, hoe meer vertrouwen in de Tweede Kamer, aldus het CBS. Kerkgangers die vaker dan maandelijks kerken, vertrouwen gemiddeld meer op de Tweede Kamer dan degenen die minder dan een keer per maand naar de kerk gaan.

Het is jammer dat het CBS de antwoorden niet specificeert voor de kleinere reformatische kerken en evangelische gemeenten. Niet ondenkbaar is dat er de nodige fluctuaties tussen de diverse kerkverbanden zou kunnen optreden. Vooral in de rechterflank van de gereformeerde gezindte zou het vertrouwen in de politiek wel eens significant lager kunnen zijn in vergelijking met andere kerkelijke groeperingen. Er zijn immers bepaalde groepen die menen dat een christen in het Nederland van vandaag onmogelijk naar de stembus kan gaan. Ook onder sommige evangelische christenen is er wantrouwen ten opzichte van de overheid. De recent opgerichte partij 'Jezus Leeft' is daarvoor een belangrijke aanwijzing.

Kamer wordt gesteund. Daarbij komt nog het gegeven dat het stemgedrag van de kiezers grotere fluctuaties vertoont, waardoor het lastiger wordt voor een kabinet om ook in de Eerste Kamer een meerderheid achter zijn voorstellen te verkrijgen. Met een hogere kiesdrempel los je dit probleem niet op. Politici die dit voorstel dus als een serieuze optie omarmen, versterken het wantrouwen van de burgers. Waarmee maar weer blijkt dat die burger echt niet op z'n achterhoofd is gevallen...

Zegt het geklaag over politici ook iets over de burger? Ongetwijfeld. Veel gebrek aan vertrouwen in volksvertegenwoordigers ontstaat doordat politici hooggespannen verwachtingen van burgers niet kunnen waarmaken. Zou het echter niet verstandiger zijn om in plaats van te klagen zelf de handen uit de mouwen te steken? Zelf een bijdrage leveren aan de politiek, hoe bescheiden ook, kan de betrokkenheid al vergroten. Met een variant op een slogan van diezelfde overheid: een beter (politiek) milieu begint bij jezelf.

Is er nog vertrouwen in de politiek? De gemeenteraadverkiezingen en Europese verkiezingen blonken beide niet uit in een hoge opkomst. Ook scoort 'de politiek' stevast niet heel hoog op lijstjes van gezaghebbende instituten. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) rapporteert periodiek over het vertrouwen van de Nederlanders in de politiek.¹ Dit onderzoek gaf *Zicht* reden om vier vragen voor te leggen aan de wetenschappelijke instituten van politieke partijen. We kregen reacties van de denktanks van het CDA, de ChristenUnie, D66, de PvdA, SGP en VVD.²

Drs. J.D. Veldman, redactielid

Gering vertrouwen: niet dramatiseren, wel reageren!

Politieke denktanks aan het woord

1. Uit onderzoek van het SCP blijkt dat het vertrouwen in de politiek stabiel, maar laag is. Hoe waardeert u dit beperkte vertrouwen, in hoeverre is dat problematisch?

Geert Jan Spijker, namens de Groen van Prinsterer-stichting (WI-ChristenUnie):

'Laten we vooropstellen dat een royale en stabiele meerderheid van de Nederlandse bevolking tevreden is met het functioneren van het democratische bestel. Dat is belangrijk, want instituties zijn cruciaal met het oog op stabiliteit op langere termijn, afwezigheid van dictatuur, bescherming van minderheden. Het lage vertrouwen in de politiek is ech-

ter niet onbelangrijk. Dat politici vergeleken met andere beroepsgroepen laag scoren is geen reden tot feest. Maar laten we het niet dramatiseren: van *high trust* zijn we nu afgedaald naar

‘Europees bovengemiddeld’, aldus het SCP. En daarmee zitten we in dezelfde categorie als Duitsland, dat toch een degelijk en stabiel land is. Daarnaast is Nederland is nog altijd ver verwijderd van *low trust* landen als Italië.’

Rien Fraanje, namens het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA:

‘Ik interpreteer de gegevens van het SCP totaal anders! Het SCP concludeert juist dat in Nederland het vertrouwen in

de politiek verre van stabiel (top in 1997, weggezakt in 2003, weer gestegen in 2008, en nu weer gedaald), maar wel bovengemiddeld hoog is.

Zelfs nu sprake is van een daling van het vertrouwen in de politiek en Nederland geen *high trust society* meer is, scoort ons land internationaal gezien nog steeds hoog. Het echte probleem is mijns inziens dat achter deze redelijk gunstige cijfers een flinke tweedeling schuil gaat. Een groep van hoogopgeleide kosmopolieten heeft veel vertrouwen in de politiek, in de Europese Unie en in hun medemens. Een grote groep van minder kansrijke, vaak laagopgeleide mensen heeft aanzienlijk minder politiek (zelf-)vertrouwen. Die scheiding is riskant voor het draagvlak en de legitimiteit van onze democratie.’

Corina Hendriks, namens de Hans van Mierlo Stichting (D66):

‘Een zekere mate van basisvertrouwen in de politiek is nodig voor het goed functioneren van een democratie. Vertrouwen

dat politici en politieke partijen met jouw stem iets zullen doen wat bijdraagt aan de samenleving zoals die jij voor je ziet, en vorm geeft aan de waarden die jij belangrijk vindt. Vertrouwen moet echter niet blind zijn en teveel vertrouwen kan juist leiden tot passiviteit. Een zekere mate van wantrouwen in de politiek is zelfs gezond als (maatschappelijke) tegenmacht tegen ongecontroleerde politieke macht. Overigens blijkt in internationaal perspectief dat het vertrouwen van Nederlandse burgers in de politiek nog best aardig is.’

Jan Schippers, namens de Guido de Brès-Stichting (WISGP):

‘Als het geringe vertrouwen voortkomt uit zelfgerichtheid van burgers, vind ik dat problematisch. Samenleven doe je

immers niet alleen. Vertrouwen is belangrijk voor een goed functionerende democratie. De huidige tijd wordt als instabiel en onrustig ervaren. Dat is op zich niet zo’n ramp, maar het probleem is nu juist dat vaste morele kaders en hechte oriëntatiepunten ontbreken. We varen in de mist en zijn op zoek naar de vaargeul en de juiste richting. Het beperkte vertrouwen zie ik als een uiting daarvan. Al ben ik blij dat we nog lang niet zijn afgezakt naar Zuid-Europees niveau.’

René Cuperus, namens de Wiardi Beckman Stichting (PvdA):

‘Nederland blijkt volgens het SCP zijn unieke plek kwijtgeraakt te zijn in de topliga van zogenaamde *high trust* landen, zoals

Denemarken. Ik zou het heel erg vinden, als dat blijvend zou zijn. Als het vertrouwen in de politiek, in de samenleving, in het onderling verkeer ‘tussen vreemden’ structureel zou zijn aangetast. Dan is Nederland, door tal van oorzaken, een minder prettig en minder ontspannen land geworden. Dat zou achteruitgang zijn, in plaats van vooruitgang.’

Patrick van Schie, namens de TeldersStichting, het wetenschappelijk bureau ten behoeve van het liberalisme, gelieerd aan de VVD:

‘Er moet wel onderscheid worden gemaakt tussen

het vertrouwen van burgers in de democratie als zodanig en het vertrouwen in politici. Burgers onderschrijven nog steeds de uitgangspunten van ons democratisch bestel. Maar politici scoren relatief laag op het lijstje in wie burgers vertrouwen hebben. Deels is dat overigens iets van alle tijden: er zijn altijd burgers geweest die menen dat politici stevast knollen voor citroenen verkopen en dat politici draaikonten zijn. Deels is het echter ook een recenter verschijnsel. Als burgers weinig vertrouwen in hun volksvertegenwoordigers hebben, kun je natuurlijk niet stellen dat dit helemaal geen probleem is. Te goed van vertrouwen zijn, is onverstandig. Maar een zekere mate van vertrouwen is in een representatieve democratie wel noodzakelijk.’

2. Wat zijn volgens u de meest belangrijke oorzaken van dit lage vertrouwen?

Spijker: ‘Veel burgers hebben te hoge verwachtingen van de politiek en haar probleemoplossend vermogen. Dat komt deels door politici zelf: die onder druk van opiniepeilingen en de media snel te veel beloven. Als dit dan niet wordt waargemaakt, ontstaat het beeld van tekort aan daadkracht. Dat zet de geloofwaardigheid van de politiek verder onder druk. Individualisering en emancipatie maakt vertegenwoordiging ook lastiger. Bij welke partij voelt de gemiddelde burger zich in een ontzuilde tijd nog thuis? Welke partij doet het nog goed in de ogen van de mondig geworden burger? De samenleving is echter niet maakbaar, ook niet voor de overheid. Dit niet-moderne besef moet weer indalen in Nederland. Democratische besluitvorming gaat per definitie stroperig, juist omdat er zoveel partijen (met uiteenlopende belangen en waarden) bij betrokken zijn. Naast te hoge verwachtingen van de overheid heeft de burger te lage verwachtingen van zichzelf. De burger is gewend geraakt aan rechten en vrijheden en is plichten ontwend – vooral door een grote overheid. Zeker in tijden van economische crisis is de boodschap lastig te verteren dat mensen primair verantwoordelijk zijn voor hun eigen en elkaars leven, en dat de overheid hen niet gelukkig kan maken. In dit verband is het overigens interessant om te zien dat economische crisis en wantrouwen in de politiek samenhangen.’

Fraanje: ‘Nogmaals: in Nederland is geen sprake van laag vertrouwen in de politiek, zoals u stelt. Het SCP bevestigt nog eens wat langjarig onderzoek al vele malen heeft aangetoond: het vertrouwen in de politiek is

sterk gerelateerd aan de economische situatie. In perioden van economische laagconjunctuur is het vertrouwen lager. Dat is dus een belangrijke verklaring voor de daling van het vertrouwen in de politiek in Nederland sinds 2008.’

Hendriks: ‘Het vertrouwen in de politiek komt onder druk te staan als mensen het gevoel hebben dat hun stem niet uitmaakt en als mensen het gevoel krijgen dat ze geen controle hebben over de beslissingen die andere mensen over hen nemen. Dit gebeurt bijvoorbeeld omdat politici beloftes, gedaan in verkiezingstijd, niet nakomen omdat ze bijvoorbeeld onvermijdelijke compromissen moeten sluiten.’

Schippers: ‘De opbouw van de verzorgingsstaat deed gaandeweg de gedachte postvatten dat de overheid een geluismachine is voor iedereen. Van de wieg tot het graf kon je vertrouwen op vadersstaat. Als individuele burger hoefde je niet langer afhankelijk te zijn van anderen, maar kon je recht op zorg en voorzieningen laten gelden bij het overheidsloket. Hier is in de loop van een paar generaties iets grondig misgegaan, omdat de vraag welke bijdrage je aan de samenleving kunt leveren naar de achtergrond verschoof. Burgers gingen vooral letten op wat er te halen viel. Het experiment van de verzorgingsstaat bleek daardoor op de grenzen van betaalbaarheid en bestuurbaarheid te stuiten. Zo goed en zo kwaad dat gaat, zijn regeringen nu met de afbouw daarvan bezig. Dat doet pijn en is niet altijd gemakkelijk te verkopen aan de burger. Het vergt omdenken bij het bestuur en een verandering van mentaliteit bij de burger. Ik denk dat deze veranderingen onzekerheid oproepen. Gecombineerd met de vrees dat de klappen van de bezuinigingen onevenredig

zullen vallen in de hoek waar jij zit, voedt dit het wantrouwen jegens overheid, politieke beslissers en natuurlijk ook andere burgers.’

Spijker: *‘Veel burgers hebben te hoge verwachtingen van de politiek en haar probleemoplossend vermogen.’*

Cuperus: ‘Er spelen langer lopende trends en conjuncturele oorzaken door elkaar heen. Het SCP-onderzoek laat goed zien dat de eurocrisis de grootste veroorzaker is van de vertrouwenscrisis van dit moment. Mensen voelen zich onzeker over hun eigen financiële situatie, en over de economische situatie in het algemeen. Ook heeft men er weinig fiducia in dat de politiek daar veel aan kan veranderen. Eerder lijkt men de politiek verantwoordelijk te houden voor de slechte situatie. De zwaar gebrekkige introductie van de euro, waarvoor nu een grote prijs moet worden betaald, een prijs die ook nog eens oneerlijk wordt verdeeld. Terecht wijst het SCP op een algemeen gevoel van (economische) onrechtvaardigheid. Men heeft het gevoel dat ‘de politiek’ wel banken redt, maar ‘gewone mensen’ en de jonge generaties voor de kosten van de crisis laten opdraaien. Er speelt al langer een groot algemeen onbehagen over de koers die de samenleving vaart. Een stille opstand tegen de desoriëntatie en onzekerheid die veroorzaakt worden door het grote moderniseringsproces van globalisering, migratie, individualisering, liberalisering en post-industrialisering. Er is sprake van een ambivalent, zo niet verdampt, voor-

uitgangsgeloof in paradijselijke landen als Nederland. Waar veel mensen angstig vrezen voor de teloorgang van hun 'paradijs' van vrijheid en welvaart. "Paradise lost-blues" van de hoogontwikkelde, hoog welvarende samenleving.'

Van Schie: 'De oorzaken van het meer recente gebrek aan vertrouwen zijn divers. Deels is het misschien de nabijheid van de politici. Tweede Kamerleden lijken in bepaalde opzichten op doorsnee burgers, voor zover ze zich laten meeslepen door de laatste hype en meer bezig zijn met over zichzelf te twitteren dan zich grondig te verdiepen in de materie waarover zij beslissen. Dat ervaren Kamerleden door partijen soms worden weggekeken in plaats van gewaardeerd, helpt ook niet. Jong talent is in een fractie welkom, maar soms zijn er ook Kamerleden die beter eerst wat meer ervaring hadden kunnen opdoen. De fractiediscipline is veelal ook te strak. Soms is het aan een Kamerlid te zien dat hij of zij eigenlijk zelf niet gelooft in het verhaal dat hij afsteekt, maar zich moet voegen in een 'van boven af' opgelegde eenheidsopvatting. En de gang van zaken bij en na het referendum over de Europese Grondwet in 2005 heeft kwaad bloed gezet. Bij een vrij goede opkomst heeft een overduidelijke meerderheid toen 'nee' gezegd tegen de Grondwet. Dat politici een paar jaar later een nagenoegelijke tekst aanvaardden zonder die aan de bevolking voor te leggen, heeft burgers begripelijkwijze het gevoel gegeven dat ze gepiepeld zijn.'

3. Wat stelt u voor om het vertrouwen van de burgers terug te winnen?

Spijker: 'Burgers moeten naar zichzelf kijken: geduld hebben met de politieke besluitvor-

ming die nu eenmaal tijd in beslag neemt, en eigen verantwoordelijkheid nemen in de samenleving. Er mag meer nadruk komen op eigen plichten, naast eigen rechten. Politici moeten leiderschap tonen: de rug recht houden als het moeilijk is en er weerstand is. Op die manier kan 'incidentenpolitiek' en 'peilingenpolitiek' het hoofd worden geboden. Politieke partijen moeten duidelijk maken waar ze voor staan en daaruit handelen. Compromissen moeten als compromissen worden verdedigd. Grote systeemveranderingen moeten niet worden doorgevoerd (bijvoorbeeld een tweepartijensysteem). Met het huidige bestel is de overgrote meerderheid van Nederlanders tevreden. De meeste burgers lijken het idee van een zogenaamde stealth-democratie te onderschrijven: een politiek systeem dat op afstand van de burgers opereert, maar wel tot de orde kan worden geroepen als men dat nodig vindt.'

Fraanje: 'Vertrouwen laat zich niet door simpele maatregelen (terug-)winnen. Bestuurders en politieke partijen hebben een belangrijke taak door betrouwbaar, transparant en koersvast te opereren. Daarnaast moeten we flink investeren in kennis over onze democratie.

Tal van onderzoeken laten zien dat mensen die veel kennis hebben over het functioneren van ons democratisch stelsel, meer vertrouwen hebben in onze democratie. Het SCP beschrijft op pijnlijke wijze dat mensen een negatief oordeel over de regering onderbouwen met voorbeelden van Tweede-Kamerleden en andersom. Basale kennis zoals het verschil tussen regering en parlement is tegenwoordig geen vanzelfsprekendheid meer, terwijl begrip voor hoe het werkt, het wantrouwen kan wegnemen.'

Hendriks: 'Burgers zouden weer meer invloed moeten kunnen uitoefenen op politieke beslissingen die hun leven raken. D66 stelt al sinds haar oprichting voor om directere vormen van democratie te versterken. Dit gaat veel verder dan alleen een gekozen burge-meester of een referendum. Het gaat erom mensen actief te betrekken bij besluitvorming. Dat vraagt ook iets van de politici zelf. Herstel van vertrouwen begint namelijk bij een eerlijke boodschap: dit is wat we willen, en dit is wat we gaan doen. Behandel burgers als volwassenen: die kunnen echt wel een pijnlijke boodschap aan, dat sommige dingen moeilijk gaan worden en andere dingen niet meer kunnen. Maar wees er eerlijk over.'

Schippers: 'Met het vergroten van de zelfredzaamheid komen we er niet, zeker als dit de zelfgerichtheid van mensen alleen maar versterkt. Maarten Luther zei dat mensen de aangeboren neiging hebben om in zich zelf te keren, om hun eigen as te draaien. Van deze neiging moeten we worden verlost. Dat is allereerst een geestelijk proces. Als mens moet het inzicht je worden gegeven om te gaan beseffen wat je wezenlijke roeping hier op aarde is. Te leven als mens voor God en ten dienste van de naaste. Als samenleving kunnen we deze diepgewortelde behoefte aan verbondenheid verdringen of negeren (dat doen we al tijden); we kunnen het besef ook verlevendigen, ofwel revitaliseren. Ik pleit voor een reveil van verbondenheid. Inderdaad worden mensen dan meer afhankelijk van elkaar. Wie daarvoor terugschrikt, is in feite bevreesd voor heel normale menselijke wederkerigheid of mogelijk zelfs bang voor liefdebetoon van anderen. Maar wie wil nu echt graag afhankelijk zijn van een kille bureaucratie?'

Cuperus: 'Cruciaal zijn het verschaffen van enige zekerheid op de langere termijn en het herstel van de maatschappelijke perceptie

Schippers: 'Ik pleit voor een reveil van verbondenheid. Inderdaad worden mensen dan meer afhankelijk van elkaar. Maar wie wil nu echt graag afhankelijk zijn van een kille bureaucratie?'

van rechtvaardigheid. Mensen willen best iets veranderen, inschikken, iets versoberen, maar dan moet ze wel een perspectief worden geboden en een elementair besef zijn van fairness. Dus 'met zijn allen hervormen en inschikken' om de crisissituatie het hoofd te bieden, zou worden geaccepteerd als motto indien de politiek dat 'met zijn allen' echt kan waarmaken. De angstvallige behandeling van banken en grote bedrijven, naast het beeld van senioren die uit hun bejaardentehuizen worden gezet, is precies het verkeerde beeld. We zien wel bejaarden, maar geen bankiers op het Malieveld. Dat vergroot het vertrouwen in de politiek niet bepaald, om het zacht uit te drukken.'

Van Schie: Wij hebben als TeldersStichting in juni 2013 een rapport uitgebracht, *De plicht der politieke partijen*³, waarin we een aantal suggesties doen. De fractiediscipline zou minder strak moeten worden. Als volksvertegenwoordiger behoort je een eigen oordeel te vormen, en niet strak in het gelid te lopen.

Natuurlijk zul je vaak op gelijke wijze over vraagstukken denken en stemmen als je partijgenoten, maar die eenheid mag geen gekunstelde vorm hebben. Bovendien moet de kans van kandidaten op een lijst om met voorkeurstemmen te worden gekozen, worden vergroot. Partijen zelf zouden zich aantrekkelijker kunnen maken door meer ruimte te bieden aan leden voor serieus debat

Van Schie: 'De fractiediscipline zou minder strak moeten worden. Als volksvertegenwoordiger behoort je een eigen oordeel te vormen, en niet strak in het gelid te lopen.'

en door leden meer invloed te geven op de kandidatenlijst, het verkiezingsprogramma en het eventuele regeerakkoord. Persoonlijk zou ik voorts in bepaalde gevallen een bindend correctief referendum willen om er zorg voor te dragen dat besluiten van het parlement sporen met de opvattingen van de bevolking. In ieder geval zou dat moeten geschieden bij grondwetswijzigingen en alle verdragen en verdragswijzigingen met een constitutioneel karakter, wat dus aan de orde zou zijn bij elk nieuw EU-verdrag.'

4. Hogeropgeleiden hebben een veel groter vertrouwen in de politiek dan lager opgeleiden. Verder heeft de VVD-aanhang het grootste vertrouwen, de PVV-aanhang juist het minste vertrouwen. Is dit voor u een gegeven

of een probleem? In het laatste geval, is het mogelijk daaraan iets te veranderen? Is er sprake van een groep die zich door de politiek niet (meer) vertegenwoordigd weet?

Spijker: 'Juist door de PVV (en deels de SP) heeft deze groep een stem gekregen in het publieke leven, en dat is goed. Het is de uitdaging voor andere partijen om die groep ook mede een stem te geven en bij te dragen tot gearticuleerde opvattingen. Tot de opkomst van Pim Fortuyn was er te weinig openheid in de Nederlandse politiek voor echt afwijkende standpunten, over bijvoorbeeld de multiculturele samenleving en over Europa. Het mooie van het Nederlandse meerpartijstelsel met een lage kiesdrempel is dat het flexibel is. Partijen kunnen zich aanpassen en nieuwe partijen krijgen gemakkelijk toegang. Vergeleken met de jaren negentig is er weer meer verscheidenheid in de Nederlandse politiek, dat is mooi. Belangrijk blijft wel: politici, beloof niet teveel, want dat ondermijnt de geloofwaardigheid.'

Fraanje: 'Het verschil in vertrouwen tussen hoogopgeleiden en laagopgeleiden is mijns inziens het fundamentele probleem van onze democratie. Mark Bovens en Anchrit Wille hebben met hun onderzoek naar de diplomademocratie scherp en feilloos laten zien hoe onze democratie wordt overheerst door hogeropgeleiden, zowel in het parlement als in gemeenteraden, maar ook dat hogeropgeleiden beter hun weg weten richting politiek en bestuur. Lageropgeleiden voelen zich niet vertegenwoordigd en hun zorgen en hun problemen komen minder aan bod in de door hogeropgeleiden gedomineerde politiek. Politieke partijen hebben tot taak een grotere di-

versiteit van kandidaten een kans te geven voor volksvertegenwoordigende functies. Bovendien moeten politiek en bestuur met vormen van interactief bestuur en burgerparticipatie ervoor zorgen dat ook lageropgeleiden mee doen bij het tot stand brengen van beleid. Overigens is het belangrijk op te merken dat het onderscheid tussen lager- en hogeropgeleiden ook op andere terreinen dan de democratische participatie speelt. Lageropgeleiden lopen meer risico op de arbeidsmarkt om hun baan te verliezen, het is voor hen moeilijker om aan een (nieuwe) baan te komen en zij moeten vaker met tijdelijke, flexibele contracten werken. Het tegengaan van de maatschappelijke fragmentatie die dat oplevert is volgens het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA één van de grote politieke vraagstukken van deze tijd.'

Hendriks: 'Als vertrouwen samenhangt met het gevoel van controle over beslissingen die je leven raken, dan is het niet zo gek dat hogeropgeleiden meer vertrouwen in de politiek hebben dan lageropgeleiden. Maar dit is dus ook veranderbaar, hoewel dit geen eenvoudige opgave is. Onderwijs is belangrijk, evenals het betrekken van burgers bij besluitvorming. Maar misschien nog wel belangrijker: vertrouwen gedijt goed in situaties waar mensen vaker met elkaar in contact komen, met elkaar praten en elkaar begrijpen. Dit op basis van respect en wederkerigheid. Politici moeten niet gaan 'luisteren' naar het volk: u vraagt, wij draaien. Maar echt in gesprek gaan met burgers over wat hen beweegt.'

Schippers: 'Ik denk dat hogeropgeleiden meer begrijpen van de werking van het politieke systeem en ook mondig genoeg zijn om daarin hun weg te vinden. Vandaar hun posi-

tieve vertrouwen. Maar het omgekeerde effect is er ook: wie niet van zich laat horen, wordt ook niet gehoord. En daar zit bij lageropgeleiden wellicht de oorzaak van een brok wantrouwen: ze begrijpen het niet allemaal, worden van het kastje naar de muur gestuurd, voelen zich niet serieus genomen, geven het na verloop van tijd op en blijven met een cynisch gevoel thuis achter de televisie zitten. Dit cynische gevoel moeten we niet aanwakkeren, maar compenseren door een hoopvol perspectief te bieden. Christenen kunnen en mogen niet berusten in de gedachte dat mensen met wie het (veel) minder goed gaat, afgeschreven worden als hopeloze gevallen. Hogeropgeleiden hebben hun talenten niet aan zichzelf te danken, maar gekregen. Mijn ideaal is dat zij die talenten – bijvoorbeeld via kerkelijke gemeente, voedselbank of ouderensteunpunt – aanwenden voor mensen in knelsituaties. Echte veranderingen komen vanaf het grondvlak van de samenleving tot stand. Politici kunnen die positieve wending versterken, door veel meer uit te gaan van belangrijke waarden en principes, dan alleen rekening te houden met belangen, luidroepende lobbyisten en koopkrachtige vraag.'

Cuperus: 'Dit beeld komt uit veel onderzoek naar voren. Het beeld van hoogopgeleide globaliseringswinnaars en lager opgeleide globaliseringsverliezers. Dit beeld vergt wel relativering. Natuurlijk is het zo dat vaak meer bemiddelde hogeropgeleide professionals financieel een grotere buffer hebben in tijden van bezuinigingen en verzorgingsstaat-hervorming. Ook zijn zij door talenkennis en beroepspraktijk vaker en makkelijker internationaal actief dan anderen. Toch lijkt me hier ook enige sociale wenselijkheid in

Partij	Naam WI	Jaar van oprichting	Vestigingsplaats	Directeur
CDA	Wetenschappelijk Instituut voor het CDA	1980	Den Haag	Prof. dr. R.H.J.M. Gradus
CU	Mr. G. Groen van Prinstererstichting	2000	Amersfoort	Dr. W.P. Beekers
D66	Mr. Hans van Mierlo-Stichting	1972	Den Haag	Drs. F. van Mill
GroenLinks	Bureau De Helling	1990	Utrecht	Dr. J.G.W. Blom
PvdA	Wiardi Beckman Stichting	1946	Den Haag	Drs. M. Sie Dhian Ho
PvdD	Nicolaas G. Pierson Foundation	2006	Amsterdam	Drs. K. Soeters
SGP	Guido de Brès-Stichting	1974	Rotterdam	Drs. J.A. Schippers
SP	Wetenschappelijk Bureau Socialistische Partij	1999	Amersfoort	Dr. A. Vliegthart
VVD	Prof. mr. B.M. TeldersStichting	1954	Den Haag	Dr. P.G.C. van Schie
50plus	Wetenschappelijk Bureau 50PLUS	2011	Best	Prof. dr. C.A. de Lange

het geding. Er heerst ook aanzienlijke globaliseringonzekerheid onder de Nederlandse elite. Moet ik mijn kinderen naar Shanghai sturen, of is de Universiteit van Leiden nog goed genoeg? Wordt mijn bedrijf *global player* of prooi? Dankzij de heftige opmars van ‘populistische’ partijen als de PVV, voelen mensen die zich keren tegen Europa of migratie beter vertegenwoordigd in de politiek en is het politiek cynisme lager dan het misschien anders zou zijn geweest. Het hoge VVD-vertrouwen in de politiek is ook merkwaardig geformuleerd, aangezien deze partij juist de politieke overheid zo klein mogelijk wenst, en de niet-politieke sfeer van de markt zo groot mogelijk.’

Van Schie: Dat hoger opgeleiden meer vertrou-

wen hebben in de politiek dan lager opgeleiden is van alle tijden, en zien we overal. Hoger opgeleiden hebben ook meer interesse. Dus deels is dat niet te veranderen. Maar er is natuurlijk wel een ondergrens aan vertrouwen in de diverse lagen van de samenleving nodig om ervoor te zorgen dat het stelsel niet gaat kraken. Gelukkig hebben wij met ons stelsel van evenredige vertegenwoordiging zonder echte kiesdrempel, wel een toegankelijk politiek stelsel. Ongenoegen krijgt in Nederland zonder al te veel problemen een stem in het parlement. In het rapport *De plicht der politieke partijen* van de TeldersStichting prijzen wij dit; wij wijzen suggesties om een kiesdrempel in te voeren of naar een districtenstelsel over te gaan af als een vorm van verderfelijk electoraal protectionisme.’

Noten

- 1 http://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2014/Burgerperspectieven_2014_1.
- 2 De zes reacties in dit artikel komen van de vermelde WI's en dienen derhalve niet opgevat te worden als een statement namens de betreffende politieke partijen.
- 3 Mark van de Velde e.a., *De plicht der politieke partijen. Kiezers, partijleden en politici in een open partijdemocratie*, geschrift nr. 118 van de TeldersStichting, (Den Haag 2013).

MAF
www.maf.nl

MAF vliegt voor
Gezondheidszorg in arme landen

**Geef uit dankbaarheid!
Red een mensenleven!**

€ 15,- Elke vijf minuten stijgt ergens ter wereld een MAF vliegtuig op.
Voor 15 euro kan MAF 3 minuten vliegen.

€ 35,- Dokter Foster wil twee klinieken per dag bereiken met het MAF vliegtuig.
Voor 35 euro kan dokter Foster 35 kilo medicijnen meenemen.

€ 150,- Voor behandeling in het ziekenhuis zijn mensen in bergdorpen afhankelijk van MAF.
Voor 150 euro vliegt MAF 1 patiënt naar het ziekenhuis.

www.maf.nl/geef

ANBI

Recent verschenen!
Omvang: 171 blz.
Prijs € 9,95 (excl. verz.kstn.)
Te bestellen via
www.sgp.nl/webshop
of telefoon 010 7200 785

**VOOR EEN GOED BOEK
NIET LANG OP ZOEK!**

Boekhandel R. van der Meijden
Nedereindsestraat 7 – 4041 XE Kesteren
Tel. 0488-482226 (Bgg. 0488-482134)
Email: info@vdmeyden-boekhandel.nl

Maandags gesloten

**Ambities? Belemmeringen?
Groe!**

Wat klinkt het mooi. Ambities hebben. Verder willen komen, groter willen worden. We ontmoeten dagelijks ondernemende mensen en organisaties die we daarbij helpen.

Maar misschien hoort u bij de mensen die niet zo van de ambities zijn en hebt u maar één wens. Lekker in uw vel zitten. Dat groeien komt later wel - denkt u. U hebt genoeg aan uw hoofd. Misschien persoonlijk, misschien zakelijk.

De een heeft ambities, de ander problemen. De een ziet kansen, de ander voelt belemmeringen. Bent u de een of de ander? In beide gevallen hebt u een goede reden om kennis te maken met Bunt Management en Bunt Persoonlijke Ontwikkeling.

Wilt u ook stappen zetten op weg naar groei?
Ga naar www.buntgroep.nl
of bel 0318-830226.

Bunt
groe van mens en organisatie

Bunt Groep is een onafhankelijk adviesbureau, gespecialiseerd in trainingen, coaching, organisatie- en managementadvies en psychosociale hulpverlening. Wij helpen organisaties en mensen zich te ontwikkelen.

Bunt Groep - Galileilaan 23d - 6716 BP Ede - T 0318-830226 - E info@buntgroep.nl

Integriteit is een hot item tegenwoordig. Namen als die van Jos van Rey en Wilma Verver roepen beelden op van corruptie, omkoping en machtsmisbruik alsof ze in de Nederlandse politiek de orde van de dag zijn. Dankzij de media weet iedereen ervan. Toch is aandacht voor integriteit niet nieuw. Vanaf het moment dat toenmalig minister Ien Dales in 1992 de bekende woorden 'een beetje integriteit bestaat niet' uitsprak, is in bestuurlijk Nederland een bewustwordingsproces op gang gekomen dat tot nu toe voortduurt.¹

drs. H. Pool, medewerker Communicatie, Voorlichting en Vorming SGP

'Wie klimt de berg des Heeren op?'

Bijbels kader bij integriteit noodzakelijk

De SGP lijkt met haar bezinning op dit thema te zijn achtergebleven.² Waar andere partijen kwamen met gedragscodes, bleef het bij de SGP stil. Gezien de weinige integriteitsschendingen binnen de partij, lijkt daar ook weinig noodzaak toe.³ Bovendien worden politici en bestuurders van SGP-huize gezien als behorend tot de meest integere politici.⁴ Desondanks is het goed dat de SGP in het kader van het jaarthema 'Bouwen aan vertrouwen' met

een *Handleiding Integriteit* komt. In haar benadering van integriteit moet de SGP dan wel vanuit een Bijbels kader denken en niet zoals andere partijen de norm in de menselijke autonomie leggen.

Verschuiving van benadering

Het begrip integriteit betekent letterlijk opgevat 'heelheid' of 'zuiverheid'. Van Dale geeft als omschrijving 'rechtschapenheid',

'onomkoopbaarheid' en 'een ongeschonden toestand'. Je zou ook kunnen zeggen dat het 'eerlijkheid' betekent, 'betrouwbaar' en 'wars van bedrog'. Het integriteitsbeleid van de overheid is volgens onderzoekers verdeeld in drie fases. In de eerste fase lag de nadruk op *hard controls*, zoals het opstellen van geschenkenregelingen en gedragscodes. Uit de blijvende ontsporingen bleek dat maatregelen alleen niet werken. Er was meer bewustwording nodig. Daarom werd in de tweede fase, die van de *soft controls*, ingezet op trainingen en bespreking tijdens functioneringsgesprekken. Onderzoekers zien nu een derde fase aanbreken, die van professionaliteit. De ingezette beweging wordt doordacht en er komt een antwoord op de grenzen van vorige fases.⁵ Al die fases zijn terug te vinden in de meest gehanteerde definitie van integriteit in het openbaar bestuur: 'Handelen overeenkomstig de (daarvoor) gestelde morele waarden en normen en de daarmee samenhangende (spel)regels.'⁶

God en Zijn mens

Waarom hecht de overheid zoveel belang aan integriteit? Omdat integriteit alles te maken heeft met het vertrouwen dat burgers hebben in de overheid. Integriteitsschendingen doen afbreuk aan dat vertrouwen. Daarmee komt de legitimiteit van de Nederlandse rechtsorde onder druk te staan. De overheid staat – meer dan andere organisaties – in dienst van het algemeen belang. Politici, bestuurders en ambtenaren beschikken over bevoegdheden, macht en middelen die andere burgers niet hebben. Misbruik daarvan gaat ten koste van het algemeen belang en zet het eigen belang voorop. Dat is de reden voor de overheid om integriteit zoveel mogelijk te bevorderen. Daarbij wordt 'onkreukbaarheid' gezien als

de basis van alle andere waarden voor het openbaar bestuur.⁷ In deze gedachtegang kan de SGP goed meekomen. Toch kan de spade vanuit Bijbels oogpunt dieper in de grond. De overheid staat niet alleen in dienst van het algemeen belang, zij staat ook in dienst van God. Paulus noemt niet voor niets de overheid 'Gods dienaar, u ten goede'.⁸ Gods dienaar zijn en het algemeen belang, gaan hand in hand.

Integriteit heeft alles te maken met het vertrouwen dat burgers hebben in de overheid.

De SGP belijdt God als Schepper en Onderhouder van de aarde. Hij is de Heere.⁹ Hij heeft onbeperkte zeggenschap en beschikkingsmacht over Zijn schepping en Zijn schepselen. Daarbij schakelt hij de overheid in als Zijn dienaar en bekleedt haar met gezag.¹⁰ Hoe zij van het afgeleid gezag gebruik gemaakt heeft, zal zij eens moeten verantwoorden.¹¹ Wie daarbij bedenkt dat de overheid gevormd wordt door personen, weet waarom de SGP des te meer belang hecht aan een goed integriteitsbeleid. Gods dienaar is er u ten goede. Dat betreft mensen. Schitterend is wat het beginselprogramma van de SGP daarbij opmerkt: 'De overheid dient als uitgangspunt te hebben dat ieder mens een uniek schepsel is, geschapen als beeldrager Gods.'¹² Geen enkel misverstand: die mens is in zonde gevallen. Maar toch blijft hij Gods beeld dragen. Ook dat geeft de diepte weer van het integriteitsvraagstuk. Als er binnen de overheid sprake is van integriteitsschendingen, dan benadeelt Gods dienaar beeld-

draggers van God. Voor een goed integriteitsbesef is het dus belangrijk om niet alleen te kijken naar het belang van de rechtsstaat. De horizontale blik van de overheid moet omhoog om de verticale relatie tussen Schepper en dienaar en Schepper en Zijn beelddrager te zien.

De mens en Gods norm

Het belang van integriteit is duidelijk. De vraag is echter wat de definitie van integriteit verstaat onder de 'gestelde morele waarden en normen' die gehanteerd moeten worden. Wat opvalt, is dat in veel handreikingen antwoorden klinken als: 'Voor elk individueel raadslid vraagt dit per geval om een persoonlijke afweging en keuze die afhankelijk is van tijd en context. Iedereen heeft zijn eigen moreel kompas.'¹³ Om die afweging te kunnen maken, wordt in andere publicaties bijvoorbeeld verwezen naar de deugden van moed, verstandigheid, matigheid en rechtvaardigheid. Wie die deugden goed gebruikt, is een integere politicus, bestuurder of ambtenaar.¹⁴ Kenmerkend voor deze benaderingen is dat de morele afweging bij politici, bestuurders of ambtenaren zelf komt te liggen. En daar wringt voor de SGP de schoen. Achter deze visie gaat niet alleen een optimistisch mensbeeld schuil, zij veronderstelt tevens de autonomie van de mens. Deze autonomie wil hij als verworvenheid nimmer prijsgeven. Elke keer als de mens bij zichzelf te rade gaat, doet hij wat Adam en Eva in het Paradijs deden: zelf uitmaken wat goed en kwaad is.¹⁵ Wat integriteit echter nodig heeft, is de toets van Gods Woord. De Schepper van hemel en aarde laat geen misverstand verstaan over wat goed is: 'Vrees God en houd Zijn geboden, want dit betaamt alle mensen'.¹⁶ Het beginselprogramma van de SGP verkiest deze bij-

belse morele waarden en normen als uitgangspunt en ijkpunt voor het overheidshandelen. De overheid is immers geroepen om als Gods dienaar ook zelf te handelen overeenkomstig Gods Woord en Wet. Politici, bestuurders en ambtenaren zijn geroepen hun handelen te toetsen aan de Bijbel. Zodat geen Nederlander zal moeten concluderen: 'Een ieder deed wat recht was in zijn ogen.'¹⁷

Integriteit anno 2014

De benadering van integriteit voor de SGP zal altijd op Bijbelse leest geschoeid moeten zijn. Het zet de overheid in het juiste perspectief tegenover God en tegenover de naaste. Daarbij worden de morele waarden en normen genomen uit het Woord van God. Dat betekent niet dat de SGP haar voordeel niet kan doen met de vele integriteitspublicaties die er door de loop van de jaren heen verschenen zijn. Het wekt geen verbazing dat daarin vele goede adviezen te vinden zijn. Met Paulus belijden wij dat God in elk schepsel het goede heeft geopenbaard.¹⁸ Tegelijk blijkt hoever de mens uit zichzelf bij God vandaan is, als in al die handreikingen politici, bestuurders en ambtenaren aangeraden wordt bij de eigen autonomie te rade te gaan. Hier komt het beeld van de twee cirkels in gedachten die elkaar in een bepaalde mate overlappen. In een door het christendom gestempelde cultuur zal de mate van overlap groter zijn dan in een seculiere samenleving. In de huidige context moet de SGP er rekening mee houden dat de overlap van deze twee cirkels door de tijd heen, steeds kleiner wordt.¹⁹ In onze maatschappij verkrijgt de wet van God als norm, kompas en richtsnoer steeds minder erkenning. Voor de SGP is het van het hoogste belang dat zij zich met regelmaat bezint op integriteit. Christelijke politici, bestuurders

en ambtenaren zijn geen haar beter dan die van andere partijen! En bij een integriteitschending is het niet alleen de partijnaam die geschaad wordt. In het geval van de SGP is meteen ook Gods Naam ermee gemoeid.

Slot

Van oude tijden af heeft de SGP beleden dat Gods geboden goed zijn voor heel de samen-

leving. Inwoners van gemeenten en burgers van Nederland zullen het merken als SGP-politici zich houden aan Zijn Woord en Wet. Tegelijk kan niemand daarmee aan Gods hoge eis voldoen (zie het excurs). Dat kan alleen door het bloed van Christus. Zonder Zijn verzoening kan onze integriteit niet voor God bestaan. Met klem geldt voor SGP-politici: wat een grote verantwoordelijkheid!

Noten

- 1 C.I. Dales, 'Om de integriteit van het openbaar bestuur', toespraken juni 1992 en september 1992, in: L.W.J.C. Huberts (red.), *Machtsbederf ter discussie* (Amsterdam 2010), p. 718.
- 2 Of moet gezegd worden dat het beginselprogramma van de SGP al genoeg gedachten bevat over gedrag in het openbaar bestuur? Of dat het begin van (fractie)vergaderingen met een open Bijbel altijd een vorm van integriteitsbewustwording is? Of dat de lokale SGP er samen met andere partijen in de raad over nadenkt en zichzelf, zonder hulp van de landelijke partij, scherp houdt?
- 3 In het recente verleden is alleen de zaak-Koffeman op Urk bekend.
- 4 J.H.J. van den Heuvel, L.W.J.C. Huberts e.a., *Integriteit van het lokaal bestuur. Raadsgriffiers en gemeentesecretarissen over integriteit* (Den Haag 2010), p. 51.
- 5 E.D. Karssing en S. Spoor, 'Integriteit 3.0. Naar een derde generatie integriteitsbeleid' in: E.D. Karssing en M. Zweegers (red.), *Jaarboek Integriteit 2010* (Den Haag 2010), p. 7281.
- 6 L.W.J.C. Huberts, *Integriteit en integritisme in bestuur en samenleving. Wie de schoen past...* (Amsterdam 2005).
- 7 J.H.J. van den Heuvel en L.W.J.C. Huberts, 'Bestuurlijke integriteit vandaag' in: *Jaarboek Integriteit 2010* (Den Haag, 2010).
- 8 Romeinen 13:4.
- 9 'Heere' is de vertaling van Adonai, dat de betekenis van 'degene die regeert, het voor het zeggen heeft' draagt. Zie daarvoor ook een tekst als Ezechiël 18:4.
- 10 Zie ook 1 Petrus 2:13-14.
- 11 Artikel 3 van het *Program van Beginselen* van de SGP wijst daar bijvoorbeeld op met de woorden: 'waarnaar zij geoordeeld zal worden'.
- 12 Artikel 5 van het *Program van Beginselen*.
- 13 *Handreiking Integriteit voor Raadsleden*, gemeente Amstelveen (2013), p. 3.
- 14 Het Bureau Integriteitsbevordering Openbare Sector (BIOS), een initiatief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), doet dit bijvoorbeeld met de DVD-uitgave 'Integriteit deugt' door uit te gaan van de zogenaamde 'deugdethiek'.
- 15 Deze gedachten zijn ontleend aan het hoofdstuk 'Het eigene van de christelijke ethiek' uit het boekje *Oriëntatie in de christelijke ethiek* van prof. dr. W.H. Velema. Voor een verdere doordenking van dit onderwerp van harte aanbevolen!
- 16 Prediker 12:13.
- 17 Richteren 21:25. De kanttekeningen merken bij dit laatste vers uit het Richterenboek op: 'Dat is, wat hem dacht recht te zijn; niet wat recht was in de ogen des Heeren.'
- 18 Romeinen 1:18-23.
- 19 Velema ontleent in zijn boekje *Oriëntatie in de christelijke ethiek* deze gedachte aan II Timotheus 3:1-5, waarin geschetst wordt hoe de mens zich in de laatste dagen zal ontwikkelen.
- 20 In de Bijbeltekst staat hier: 'In wiens ogen de verworpene veracht is.' De kanttekeningen geven daarbij aan: 'Die vanwege zijn goddelozen wandel met recht door alle vromen verworpen wordt.'
- 21 Zie Romeinen 12 vers 9-21 en bijvoorbeeld ook Kolossenzen 3 vers 1-17.

Excurs Oude en Nieuwe Testament

Integriteit komt als term niet letterlijk in de Bijbel voor. Toch is er op allerlei plaatsen aandacht voor 'onkreukbaarheid', 'heelheid' of 'rechtschapenheid', bijvoorbeeld in het Oude Testament, in Psalm 15. David vraagt daar: 'HEERE, wie zal verkeren in Uw tent? Wie zal wonen op de berg Uwer heiligheid?' Met andere woorden: welk mens kan aan de eis die u stelt, voldoen? Het antwoord op die vraag is heel concreet:

- Die oprecht wandelt;
- Die gerechtigheid werkt;
- Die met zijn hart de waarheid spreekt;
- Die met zijn tong niet achterklapt;
- Die zijn metgezel geen kwaad doet;
- Die geen smaadrede opneemt tegen zijn naaste;
- Die de goddeloze wandel verwerpt;²⁰
- Die degenen die de Heere vrezen eert;
- Die op zijn eed toch niet terugkomt, hoewel achteraf blijkt dat die hem schaden zal;
- Die zijn geld niet uitleent tegen rente;
- Die een geschenk ten nadele van de onschuldige niet aanneemt.

Vaak wordt gezegd dat integriteit een houding is. Voor David is het vooral gedrag. Alles wat hij daarbij noemt, is te linken aan de Tien Geboden. Zijn conclusie: 'Die deze dingen doet, zal niet wankelen in eeuwigheid.'

Maar als dit de maatstaf is voor politici, bestuurders en ambtsdragers, dan moet toch de conclusie zijn dat niemand hieraan kan voldoen? Op die vraag is maar een antwoord mogelijk: Christus! Hij volbracht Gods Wet volkomen. Door het geloof krijgt een christen een nieuwe verhouding met die Wet: uit dankbaarheid voor de verlossing door Christus wil hij de leefregels in acht nemen. Alleen in de navolging van Christus kan een SGP-politicus echt integer zijn!

In de brief aan de Romeinen schrijft de apostel Paulus: 'De liefde zij ongeveinsd. Hebt een afkeer van het boze, en hangt het goede aan. Hebt elkander hartelijk lief, met broederlijke liefde, met eer de een de ander voorgaande. (...) Zegent hen, die u vervolgen; zegent en vervloekt niet. (...) Staat niet naar de hoge dingen, maar voegt u tot de nederige. Weest niet wijs bij uzelf. Vergeldt niemand kwaad voor kwaad. Draagt zorg voor wat eerbaar is voor alle mensen. Indien het mogelijk is, zoveel in u is, houdt vrede met alle mensen. Wreekt uzelf niet, beminden, maar geeft de toorn plaats; want er is geschreven: Mij *komt* de wraak *toe*; Ik zal het vergelden, zegt de Heere. (...) Wordt door het kwade niet overwonnen, maar overwint het kwade door het goede.'²¹

Het tanende vertrouwen van burgers in politiek en openbaar bestuur zou mede veroorzaakt worden doordat de overheid te weinig luistert naar de burgers. Burgerparticipatie in de besluitvorming wordt daarom aangeprezen. Betrek burgers bij het vaststellen van beleid en het ontwikkelen van (bouw)plannen, zo luidt het recept voor het versterken van het vertrouwen.

Drs. J.D. Veldman, redactielid (samenstelling)

Burgerparticipatie versterkt vertrouwen van burger in het openbaar bestuur

Helpt burgerparticipatie om het vertrouwen van de burger in het openbaar bestuur te vergroten? Arwin van Buuren stelt dat dit alleen het geval is als er wordt voldaan aan enkele voorwaarden, en dan nog is het voor vertrouwen in het bestuur vooral van groot belang dat de overheid zelf vertrouwenwekkend gedrag toont. Volgens Martijn van der Steen leidt burgerparticipatie nogal eens tot teleurstellingen. Hij pleit er daarom voor dat burgers zelf initiatief ontplooiën en dat de overheid daarbij participeert. Waarom op

de overheid wachten als je het zelf ook kunt?

Dr. M.W. (Arwin) van Buuren, *universitair hoofddocent bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en gemeenteraadslid voor de SGP in Capelle aan den IJssel.*

Burgerparticipatie wordt meer en meer georganiseerd om de kloof tussen burger en be-

stuur te verkleinen en het draagvlak voor beleid te vergroten. Burgerparticipatie leidt als vanzelf tot een meer intensieve interactie tussen overheid en burger. Burgers krijgen een kijkje achter de schermen van de overheid. Ze mogen vragen stellen. Ze krijgen meer informatie dan via de krant alleen. Ze mogen suggesties aandragen. Daar wordt – als het goed is – ook iets mee gedaan. En dat draagt onmiskenbaar bij aan het vertrouwen dat burgers hebben in de overheid. Een overheid die responsief is en die daadwerkelijk iets doet met burgerparticipatie, scoort credits.

Er zijn echter wel een viertal belangrijke kanttekeningen te plaatsen. Allereerst weten we uit veel onderzoek dat vertrouwen niet alleen een mogelijke *uitkomst* is van participatie, maar ook een noodzakelijke *voorwaarde* voor succesvolle participatie. Als wantrouwen overheerst tijdens participatietrajecten, dan is veel moeite vergeefs. Het kost dan heel veel moeite om de stemming te kantelen en er met elkaar een succes van te maken. Daarnaast wordt het vertrouwen van de burger in de overheid dubbel geschaad als de overheid een loopje neemt met de uitkomsten van burgerparticipatie. Niet zelden leidt participatie tot frustratie en onvrede, omdat burgers zich niet serieus genomen voelen. Succesvolle participatie vraagt van een overheid transparant en vertrouwenwekkend handelen. Een derde kanttekening heeft te maken met de vaak scheve representatie van actieve burgers. Van participatie wordt vaak gesteld dat het de *powerful* verder *empowert*. Met andere woorden: burgers die toch al over veel bureaucratistische competenties en een groot politiek-bestuurlijk netwerk beschikken, krijgen met burgerparticipatie nog een kanaal om hun zegje te doen. De grote, stille meerderheid

wordt dus niet bereikt. Het is maar zeer de vraag of meer participatiemogelijkheden bij de niet-actieve meerderheid leidt tot meer vertrouwen in de overheid. Tot slot moet ook worden onderstreept dat overheden ook vertrouwen wekken door zelf hun verantwoordelijkheid te nemen bij lastige keuzes. Burgers willen graag meedenken en willen ook graag initiatieven ontwikkelen. Ook zien we steeds vaker dat burgers een *right to challenge* krijgen, waarbij ze een alternatief mogen indienen op een voorstel dat de overheid doet. Maar in het algemeen geldt dat burgers verwachten dat overheden doen waarvoor ze zijn gekozen, namelijk besturen.

Een overheid die responsief is en die daadwerkelijk iets doet met burgerparticipatie, scoort credits.

En natuurlijk willen ze graag meepraten op het moment dat maatregelen hen concreet raken, maar bij tal van dossiers geldt dat het vertrouwen van de burger in de overheid niet in de eerste plaats afhangt van de mate waarin burgers mogen meepraten, maar veel meer van de mate waarin de overheid in staat is om effectief problemen op te lossen en gemaakte keuzen kan verantwoorden. Daar kan geen participatieproces tegenop!

Dat brengt me bij mijn slotsom. Hoewel burgerparticipatie – onder voorwaarden – kan bijdragen aan het vertrouwen in de overheid, is het mijns inziens veel belangrijker voor het vertrouwen in het openbaar bestuur dat de

overheid zelf vertrouwenwekkend gedrag toont. Dat doet zij door actief te werken aan transparantie, consistentie, betrokkenheid en daadkracht.

Dr. M. (Martijn) van der Steen is co-decaan en adjunct-directeur van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur (NSOB) in Den Haag.

Elk tijdperk kent verschuivingen tussen de drie methoden van productie van publieke waarde: *publiek, privaat en maatschappelijk*. Net zoals verschillende landen zo hun eigen traditie hebben in de accenten daarin. Nederland heeft in ieder geval een sterk ontwikkelde overheid, die in de context van de verzorgingsstaat een groot deel van de publieke waarde voor de samenleving produceert. Dat was, zo is in de kringen van dit tijdschrift beter dan waar dan ook bekend, niet altijd zo. Wij zien onszelf misschien als toonbeeld van een land met een grote overheid, we zijn net zozeer een land van krachtig ontwikkelde gemeenschapszin en maatschappelijke organisatie. Het georganiseerde maatschappelijk middenveld, verenigingsleven, vrijwilligerswerk, en een heel groot segment van semi-publieke, semi-maatschappelijke en (een beetje teveel misschien) semi-private instellingen; woningcorporaties, scholengemeenschappen, hoger onderwijsinstellingen, ziekenhuizen, welzijnsinstellingen. In het publieke domein heeft de overheid niet het monopolie, maar juist in Nederland is dat een gemengd domein. Uit elk van de drie verschillende logica's worden activiteiten ontplooid. Daar is per definitie beweging; van publiek naar privaat, heruit-

vinden van de gemeenschap, elders juist weer de terugkeer van en naar het publieke.

Wij zien onszelf misschien als toonbeeld van een land met een grote overheid, we zijn net zozeer een land van krachtig ontwikkelde gemeenschapszin en maatschappelijke organisatie.

Voor een begrip van en oordeel over burgerparticipatie is het cruciaal om scherp te maken waarover we precies praten. Wie doet er mee met wie? De traditionele burgerparticipatie, waarin overheidsorganisaties de afgelopen twee decennia enorm in hebben geïnvesteerd, gaat over de burger die wordt gevraagd met de overheid mee te doen. De overheid heeft een plan en vraagt de burger om ideeën. Deels is dat uit oprechte nieuwsgierigheid, maar eveneens een manier om “weerstand weg te nemen.” Soms gaat het om meedenken, om meedoen, of zelfs om meebeslissen. Uiteraard wel goed ingebed in de procedures voor democratische besluitvorming en verantwoording. De burger doet mee in het repertoire van de overheid, op het daartoe voor hem of haar afgebakende terrein. Let wel, ik ben daar niet tegen. Maar de ervaringen zijn niet bijzonder hoopvol. Het is de bron van stereotype beelden over gestaalde kaders in de buurt, ‘beroepsburgers’, een schimmige beroepsgroep die zich als procesbegeleider tussen overheid en burger wurmt en talrijke anekdotes over bestuurders of ambtenaren die in zaaltjes na eigen

onhandig optreden worden belaagd door boze burgers. Vaak sluiten de opbrengsten en de verwachtingen zwak uitgedrukt niet zo op elkaar aan; aan onderling vertrouwen draagt het niet zoveel bij.

Daar staat wat mij betreft een ander beeld tegenover. Op veel plekken waar ik kom, van achterstandswijken in de grote stad tot in kleine dorpskernen, slaan mensen de handen ineen en worden ze actief in het publieke domein. Ongevraagd, zonder dat een gemeentelijke nota ze daartoe oproept of het bestemmingsplan ze tot activiteit aanwijst. Uit eigen interesse en uit eigen belang; ze willen een mooi plein, want ze wonen er naast, hun kinderen spelen er, en ze ondervinden zelf de hinder van de overlast samen. Waarom wachten op de gemeente als we het ook zelf kunnen oplossen? Of er zijn sociaal ondernemers die actief worden en voorzieningen aanbieden, met een kleine opbrengst voor henzelf, die voorzien in een gat dat de overheid blijkbaar laat liggen. Persoonlijke zorg, direct contact, onderlinge waarborg voor ziekte voor en door zzp-ers. De burger doet dan niet mee met de overheid, maar is zelf bezig; en met een beetje geluk mag de

overheid mee doen. Ik heb niets tegen de eerste beweging, maar geloof meer in het tweede. Het publieke domein loopt niet leeg, maar vult zich met partijen die actief worden en op hun manier, op hun voorwaarden publieke, waarde produceren. De uitdaging voor de overheid is niet om mensen uit hun huiskamers te lokken en te 'activeren', maar om de energie en activiteit die overal is te kanaliseren, te koesteren, verder te brengen en – soms ook – in te dammen. Dat is ingewikkeld, want vaak passen initiatieven voor een deel wel, maar deels ook niet bij wat de overheid wil. Daarin ligt de uitdaging voor de overheid in onze tijd; lukt het om tot betekenisvolle verbinding met zelforganisatie, eigen kracht, en de dynamiek vanuit de gemeenschap te komen en daarin aan te vullen? Dat kan het vertrouwen in de overheid zomaar versterken en tegelijkertijd voor wat ontspanning zorgen in de verhouding. Vertrouwen is geen *zero-sum game*. Vertrouwen in de overheid is gebaat bij een publiek domein met burgers met zelfvertrouwen, sterke maatschappelijke verbanden en ruimte voor stevig sociaal-ondernemerschap. Laten we het zoeken in overheidsparticipatie in plaats van burgerparticipatie.

Vertrouwen. Het komt te voet en gaat te paard, zeggen ze hier vaak in Twente. Net zoals het vaak gebruikte ‘ja ja’, waarvan schrijver dezes,¹ aanvankelijk dacht dat dit wel een bevestigend antwoord op zijn vraag zou zijn. De teleurstelling dat mensen zich niet aan ‘gemaakte afspraken’ hielden, leidde tot een laag vertrouwen in de Twentenaar; totdat je ontdekte dat je de cultuur ter plaatse beter moest kennen.

Drs. J.C. Bazen, coördinator Stichting Vormingsactiviteiten Oost-Europa van de SGP

Over de wissel- werking tussen vertrouwen en cultuur

Over culturen gesproken, in ons continent Europa is er een grote diversiteit aan ideeën en praktijken rondom vertrouwen. Grofweg kan gesteld worden dat in Scandinavische landen (daar reken ik Nederland ook toe) het algemene vertrouwen in de samenleving en de medemens redelijk sterk aanwezig is. Ministers en politici gaan er in principe zonder bodyguards over straat en doorgaans kan dat ook redelijk veilig. Heel anders is dat in een

land als Kosovo, waar parlementariërs en bewindslieden zich in zwarte geblindeerde en (naar ik aanneem) gepantserde Hummers laten rondrijden. Het zal waarschijnlijk nodig zijn, in een land met veel jongeren zonder veel kans op enige serieuze toekomstige baan, om van andere zaken nog maar niet te spreken. De kloof tussen overheid en burger waarover in Nederland vaak gesproken wordt krijgt dan een heel andere dimensie.

Individualisering en vertrouwen

Qua vertrouwen in de samenleving en in overheid en politiek, scoort Nederland nog niet eens zo heel slecht. Zelfs als je het in Nederland niet eens bent met een politicus, of klaagt over de bureaucratie en langzaam werkende ambtelijke molens, is het toch eigenlijk nog steeds altijd zo dat het vertrouwen in de overheid redelijk groot is, de doorsnee Nederlander ziet politici en ambtenaren niet in de eerste plaats als zakkenvullende manipulerende leugenaars,² dat is in andere Europese landen, met uitzondering van Scandinavië wel anders.³ Ondanks de relatief hoge vertrouwensscore is er echter geen reden tot tevredenheid. Het vertrouwen in de overheid is de afgelopen decennia duidelijk minder geworden, veel burgers lijken lang-

De afwezigheid van ‘petty corruption’ in Nederland is één van de dingen waarvan veel Oost-Europeanen dromen voor hun eigen land.

zaam maar zeker het gevoel te krijgen dat de overheid en vooral de politiek niet meer bezig is met het behartigen van het algemeen belang, maar in plaats daarvan zich verliest in verruwing van het debat, zinloze haarkloverijen rondom plotseling opspringende incidenten of loze verkiezingsbeloften om maar aan de macht te blijven.⁴ Het gevolg is langzaam maar zeker dalende opkomsten bij verkiezingen. De gemeenteraadsverkiezingen van 2014 waren daar ook weer een voorbeeld van. Onderzoek onder ruim 31.000 Nederlan-

ders door EenVandaag wees uit dat veel niet-stemmers ervoor gekozen hebben om niet naar de stembus te gaan, omdat ze de politiek niet meer vertrouwen.⁵ Putnam schrijft het gebrek aan vertrouwen toe aan de steeds verdere individualisering van onze samenleving en de langzaam maar zekere teloorgang van verenigingen, onder andere door het gebrek aan vrijwilligers voor bijvoorbeeld bestuurswerk.⁶

Ervaringen in Oost-Europa

Als coördinator voor de Stichting Vormingsactiviteiten in Oost-Europa werk ik namens de SGP veel samen met politieke partijen en groeperingen in Oost-Europa, in het kader van het geven van trainingen in politieke bewustwording vooral aan jongeren. Op het gebied van vertrouwen in de overheid komt tijdens deze trainingen veel ongenoegen naar boven, alsook veel vragen naar hoe het komt dat in Nederland (althans dat is de perceptie van veel politiek geïnteresseerde jongeren uit Centraal- en Oost-Europa) de politiek eerlijker en betrouwbaarder is dan bij hen zelf. De afwezigheid van ‘petty corruption’ in Nederland is één van de dingen waarvan veel Oost-Europeanen dromen voor hun eigen land. Aan de andere kant is het zo dat zonder een sterk politiek leiderschap een dergelijke cultuur gemakkelijk in stand kan blijven. Je hebt als eenvoudige burger om fatsoenlijk te overleven in Oost-Europa geen keus. Je moet je schikken naar het systeem. Zelf ben ik al vele malen met de auto staande gehouden in bijvoorbeeld Oekraïne of Transnistrië, waarbij de dienstdoende agent duidelijk maakte dat je te hard gereden had. Foto’s of radar of ander bewijsmateriaal ontbrak, maar de agent blijft erbij dat je echt te hard hebt gereden. Het mooiste geval was wel in Tiraspol, waar

een agent mij vertelde dat het verkeersbord met de nieuwe snelheidslimiet op dat stuk weg vanwege vertragingen bij de leverancier helaas nog niet was geplaatst, maar dat de snelheidsbeperking van 50 naar 30 km per uur wel degelijk ingegaan en rechtsgeldig was en dat hij – och hij kon immers niet anders, hij moest toch immers de wet uitvoeren – mij helaas een bekeuring moest geven. En, wat is dan de hoogte van de bekeuring? Antwoord: Hoeveel geld heeft u bij zich? Voor dit soort ‘gevaarlijke’ gelegenheden kun je het beste beschikken over een aparte portemonnee, waar alleen een biljet van vijf of tien euro inzit en die je dan demonstratief ondersteboven houdt. Die hoeveelheid geld is doorgaans voldoende, westerlingen zijn voor dit soort mensen nu eenmaal een bron van inkomsten. Tegen de politie ingaan is geen optie, de problemen en opgelopen vertraging wordt daardoor alleen maar groter. Erg vertrouwen- wekkend is het allemaal niet. Mijn advies is om zoveel als maar mogelijk is in alle Oost Europese landen alles te mijden wat ook maar een uniform draagt. Wat dat betreft, is er in Nederland eigenlijk niet zoveel mis. Misschien beseffen we dat alleen te weinig. Weliswaar is het vertrouwen in de overheid behoorlijk gedaald, maar is geen enkele aanleiding voor de stelling dat de overheid opeens veel slechter is gaan functioneren.⁷

Systemen dat wantrouwen voedt

Bovenstaande is natuurlijk maar een anekdotisch voorbeeld van een veelreiziger naar Oost-Europa. Het probleem zit wel degelijk dieper en dringt door tot in de haarvaten van de samenleving. Een niet goed functionerend rechtssysteem gebaseerd op cliëntelisme, vormt de wortel van het hele probleem en het vervelende is dat er een systeem omheen is

aangekoekt dat dit in stand houdt. Hoe ondoorzichtiger het systeem voor de gewone man, hoe beter. Want dan lijken betaalde gunsten opeens een uitkomst te zijn, hoewel het vaak alleen maar om een stempel of simpele handtekening gaat. Het gevecht tegen corruptie en de strijd voor een meer betrouwbare overheid in Oost-Europa is uiterst moeizaam, omdat er simpelweg teveel mensen zijn die hun baan te danken hebben aan goede relaties en niet noodzakelijkerwijs aan de juiste competenties. Een ander, eerlijker systeem gebaseerd op persoonlijke merites zal hun kansen voor promotie niet doen toenemen, of nog erger: misschien wel hun baan doen verliezen. Plus natuurlijk dat het dan niet meer lukt om extra inkomen uit de onderkant van de piramide te halen of om familieleden of vrienden van een stabiele baan en inkomsten te voorzien.

Vertrouwen contra controle?

Wat kan het alternatief zijn? Hoe kan vertrouwen in de samenleving en de overheid hersteld worden? En dan niet alleen in gebieden waar evidente ernstige misstanden zijn op dit vlak, zoals in Oost-Europa. Maar ook, hoe kan het gehavende vertrouwen in de samenleving in Nederland hersteld worden? Over het thema vertrouwen en integriteit zijn vele boeken geschreven en veel onderzoeken gedaan. Het is een vraag waar ook een politieke partij als de SGP mee te maken krijgt. Het geven van een literatuuroverzicht over hoe het vertrouwen in de overheid te herstellen, valt buiten de focus van dit artikel, maar enkele zaken zijn wel het vermelden waard. Herstel van vertrouwen in de overheid en het vergroten van transparantie is een van de kernactiviteiten van de Organisatie voor Europese Samenwerking en Ontwikkeling

(OECD).⁸ Op de website van de OECD staan een aantal tools en richtlijnen beschreven, die zeer de moeite waard zijn om te lezen. Daarnaast is ook het boek van Stephen Covey, *The Speed of Trust* interessant.⁹ Hoewel dit boek in de eerste plaats gericht is op het individuele niveau, geeft Covey voor zowel bedrijven als overheden een aantal goede lessen over het belang van vertrouwen. Vertrouwen zorgt ervoor dat de snelheid van handelen toeneemt en de transactiekosten dalen. Vertrouwen heeft op die manier een vaak onopgemerkte, maar grote gunstige invloed op de bedrijfsresultaten en in bredere zin ook op de economische ontwikkeling. Het gebruiken van de methodes die Covey in zijn boek noemt om vertrouwen te vergroten is even

eenvoudig als dat ze briljant zijn. Ten slotte is het boek van Covey een goede bijdrage aan het debat met juristen en accountants rondom het daar overheersende adagium: 'vertrouwen is goed, controle is beter'. Niet alleen de voorbeelden die Covey noemt, maar ook de geschiedenis van het voormalige Oostblok laat ons duidelijk zien dat een dergelijke ongenueanceerde visie een doodlopende weg is. Werkelijke ontwikkeling van de overheid, economie en samenleving gebeurt in het spanningsveld van vertrouwen en controle, waar creativiteit en innovatie tot hun recht kunnen komen. Vertrouwen en controle kunnen niet zonder elkaar, maar als een van de twee de overhand krijgt, gaat het pas echt goed fout.

Noten

- 1 Ik beschouw mezelf als een argeloze Zeeuw/Hollander werkend in Tukkerland.
- 2 Dekker & Den Ridder, 2014; WRR, 2012.
- 3 Edelman Barometer, 2014.
- 4 Bovens & Wille, 2006; Edelman Barometer, 2014.
- 5 Lubbe, 2014.
- 6 Putnam 2000.
- 7 Bovens & Wille, 2006.
- 8 Zie: Kramer & Pittinsky, 2013; OECD, 2014.
- 9 Covey & Merrill, 2006.

Literatuur

- Bovens, M. en A. Wille, 'Waar bleef het vertrouwen in de overheid?', *Bestuurskunde* (2006), nr. 4), pp. 50-64.
- Covey, S. M. R.; en R.R. Merrill, *The speed of trust, the one thing that changes everything* (New York 2006).
- Dekker, P., en J. den Ridder (SCP), *Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2014/1* (Den Haag 2014).
- Edelman Barometer, 'Edelman Trust Barometer 2014: Vertrouwen in Nederlandse bedrijfsleven en zijn topbestuurders op historisch dieptepunt' (2014), op 2 juni 2014 geraadpleegd via <http://newsroom.edelmanpr.nl/edelman-trust-barometer-2014/>.
- Kramer, R. M. en T.L. Pittinsky, 'Trust in Leaders' (2013), op 2 juni 2014 geraadpleegd via <http://www.oecd.org/governance/trust-in-leaders.htm>.
- Lubbe, R., 'Niet-stemmers missen vertrouwen in politiek' (2013), op 2 juni 2014 geraadpleegd op http://regio.eenvandaag.nl/enquete/49951/niet_stemmers_missen_vertrouwen_in_politiek/provincie/noord-holland.
- OECD, 'Bribery and corruption' (2014), op 2 juni 2014 geraadpleegd op <http://www.oecd.org/corruption>.
- Putnam, R. D., *Bowling alone: The collapse and revival of the American community* (New 2000).
- WRR, *Vertrouwen in Burgers* (Amsterdam 2012).

Mededeling van het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP

Per 1 mei jl. is drs. J.W. van Berkum LLB door het hoofdbestuur van de SGP tijdelijk benoemd tot algemeen secretaris van de SGP. Sinds februari 1999 werkte Johan als wetenschappelijk medewerker voor het WI-SGP. Hij gaat ons nu verlaten, maar raakt niet ver uit beeld, zeggezd, want hij blijft in hetzelfde kantoorgebouw werken. Johan heeft in de afgelopen 15 jaren een waardevolle bijdrage geleverd aan vele WI-publicaties, waaronder die over de informatiesamenleving, mobiliteitsbeleid, de vroege kerk, defensie, de wet maatschappelijke ondersteuning en Israël. Ook werkte hij (onder meer) mee aan de uitgave van het tijdschrift Zicht en de organisatie van Guido-conferenties. Johan, ook vanaf deze plaats mede namens het bestuur veel dank voor je inzet en toewijding. Veel succes in je nieuwe functie ten dienste van de SGP en bovenal Gods zegen toegewenst, ook voor je vrouw en kinderen.

Voor een tijdelijke invulling van de vacature hoefden we niet lang te zoeken. Johan (B.J.T.) van de Worp MA deed de laatste tijd al vrijwilligerswerk voor het WI-SGP en werd bereid gevonden om tijdelijk de functie van wetenschappelijk medewerker te vervullen. Johan studeerde geschiedenis (master) en politicologie (bachelor) aan de Universiteit Leiden. Voor de SGP-jongeren was hij zes jaar actief in de Commissie Onderwijs. We heten Johan van de Worp van harte welkom bij de Guido de Brès-Stichting.

Jan Schippers, directeur WI-SGP

Smaakt deze *Zicht* naar meer?

Geef u op voor een proefabonnement!

(één jaargang, vier nummers, voor maar € 15,00)

Bel 010 - 7200 785, surf naar www.wi.sgp.nl of mail naar wi@sgp.nl

Wist u dat het ook mogelijk is de Guido de Brès-Stichting te steunen als donateur? U krijgt dan alle publicaties (inclusief het tijdschrift Zicht) van het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP thuisgestuurd. Neem contact op voor meer informatie.

Stel, je zit in de intercity naar Schiphol. Het is redelijk druk in de trein. Je koffer en rugtas staan veilig voor je op de grond. Maar je hebt een klein probleem. Je moet ontzettend nodig naar het toilet. De aankomst op Schiphol laat echter nog een half uur op zich wachten. En bij het uitstappen op het station moet je nog een eind moet lopen voordat de bestemming bereikt is. Het toilet in de trein, hooguit drie coupés verder, is dichtbij...

worldview

G.A.R. Kraaijeveld, redacteur van Novini.nl

Controleren is goed, vertrouwen is beter

Wat doe je, als je de volgende opties hebt:

Je staat op, gaat naar het toilet en vertrouwt erop dat je medereizigers je spullen laten voor wat ze zijn en desnoods een oogje in het zeil houden;

1. Je vraagt de passagier die naast je zit om even op je spullen te letten en gaat naar het toilet, ervan uitgaande dat hij inderdaad op je spulletjes let;
2. Je neemt je hele hebben en houwen mee naar het toilet, want je weet nooit of je me-

dereizigers te vertrouwen zijn. Wie weet spreken ze samen wel af dat niemand wat ziet en toch alles weg is;

3. Je vermant je en besluit de rit uit te zitten. Alles is beter dan risico lopen.

Wellicht zou je gerust durven kiezen voor optie 1 of 2 wanneer het gaat om de trein naar Schiphol. Maar stel nu dat het de trein is naar Berlijn en je bent halverwege Duitsland, er zitten meerdere passagiers in de coupé, maar

geen enkele Nederlander. Of de trein van Warschau naar Budapest, dwars door Polen heen. Je kent niemand... vertrouw je nog steeds je medemens?

De factor vertrouwen in samenleving en politiek is in elk land verschillend.

Vertrouwen

Het is maar een eenvoudig voorbeeld, maar de reactie op de beschreven situatie zegt wat over het vertrouwen. Vertrouwen in de medemens, vertrouwen in de samenleving. Sociaal vertrouwen dus. De rol van sociaal vertrouwen moeten we dan ook niet onderschatten. Het zegt wat over hoe een land ervoor staat. Dit vertrouwen heeft alles te maken met politiek, met economie, kortom met het dagelijks leven. De factor vertrouwen in samenleving en politiek is in elk land verschillend. Het heeft te maken met cultuur en afkomst; met de geschiedenis, met de politieke situatie. Wanneer ik op reis ben in Oost-Europa, stel ik altijd bovenstaande 'treinvraag'. In Scandinavië, Nederland, Duitsland en België kiest men veelal optie 1 of 2, daar is het vertrouwen dan ook relatief hoog. Een Moldaviër of Rus gaat voor optie 3 of 4 en heeft geen enkel vertrouwen in zijn medereiziger. Zonder verdere uitweidingen kunnen we stellen dat voor bovenstaande gemiddeld genomen geldt: in West-Europa een relatief hoog vertrouwen, in Oost-Europa en de Balkan een laag vertrouwen.

Power distance

Geert Hofstede, emeritus-hoogleraar Antro-

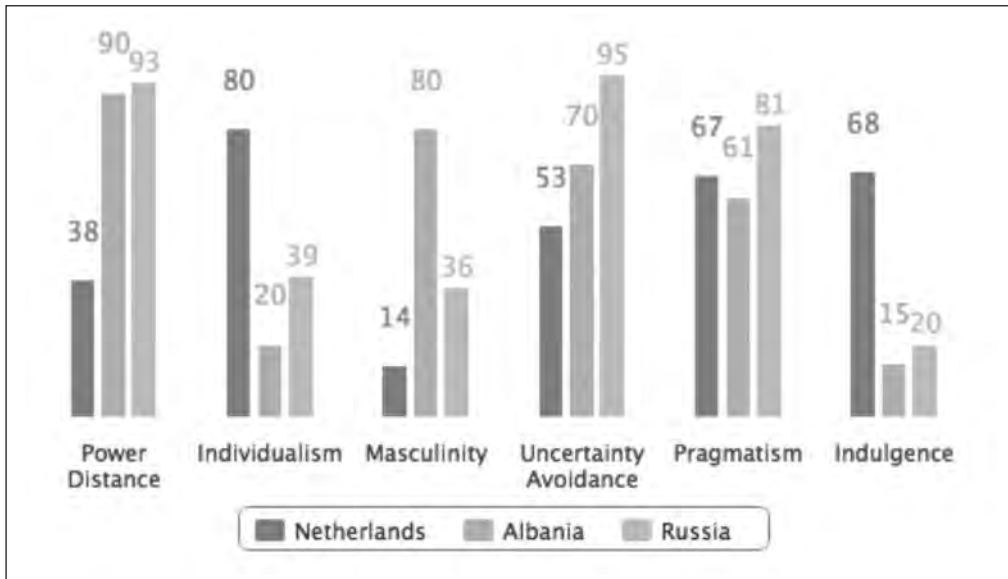
pologie en International Management aan de Universiteit van Maastricht, heeft een theorie ontwikkeld over culturele dimensies. Een van die dimensies is *uncertainty avoidance* (onzekerheidsvermijding) en staat voor de mate van vertrouwen:

"The dimension *Uncertainty Avoidance* has to do with the way that a society deals with the fact that the future can never be known: should we try to control the future or just let it happen?"¹

Ofwel: hoe gaat de samenleving om met het feit dat de toekomst niet te voorspellen is? Proberen we de toekomst te controleren of laten we het gebeuren? Rusland kent een hoog controlegehalte, Nederland juist laag. Een andere dimensie *power distance* (machtsafstand) schetst voor deze landen een omgekeerd evenredig beeld. *Power distance* geeft aan in hoeverre er gelijkheid bestaat tussen mensen met weinig macht en mensen met veel macht. Hoe groter de *power distance*, hoe minder gelijkheid er in een samenleving bestaat. Landen die hier hoog scoren zijn vooral landen met een autoritair regime. Laag scoren daarentegen landen met een democratie. Een democratie staat voor meer gelijkheid.

Het maatschappelijk verdrag

Het vertrouwen in de samenleving en politiek (*trust in society*) houdt filosofen al sinds de Middeleeuwen bezig. Thomas Hobbes (1588-1697) vraagt zich in zijn boek *Leviathan* af, waarom mensen niet kunnen samenwerken als mieren en bijen. Die wedijveren niet, maar werken samen. Hun eensgezindheid is een natuurlijke, bij de mensen een kunstmatige.² Hij ziet maar één manier om een gemeenschap tot stand te brengen, namelijk

Figuur 1. Vergelijking tussen culturele dimensies. Bron: The Hofstede Centre

door een opperste macht aan te wijzen die soeverein is. Zelfs als er sprake is van despotisme is dat beter dan anarchie. Hobbes' filosofie kent een grote *power distance*.

John Locke (1632-1704) vindt daarentegen dat een regering de uitkomst is van een overeenkomst in de vorm van een maatschappelijk verdrag dat gesloten is tussen burgers en overheid. De overheid heeft tot op zekere hoogte het recht om gehoorzaamheid te eisen, maar burgers hebben het recht hier tegenin te gaan wanneer de overheid zich niet houdt aan de overeenkomst. Een overeenkomst komt tot stand door keuze van de gemeenschap.³ Dat is een meer democratische voorstelling van zaken, ook al telden in de tijd van Locke vrouwen en onderbemiddelden telden echter niet mee. Waar het om gaat, is dat de overheid onderdeel is van de overeenkomst – zij is dus niet soeverein. De overheid is in dit geval medeverantwoorde-

lijk voor het onderhouden van het maatschappelijk verdrag. Beide partijen profiteren hiervan.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) bepleit in zijn boek *Du contrat social ou principes du droit politique* (in het Nederlands vertaald als *Het maatschappelijk verdrag*) een democratie. Dit boek was de inspiratiebron voor de Franse Revolutie. Tegelijk kan zijn democratie worden geïnterpreteerd 'de theorie van de algemene wil'⁴ die weer als inspiratiebron gold voor de regimes van de Sovjet-Unie en Hitler-Duitsland.⁵

Uitgaande van de theorieën van Locke en Rousseau is er in het geval van een democratisch stelsel sprake van een maatschappelijk verdrag.⁶ Volgens dit concept kiezen de burgers hun overheid, die wetten uitvaardigt; wetten die op hun beurt weer goed zouden moeten zijn voor de burgers. Samenleving en politiek zijn op die wijze aan elkaar verbou-

den. Uiteraard moet opgepast worden dat er geen ‘tirannie van de meerderheid’ ontstaat, aangezien dat leidt tot een totalitair regime zoals bij Rousseau.

De overheid en vertrouwen

Op basis van de idee van een maatschappelijk verdrag is de rol van de overheid van groot belang voor de verwezenlijking van de doelstellingen van dat verdrag. Hoe gaat de overheid daarbij te werk? Voorbeelden uit het heden en verleden laten zien dat bij een totalitair regime de controle hoog is en het vertrouwen in de samenleving laag. Het communistische regime in Rusland valt te plaatsen onder de theorie van de Algemene Wil van Rousseau. Daarbij zijn burgers volledig afhankelijk van de overheid. Op alles en iedereen werd controle uitgeoefend. Niemand vertrouwde nog zijn buurman, wie weet werkte die voor de KGB (de geheime dienst). Nog steeds is die ondermijnende invloed merkbaar in Oost-Europese landen. De voormalige communisten zijn de kapitalisten van nu - en feitelijk zijn ze dus nog steeds aan de macht. Er is sprake van veel corruptie en weinig transparantie. Dat resulteert in een laag vertrouwen in de samenleving. In landen als Iran en Noord-Korea kent men een autoritair regime, een overheid die zoals Locke dat noemt, boven het maatschappelijk verdrag staat en geen rekenschap geeft voor haar gedragingen. Ook hier geldt dat er een laag vertrouwen is in de samenleving. Wanneer er geen vertrouwen is, maakt dat onderlinge samenwerking lastig. Een ieder is immers op zichzelf aangewezen en de overheid is ook op zichzelf gericht. Tegelijk kunnen we stellen dat wanneer er sprake is van laag vertrouwen, het maatschappelijk en economisch gezien niet of veel minder goed gaat met zo'n land.⁷ Immers bij een hoog ver-

trouwen, gaat de snelheid van processen (door goedlopende samenwerking) omhoog. Bij een laag vertrouwen wordt het proces vertraagd, doordat allerlei controles en checks nodig zijn.

*Wanneer er geen vertrouwen is,
maakt dat onderlinge
samenwerking lastig.*

De grensovergangen

Heeft u weleens voor een grensovergang gestaan tussen bijvoorbeeld Roemenië en Moldavië? Het wachten kan hier uren duren, het is immers de buitengrens van de EU. Je zou verwachten dat de Moldaviërs het vervelendst zijn. Maar niets is minder waar. De douaniers wedijveren erom wie de meeste macht kan uitoefenen, de beste controles uitvoert. Moldavië ligt in onze beleving ver weg van Nederland. Maar we moeten ons wel realiseren dat zo'n vijftig jaar geleden dit evengoed gebeurde aan de grens tussen Nederland en Duitsland. We hebben een tijd gehad dat we dachten dat het ook anders en beter kon. Samenwerken en gezamenlijk aan grenscontroles doen aan de buitengrenzen van het Schengengebied. Vrij verkeer van personen en goederen binnen die grenzen. Geen lange wachtrijen meer, een voorbeeld van hoog vertrouwen. Tegenwoordig weten we beter. Na de aanslagen van 9/11 is men zo enorm geschrokken dat alle vliegvelden ongeveer potdicht zijn gegaan. We moeten veel meer controleren, zo vond men. Met alle gevolgen van dien. Voor een simpele vlucht van Schiphol naar Londen (vliegtijd van nog geen uur), moet je bijna een halve dag uittrekken, met

name voor de douane controles. Een typisch voorbeeld van laag vertrouwen.

Met bovenstaande voorbeelden geef ik overigens geen inhoudelijke goed- of afkeuring. Het gaat puur om het proces. We kunnen dan ook stellen dat hoe groter het vertrouwen in de maatschappij is, hoe groter de efficiëntie van die maatschappij is. Dat geldt natuurlijk

ook andersom. Minder vertrouwen, minder samenwerking, minder efficiency. Er wordt weleens gezegd: 'Vertrouwen is goed, maar controleren is beter...' Ik durf te stellen dat het tegenovergestelde waar is. 'Controleren is goed, maar vertrouwen is beter...' Je moest eens weten hoe pijnlijk het is om niet naar de WC te durven in de trein...

Noten

1 The Hofstede Centre: <http://geert-hofstede.com/>.

2 Thomas Hobbes, *Leviathan* (Amsterdam 1995), p. 174.

3 Bertrand Russell, *Geschiedenis der Westerse Filosofie* (Katwijk 1984), p. 568.

4 Hij omschrijft de Algemene Wil als 'Iedere burger plaatst zijn persoon en krachten met die van anderen onder de op-
perste leiding van de algemene wil, en als corporatie aanvaarden wij elk lid als onafscheidelijk deel van het geheel.'
Jean-Jacques Rousseau, *The Social Contract, the social compact*.

5 Bertrand Russell, *Geschiedenis der Westerse Filosofie*, p. 630.

6 In de Nederlandse Grondwet is het principe van de volkssoevereiniteit niet opgenomen.

7 Economisch gezien geldt een land als Saudi-Arabië vanwege natuurlijke bronnen als olie een uitzondering.

Het herstel van vertrouwen in het openbaar bestuur en de politieke vertegenwoordiging is een uiterst actuele kwestie. Tegelijk is de manier waarop dit vertrouwen hersteld moet worden een voortdurend onderwerp van debat. Een gebrek aan vertrouwen is schadelijk voor de overheid en de volksvertegenwoordigers. De vraag blijft echter of het vertrouwen werkelijk op een dieptepunt verkeert en wat de consequenties daarvan zijn.

Jonathan Schroevers en Arie Rijnveld, SGP-jongeren

‘Vertrouwen in grote dingen komt langzaam’

Verschillende politici werpen zich op als hersteller van het vertrouwen, bijvoorbeeld onder de nietszeggende term ‘het eerlijke verhaal’. Anderen pleiten voor grote systeemingenrepen zoals de invoering van het referendum, om zodoende het politieke krachtenveld overzichtelijk te houden. Weten we echter wel wat vertrouwen precies inhoudt? Er is een begripsverwarring rondom ‘vertrouwen’ ontstaan. Eigenlijk weten we nauwelijks hoe vertrouwen werkt. In dit artikel kijken we

eerst naar de cijfers op het gebied van vertrouwen. We bezien of Nederland in dat opzicht een significant lagere mate van vertrouwen in politieke instituties heeft dan andere landen. Vervolgens zullen we zelf een aantal oplossingen aandragen, die een bijdrage leveren om het vertrouwen deels te kunnen herstellen. Het besef dat vertrouwen moeilijk te herstellen is, wist ook de Romeinse dichter Ovidius: ‘Vertrouwen in grote dingen komt langzaam.’

Vertrouwen en betrouwbaarheid

Laten we met Sztompka vertrouwen definiëren als: ‘de overtuiging dat anderen ons niet met opzet kwaad zullen aandoen, zeker niet als ze dit kunnen vermijden, dat ze het goede met ons voor hebben en, indien mogelijk, oog zullen hebben voor onze belangen’.¹ Om verwarring te voorkomen is een helder onderscheid nodig tussen vertrouwen en betrouwbaarheid. Vertrouwen (Engels: *trust*) in de overheid duidt op de afhankelijkheid ervan en de positieve verwachtingen die de overheid gaat waarmaken. Betrouwbaarheid (Engels: *trustworthiness*) heeft iets in zich van bekwaamheid, welwillendheid en integriteit. Zijn dit eigenschappen die burgers willen toeschrijven aan overheidsinstituties?

Dankzij de nieuwe media is de drempel nog nooit zo laag geweest voor politici en burgers om wederzijds met elkaar in contact te komen.

Er zijn diverse onderzoeken en opiniepeilingen gedaan naar de mate van vertrouwen. Uit onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) blijkt dat er de laatste tien jaar tweemaal sprake was van een dieptepunt in het vertrouwen, maar dat de mate van vertrouwen in de politiek wel stabiliseert. Over een lange termijn bezien, blijkt dat het vertrouwen vooral schommelt.² Eind 2003 was er een dieptepunt na de moord op Fortuyn en het achterblijven van het aanpakken van problemen, zoals die door Fortuyn benoemd waren. In 2007 was er een hoogtepunt,

waarschijnlijk te danken aan de economische situatie en de ‘honderddagen-toer’ van Balkenende, een kortstondige periode waarin het kabinet heel duidelijk naar de samenleving ging luisteren. In 2012 deed zich opnieuw een dieptepunt voor, nog dieper dan de eerste uit dit decennium.³ Wel moeten politici en beleidsmakers zich realiseren dat paniek onnodig is. Onderzoeken die zich richten op de lange termijn spreken nog altijd van Nederland als een *high trust society*.⁴ Schommelingen zijn de laatste tientallen jaren goed zichtbaar, hoewel Nederland in vergelijking met andere landen behoorlijk goed scoort. Dat betekent niet dat er geen pogingen ondernomen moeten worden die gericht zijn op (verder) herstel van vertrouwen.

Vergeleken met andere landen is het vertrouwen in de democratie in Nederland vrij hoog. Naar onze mening is het door de media gesuggereerde gebrek aan vertrouwen in de politiek dus onjuist. Dat geldt tevens voor het veronderstelde gebrek aan contacten tussen politieke bestuurders en de bevolking. Dankzij de nieuwe media is de drempel nog nooit zo laag geweest voor politici en burgers om wederzijds met elkaar in contact te komen. In het vervolg van dit artikel zullen we ingaan op een rapport van de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB). Dit rapport wijst erop dat burgers positief zijn over de democratie, maar zeer kritisch staan tegenover de invulling die politieke partijen en politici daaraan geven. We spreken daarom niet van een vertrouwenscrisis, maar van een legitimiteitscrisis, ook wel ‘de andere kloof’ genoemd.⁵

Ontzuiling en democratisering

Om het heden te kunnen begrijpen, is het belangrijk om het verleden te kennen. De ROB

stelt dat er verschillende ontwikkelingen zijn, die ervoor hebben gezorgd dat de ‘andere kloof’, de legitimiteitscrisis, tussen het openbaar bestuur en de burger is ontstaan en langzaam steeds groter werd.⁶ Vóór de jaren zestig van de vorige eeuw was het voor velen in de Nederlandse samenleving een vast gegeven dat je identiteit werd bepaald door het klimaat waarin je opgroeide. Vanaf de jaren zestig is het identiteit ontlenen aan de vaste kaders van een zuil sterk afgenomen. Dit proces wordt ook wel ontzuiling genoemd. De steeds grotere vrijheidsdrang van het individu was aanleiding tot verzet tegen de heersende, door velen gedeelde idealen. Vanzelfsprekende gezagspatronen werden doorbroken en respect voor een politici en andere ambtsdragers werd niet meer als vanzelfsprekend gezien. Een gelijktijdig proces van ‘democratisering van de samenleving’ kwam op gang. Burgers kregen meer inspraak in organisaties en bestuur, voorbeelden zijn ondernemingsraden en medezeggenschapsraden. Door deze veranderingen werden de verhoudingen tussen politici en burgers geëgaliseerd. Ze kwamen meer op gelijkwaardig niveau te staan. Merkwaardig genoeg leidde dit niet tot grotere mate van vertrouwen, maar juist tot meer wantrouwen in de bestuurders. Vertrouwen werd pas geschonken wanneer de bestuurder had laten zien wat hij of zij waard was.

Ideologie verliest haar waarde

De individualisering en egalisering leidden vervolgens tot een ontideologisering van samenleving en politiek. Doordat ieder individu zelf meent te kunnen beslissen wat de belangrijkste waarden zijn, is er vrijwel geen sprake meer van een gedeelde waarheid. Mensen hangen geen ideologie aan, maar

stoelen zich op tal van losse opvattingen, zoals politicoloog Jos de Beus dat voortreffelijk in zijn oratie heeft verwoord: ‘Zestien miljoen gespleten individualisten zijn veel moeilijker te representeren dan twee klassen of drie zuilen’.⁷ Door een sterk toenemende welvaart worden klassieke politieke verschillen minder belangrijk en wordt de scheidslijn tussen politieke partijen steeds dunner. Nu ideologie niet meer de belangrijkste indicator is, moet er gezocht worden naar nieuwe maatstaven. Een nieuwe maatstaf zou bijvoorbeeld ‘welvaartsgroei’ kunnen zijn. Woorden als ‘efficiëntie’ en ‘effectiviteit’ komen daardoor gaandeweg centraal te staan in het politieke debat.

De Beus: ‘Zestien miljoen gespleten individualisten zijn veel moeilijker te representeren dan twee klassen of drie zuilen’

Onder verschillende kleinere ontwikkelingen zijn de groeiende informatiestroom richting de burger, internationaal risicomijdend gedrag en lokalisering te scharen. Burgers krijgen steeds sneller en steeds meer informatie over maatschappelijke aangelegenheden. Politici hebben daardoor een veel minder grote kennisvoorsprong op de burger. Een volgende ontwikkeling is het uitbannen van risico’s door internationale samenwerking. Door landen van elkaar afhankelijk te maken is er minder kans op conflict tussen de verschillende landen. De verregeande internationale samenwerking zorgde voor meer invloeden van buitenaf. Mensen trokken zich daardoor

terug in hun vertrouwde omgeving en zochten daar naar een eigen identiteit. Ze vonden die vooral in de 'lokale' gemeenschap. Dit verschijnsel wordt ook wel lokalisering genoemd.⁸

De ROB beschrijft de gevolgen van de bovengenoemde sterk veranderde samenleving als volgt: 'Hiërarchische gezagsverhoudingen zijn ingeruild voor een onoverzichtelijk geheel van netwerken waarin mensen, maatschappelijke instellingen en ondernemingen opereren op voet van gelijkwaardigheid'.⁹ 'Verhoudingen tussen mensen en organisaties bestaan uit horizontale netwerken, zo zijn ook de problemen en vraagstukken van de samenleving op een horizontale wijze met elkaar verbonden'.¹⁰ In het artikel 'Verticale politiek in horizontale beleidsnetwerken' beschrijven Koppenjan, Kars en Van der Voort de horizontale samenleving als 'een complex krachtenveld tussen wederzijds afhankelijke, maar relatief autonome publieke, private en maatschappelijke partijen'.¹¹ In een samenleving waar verhoudingen onderling meer horizontaal verlopen, is het openbaar bestuur als het ware in de verticale modus stil blijven staan. Dat heeft geleid tot een kloof tussen de samenleving en het openbaar bestuur.

De toekomst van de Nederlandse democratie

Om het huidige, verticaal georganiseerde bestuur meer bewust te maken van de horizontaal georiënteerde samenleving, zijn er een tal van ideeën om de kloof te dichten en om onze democratie te versterken. (Institutionele) voorstellen worden gedaan om de burger meer bij de politieke besluitvorming te betrekken en om burgers politieke bestuurders meer te laten kiezen.¹² Voorstellen om burgers meer bij besluitvorming te betrekken

zijn zeer divers. De introductie van een referendum is het meest bekende voorstel.¹³ Met dit instrument kunnen burgers direct voor of tegen een wetsvoorstel stemmen. Deze vorm is een institutionele verandering.¹⁴

Besluitvorming deels bij de burger

Een andere vorm om de burgers meer bij besluitvorming te betrekken komt van lokaal niveau. Een participatieladder geeft de verschillende niveaus van participeren door burgers aan, van informeren tot het daadwerkelijk meedoen aan de besluitvorming. De ladder kent vijf sporten:

1. Informeren;
2. Raadplegen;
3. Advies;
4. Coproductie (daadwerkelijk schrijven van een plan in samenwerking met andere belanghebbenden en de overheid);
5. Meebeslissen (binnen de randvoorwaarden van de overheid).¹⁵

Gemeenten zijn de laatste jaren steeds vaker aan het experimenteren om burgers te laten participeren op verschillende niveaus van de participatieladder. Juist ook met de huidige decentralisaties van het Rijk en de provincies naar de gemeenten is het belangrijk dat burgers op een goede manier betrokken worden in het besluitvormingsproces. Daadwerkelijk burgers om advies vragen, samenwerken aan één plan en burgers laten meebeslissen waar het kan, helpt om 'de andere kloof' tussen burgers en het openbaar bestuur te dichten. Voorwaarden voor het welslagen van een participatietraject zijn toegankelijkheid voor iedereen, representativiteit (geen over- of ondervertegenwoordiging van bepaalde belanghebbende groepen en transparantie. Daarnaast is het goed om als participerende

burger aan de democratisch gekozen volksvertegenwoordiging de vraag te stellen: 'wat gaat u met dit advies doen'?

*Politiek bedrijven vanuit
beginselen en ideologie zorgt
voor meer houvast in
onvoorziene omstandigheden.*

Een totaal andere richting om 'de andere kloof' tussen burgers en politici te dichten ligt in het ideologiseren van het politieke klimaat. De ROB stelt in het adviesrapport *Vertrouwen op democratie*: 'Mensen kiezen politici die zij vertrouwen, maar daarbij is een visie op de samenleving van groot belang. Geen uitgewerkte beleidspuntjes, maar een kader van waarden, beginselen, over hoe de samenleving zou moeten functioneren'.¹⁶ Dit is essentieel om de kloof te dichten. De Vlaamse socioloog Mark Elchardus formuleert het als volgt: 'Burgers willen zich een oordeel vellen over hoe het gaat met de samenleving. Het is in die oordeelsvorming dat de hedendaagse politiek aanwezig moet zijn'.¹⁷ Juist politiek bedrijven vanuit ideologie en beginselen van de partij stelt burgers in staat om een goed oordeel te kunnen vellen. Een partij die politiek bedrijft vanuit een beginsel of ideologie, heeft een vaste oriëntatie. Dat geeft stabiliteit bij onvoorziene gebeurtenissen.

Burgers dichter bij besluitvorming betrekken is essentieel voor meer draagvlak, begrip en kan zo bijdragen aan herstel van vertrouwen. Een veel geopperd idee is de invoering van referenda. Aan de invoering van het referendum kleven echter een aantal nadelen.¹⁸

Allereerst kan dit de representatieve democratie ondermijnen. De voor Nederland kenmerkende evenredige vertegenwoordiging zou hierdoor ook ten onder kunnen gaan. Democratie is veel meer dan de regel dat de meerderheid beslist. Een goede democratie waarborgt evenzeer de belangen van minderheden. John Stuart Mill waarschuwde voor het gevaar van de 'tirannie van de meerderheid'.¹⁹

Andere voorstellen die minder ver gaan dan een referendum moeten worden geplaatst naast de normale politieke vertegenwoordiging, dus niet in plaats van de politieke vertegenwoordiging. Daarnaast moet erop worden gelet dat het niveau van participatie past bij het type beleid. Anders bestaat het risico dat participatie te ver gaat doorschieten, zodat bij wijze van spreken het verleggen van een stoeptegels voortaan niet meer kan zonder burgerparticipatie.

Conclusie

Dit artikel beoogt de ontstane 'andere kloof' tussen de samenleving en het openbaar bestuur te beschrijven en op hoofdlijnen wegen te wijzen naar een oplossing. De gevolgen van de ontzuiling en de ontideologisering van de samenleving hebben geleid tot een structurele wanorde in ons politieke bestel. De kiezer of burger weet eigenlijk niet meer waar hij of zij aan toe is bij het uitbrengen van een stem op de ene of de andere partij. Het is daarom van essentieel belang om orde te scheppen in het politieke bestel. Daarbij doen wij een uitdrukkelijk appel op alle politieke partijen en politici om veel duidelijker te handelen vanuit de eigen ideologie en beginselen. Politiek bedrijven vanuit beginselen en ideologie zorgt namelijk voor meer houvast in onvoorziene omstandigheden. Op basis

van de partijideologie dient een partij heldere standpunten te verdedigen, zonder daarbij irrealistische beloften te doen. Om te komen tot besluitvorming door een meerderheid, zijn vaak compromissen nodig. Iedere burger snapt dat daar vaak niet aan te ontkomen valt. Die compromissen hoeft een politicus dan ook niet te verdedigen, maar hij moet ze wel goed uit kunnen leggen in het licht van zijn standpunten en beloften aan de kiezer. Naast ideologisering van de politiek is het nodig om burgers directer te betrekken bij politieke besluitvorming. Wij menen dat burgerparticipatie goed valt in te passen in

het huidige systeem van representatieve democratie. Dat vraagt wel om participatie op het juiste niveau, bij het juiste type beleid. Deze veranderingen zijn noodzakelijk om het functioneren van de representatieve democratie te verbeteren en zo haar voortbestaan te waarborgen. Afschaffing van de representatieve democratie is onwenselijk en brengt een oplossing voor het herstel van vertrouwen niet dichterbij. Kiezers, politici en partijen zijn meer gebaat bij een duurzame versteviging van de dijken van de representatieve democratie, om zo het hoofd te bieden aan een onstuimig, weerbarstig en dynamisch politiek klimaat.

Noten

- 1 P. Sztompka geciteerd in Kees van den Bos, *Vertrouwen in de overheid: wanneer hebben burgers het, wanneer hebben ze het niet, en wanneer weten ze niet of de overheid te vertrouwen is? Een essay over de sociaal-psychologische werking van vertrouwen en de mens als informatievergarend individu* (Utrecht 2011), p. 7.
- 2 Jeroen van der Kris, 'Het vertrouwen in de politiek schommelt vooral', *NRC Handelsblad* 20 februari 2014.
- 3 SCP, *Burgerperspectieven 2012* | 3 (Den Haag 2012).
- 4 Brain van der Pol, 'Nederlander is niet cynisch over politiek', *Binnenlands Bestuur*, 10 mei 2014.
- 5 ROB, *Vertrouwen op democratie* (Den Haag 2010), p. 16.
- 6 *Ibidem*, p. 9.
- 7 Jos de Beus, oratie uit 2001, geciteerd in *ibidem*, p. 25.
- 8 Vgl. M. Dijkman, 'De representatieve democratie onder druk!', geraadpleegd via <http://dijkman.wordpress.com/2010/06/23/de-representatieve-democratie-onder-druk/>
- 9 ROB, *Vertrouwen op democratie*, p. 34.
- 10 *Ibidem*, p. 36.
- 11 Joop Koppenjan, Mirjam Kars en Haiko van der Voort, 'Verticale politiek in horizontale beleidsnetwerken: kaderstelling als koppelingsarrangement', in: *Beleid en Maatschappij*, (2007), aflevering 4.
- 12 ROB, *Vertrouwen op democratie*, p. 48-49
- 13 In Nederland gaat het daarbij vaak om een raadgevend (de overheid legt een voorstel of plan voor) of corrigerend referendum (op initiatief van burgers die een reeds aangenomen wet willen terugdraaien).
- 14 De SGP verzet zich om verschillende redenen tegen het referendum en geeft de voorkeur aan een representatief democratisch stelsel.
- 15 Instituut voor Publiek en Politiek, *Burgerparticipatie algemeen*. Geraadpleegd via <http://www.participatiewijzer.nl/Participatiewijzer/Toelichting-criteria#participatieladder>
- 16 ROB, *Vertrouwen op democratie*, p. 45.
- 17 *Ibidem*, p. 45.
- 18 Zie de nota van het WI-SGP uit 1996, mr. G. Holdijk e.a. Weer wat nieuws!, te raadplegen via <http://www.digibron.nl/search/detail/013af95ab4d2fab88c6af7fc/weer-wat-nieuws/1>
- 19 M. Fennema, *Van Thomas Jefferson tot Pim Fortuyn: Balans van democratie* (Apeldoorn 2012).

ECM
dialoog

**Organisatie-
processen
ingewikkeld?**

Met educatieprogramma's op maat werken we aan de professionalisering van (uw) medewerkers. Georganiseerde intervisie, regionale kennistafels en nieuw elan geven aan competenties van leidinggeven en persoonlijke geloofwaardigheid? ECM dialoog heeft het!

Postbus 100 | 8080 AC Elburg
t (0525) 66 16 97 | www.ecmdialoog.nl

RietvelddeJong **RietvelddeJong**
accountants en belastingadviseurs intezien consultancy

**Burgemeester Uilkenstraat 24
2861 AE Bergambacht
Telefoon: 0182 – 64 54 54
Fax: 0182 – 35 76 55**

UW BEDRIJF IS ONZE ZORG!

GROOT FORMAAT PRINTS

SCHAAL 1:1 OF GROTER?

ONTWERP & REALISATIE VAN:

Autobelettering Reklameborden Gevelreklame
Lichtreklame Bouwborden Drukwerk Reklamezuilen
Promotiekleding Relatiegeschenken Groot formaat prints
Presentatiesystemen Vlaggen- en vlaggenmasten

VAN LAAR
REKLAME

Bellstraat 15 3771 AH Barneveld
(T) 0342 - 400 968 (F) 0342 - 400 469
(E) info@vanlaarreklame.nl (I) www.vanlaarreklame.nl

KKA
kantoor der kerkelijke administraties

**De administratieve dienstverlener
voor kerken en instellingen**

- Het geheel of gedeeltelijk verzorgen van de financiële administratie
- Salaris- en / of traktementsberekeningen
- Debiteuren- en crediteurenadministratie
- Ledenadministratie en geldvererving
- Opmaken en controleren van jaarverslagen
- Opstellen accountantsverklaringen
- Financiële advisering
- Administratieve ondersteuning op locatie
- Zorg- en verzuimverzekeringen
- Internetboekhouden

Een hele zorg minder...

Hoofdkantoor Kon. Wilhelminalaan 23
Postbus 675 • 3800 AR Amersfoort • Telefoon (033) 467 10 10

www.kkgkka.nl

‘Tricht is het zat en zegt het vertrouwen in de gemeente Geldermalsen op!’ Het zou zomaar kunnen dat bovenstaande zin met grote en dikke letters ergens in een krant uit begin 2013 stond. Wantrouwen tussen politieke partijen en tussen de politiek en de burgers, het was aan de orde van de dag in Geldermalsen. Raadslid Lourens van Bruchem: ‘Een SGP’er moet een onkreukbaar politicus zijn, juist daardoor kun je in moeilijke perioden iets betekenen voor partijen waar tussen de vertrouwenskwestie speelt.’

Mw. R.A. Heijboer, vrijwilliger

Vertrouwen in Gelderse gemeentepolitiek

In maart jongstleden is hij begonnen aan z’n derde periode in de gemeenteraad van Geldermalsen, Lourens van Bruchem. In het dagelijks leven werkzaam in de olie- en gaswereld, waar hij innovatieve producten ontwikkelt die gericht zijn op een efficiëntere winning van olie en gas. Ruim twee jaar terug werd hij voorzitter van de SGP-fractie en bij de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2014 was hij ook lijsttrekker. ‘Deze periode was heel

fijn, tijdens de verkiezingen konden we namelijk als team ons verhaal kwijt. Er staat een grote groep met mensen om ons heen, en dat hebben we tijdens de verkiezingsperiode zeker gemerkt. Gezamenlijk hebben we heel veel mooie dingen kunnen doen met een geweldig resultaat, ruim 50% meer stemmen. Zo zie je maar dat betrokkenheid en vertrouwen heel belangrijk zijn, het fungeert als een warme deken voor de raadsleden.’

Wat betekent vertrouwen tussen politiek en burgers voor u?

‘Vertrouwen is van ontzettend groot belang, van cruciale betekenis. Zonder vertrouwen is er immers geen democratie. Wij als fractie, als raadsleden moeten alle burgers van onze gemeente recht in de ogen kunnen kijken. En voor sommige dossiers is dat zeker niet eenvoudig. Zodra er een onderwerp met een hoog NIMBY-gehalte¹ aan de orde komt, dan komen er heftige emoties naar boven en misschien ook wel vreemde krachten. En dan moet je op de juiste manier kunnen communiceren. Dat is ontzettend moeilijk, maar heel erg noodzakelijk!’

Is het mogelijk om vertrouwen te creëren of te vergroten? En zo ja, hoe dan?

‘Ja, het is zeker mogelijk. Als fractie zijn we realistisch en consequent. En dat werpt zijn vruchten af, zeker in deze grillige tijd waar een duidelijke en realistische lijn vaak ver te zoeken is. Tijdens de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen kregen we dat ook steeds weer te horen van de kiezers. Burgers weten dat wij er zijn, ze weten dat wij er zijn voor alle burgers. En dat vergroot het vertrouwen.

Verder is het heel belangrijk dat een gemeenteraadsfractie veel kennis van zaken in huis heeft. Voor een SGP-fractie weegt dat zeker zwaar.

Vanuit Bijbels perspectief dient een SGP-raadslid bovenal de diepste Bron van wijsheid aan te boren. Als SGP-raadsleden hebben we namelijk een dubbele opdracht! Wij streven ernaar om het gezag van Gods Woord tot meerdere erkenning brengen in de samenleving. Raadsleden die er niet voor zichzelf, hun eigenbelang zitten, die zich inspannen om meer kennis te verwerven, hun standpun-

ten goed beargumenteren, krijgen meer autoriteit en kunnen daardoor eerder gehoor vinden voor principiële zaken, zoals zondagsrust (en daarmee annex de koopzondagen), prostitutie, onoorbare vormen van recreatie, maar ook de zorg voor armen en kwetsbaren in de samenleving.’ Niet dat we pretenderen beter dan anderen zijn of alles beter te weten. Nee, we blijven gewoon raadslid, dus een volksvertegenwoordiger voor alle burgers.’

‘Zonder vertrouwen is er geen democratie. Raadsleden moeten alle burgers van onze gemeente recht in de ogen kunnen kijken.’

Wat ging er in Geldermalsen dan mis rondom vertrouwen?

‘Het college dat in 2010 aantrad had de neiging om alles beter, sneller en vooral op een hele andere manier te gaan doen. Die ideeën botsten voortdurend met de ideeën vanuit oppositie. De output van het college bleef achter. Dit alles werd breed uitgemeten in de plaatselijke pers. Mede hierdoor ontstonden er forse spanningen tussen de verschillende coalitiepartijen. Eén coalitiepartij wilde op een gegeven moment een wethouder naar huis sturen. Dat was voor ons als SGP-fractie het moment om stevig in te zetten. Uiteindelijk moesten we met een motie van wantrouwen komen, die zelfs gesteund werd door een coalitiepartij. Voor ons als oppositie was het moeilijk om ons constructief op te blijven stellen. Het gebakkelei in de gemeenteraad en de spanningen werden door de plaatselijke pers met forse koppen in de krant

beschreven. Dat alles zorgde voor een flinke deuk in het vertrouwen van de burgers in de gemeentelijke politiek. Eigenlijk had de burger op dat moment schoon genoeg van heel de lokale politiek. Het heeft maanden geduurd voordat de verhoudingen weer genormaliseerd waren.'

'Het gebakkelei in de gemeenteraad en de spanningen werden door de plaatselijke pers met forse koppen in de krant beschreven. Dat alles zorgde voor een flinke deuk in het vertrouwen van de burgers in de gemeentelijke politiek.'

Zijn er dingen die u in het vervolg anders zou doen?
 'Als ik terug kijk op de situatie dan was het moeilijk om je als oppositiepartij constant constructief op te blijven stellen. Helemaal omdat bijvoorbeeld de motie van wantrouwen zelfs door een coalitiepartij gesteund werd. Zo'n situatie blijft lastig. Maar ik weet niet of ik dit in het vervolg precies zo zou aanpakken. Het hangt namelijk heel sterk af van de rol die je op dat moment hebt. Nu nemen we bijvoorbeeld deel aan de coalitie, dat betekent een andere rol. Als coalitiepartner ben je in de raad een "opdrachtgever", een bewaker, maar ook een antenne voor het college, dat zorgt ervoor dat je, in het geval van spanningen, een andere rol zult kiezen dan op het moment dat je in de oppositie zit.'

Hebt u tips hoe een SGP-fractie om zou moeten gaan met een vertrouwenskwesitie binnen de gemeenteraad?

'Blijf naast mensen staan. Dat betekent dat je in de wandelgangen altijd moet blijven communiceren. Een SGP'er moet bekend staan als een onkreukbaar politicus, juist daardoor kun je in moeilijke perioden iets betekenen voor beide partijen waartussen de vertrouwenskwesitie speelt. En dat is een heel moeilijke, maar belangrijke opdracht voor ons allemaal.'

Hebt u ook tips hoe een SGP-fractie om moet gaan met 'bouwen aan vertrouwen' na een vertrouwensprobleem met burgers?

'Dat begint echt bij onze leden. Sinds ongeveer vier jaar is het bezoekersaantal op onze ledenvergaderingen sterk toegenomen. Dit komt onder andere door het feit dat wij voor een ander type vergadering hebben gekozen. Hierdoor voelen onze leden zich veel meer verbonden met de fractie en met de raadsleden. Juist die grote betrokkenheid van onze leden geeft een uitstraling naar de burgers. Een grote groep mensen die sterk betrokken is bij het reilen en zeilen van een fractie zorgt voor een warme en gedegen uitstraling naar buiten toe.'

Tijdens de campagnetijd hebben wij daar ook goed gebruik van kunnen maken. Dus de combinatie van een grote achterban, die ook nog eens tot uiting laat komen dat zij sympathisanten zijn van de SGP, geeft veel vertrouwen bij de burger; omdenken dus. Wees zichtbaar!

Wat wilt u Zichtlezers ten slotte nog meegeven?

‘Wij moeten in afhankelijkheid ons werk doen. Dat gaat niet vanzelf! Communiceren aan de ene kant en kennis aan de andere kant zijn hierbij van ontzettend groot belang. Onze trouwe achterban vervult daarin

een grote rol. Die achterban met “onze” ondernemers is ons goud, die moeten we inzetten. Dat komt altijd openbaar in onze dorpen. Dat geeft uitstraling, dat geeft vertrouwen. Raads- en commissieleden moeten ervoor zorgen dat zij altijd realistisch zijn. Doe geen belofte die je niet kan nakomen. Dat alles “op hoop van Zijn Zegen”. Onthoud: iedere (SGP-)politicus is er niet alleen voor de achterban, nee wij zijn er voor iedereen! Vertrouwen is belangrijk om daardoor of daarna ook de mogelijkheid te krijgen zoveel als mogelijk van het christen-zijn uit te stralen. Daar ligt onze uiteindelijke opdracht.’

Noten

1 De afkorting NIMBY staat voor: Not In My Back Yard (niet in mijn achtertuin). Een uitdrukking voor de reflex wanneer burgers in opstand komen tegen (bouw)plannen of veranderingen in hun nabije leefomgeving.

ZOMERACTIE ZICHT - ZOMERACTIE ZICHT - ZOMERACTIE ZICHT - ZOMERACTIE ZICHT

Leest u het tijdschrift Zicht als proefabonnee? Of krijgt u deze editie zomaar onder ogen? Zorg dat u niets hoeft te missen van de komende nummers met onderwerpen als social media, zorg voor de leefomgeving, waterbeheer en het provinciaal bestuur.

Wanneer u zich opgeeft voor een jaarabonnement of uw proefabonnement laat omzetten in een jaarabonnement krijgt u het boekje *‘Meesturen vanaf de achterbank. De SGP als stille gedoogpartner 2010-2012’* (geschreven door Addy de Jong) gratis thuisbezorgd.

Mail vóór 1 september a.s. uw adresgegevens door naar wi@sgp.nl onder vermelding van ‘Zomeractie Zicht’ of stuur een kaartje met uw gegevens naar: WI-SGP, Dinkel 7, 3068 HB Rotterdam. Alvast hartelijk dank voor uw aanmelding!

ZOMERACTIE ZICHT - ZOMERACTIE ZICHT - ZOMERACTIE ZICHT - ZOMERACTIE ZICHT

Bunschoten-Spakenburg, Kampen en Leiderdorp, drie gemeenten met een heel verschillend verkiezingsverhaal. Zoals Bram van Goor, raadslid in Bunschoten-Spakenburg: 'De SGP is na 16 jaar weer terug is de gemeenteraad van Bunschoten-Spakenburg.' Of Geert Schipaanboord: 'Ik stond in Leiderdorp als SGP-vertegenwoordiger namens de ChristenUnie/SGP op de lijst van het CDA.' Of Bernard van den Belt die tot het laatste moment niet wist of hij in de gemeenteraad van Kampen zou komen of niet. In deze bijdrage blikken zij terug op de achterliggende periode.

Mw. R.A. (Ronilla) Heijboer, vrijwilliger

Rondom de gemeenteraadsverkiezingen en daarna...

Drie 'nieuwbakken' raadsleden aan het woord

*Bram van Goor
Bunschoten-
Spakenburg*

De SGP is sinds de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen, na 16 jaar weer terug in

de gemeenteraad van Bunschoten-Spakenburg. De Heere heeft krachten en lust gegeven om het vele werk dat door velen is uitgevoerd te mogen doen. Hij heeft het ook willen zegenen. En dan is de uitslag van twee zetels voor de SGP behalve een succes, vooral een zegen! Raadslid Bram van Goor over de bijzondere en intensieve tijd rond de verkiezingen:

Woensdag 5 maart: verkiezingsavond met Kees van der Staaij

Een druk bezochte avond waarop we veel positieve reacties hebben mogen ontvangen en door sommigen ook kritische vragen zijn gesteld, bijvoorbeeld over de toegevoegde waarde van de SGP in een dorp waar het overgrote deel van de raad zich christen noemt. Samen met Kees en onze lijsttrekker aan de paneldiscussie mogen deelnemen.

Zaterdag 8 en 15 maart: op de markt

Op de markt met een kraam om informatie, pennen, ballonnen en mandarijnen uit te delen. Een bijzondere ervaring. Wie spreek jij aan, wie spreekt jou aan? Naast vele positieve gesprekken ook ervaren hoeveel weerstand en onbegrip er leeft, met name ten aanzien van onze Bijbelse uitgangspunten. Prachtig om te zien – en bij deze nogmaals bedankt! – hoe ook SGP-jongeren hun best hebben gedaan.

Woensdag 19 maart: verkiezingen

Daags ervoor nog volop folders rondgebracht. Huis aan huis nog even de speerpunten onder de aandacht gebracht. Woensdag, de dag. 's Avonds in het gemeentehuis met spanning de uitslag afgewacht. De SGP twee zetels behaald. Blijdschap, dankbaarheid en voldoening.

Maandag 24 maart: eerste fractievergadering

Blij en dankbaar mogen we terugzien op de achterliggende periode. Hoe nu verder? Wie gaat welke taken binnen de fractie vervullen? Een vergaderplanning wordt opgesteld voor de commissie- en raadsvergaderingen.

Woensdag 27 maart: raadsvergadering in teken van beëdiging

Over belangstelling niet te klagen. Alle (nieuwe) raads- en burgerleden wachten vergezeld van familie of vrienden de handelingen af. In een officiële raadsvergadering wordt door 18 van de 19 raadsleden de eed afgelegd. Eén raadslid doet de belofte. Het gewicht en de verantwoordelijkheid wordt steeds meer gevoeld. De raadsvergaderingen worden officieel door de burgemeester met een formuliergebed geopend. Na de sluiting is het gebruikelijk dat een van de raadsleden een dankgebed uitspreekt. De SGP-fractie, in de persoon van de fractievoorzitter, mag deze bijzondere vergaderavond afsluiten.

Dinsdag 15 april: raadsleden bijeenkomst regio Amersfoort

Doel van deze bijeenkomst was kennismaking en toerusting. Onze verwachtingen hierover waren blijkbaar wat te hoog, want ik werd voor mijn gevoel niet echt toegerust. Maar het tweede deel van de avond maakte veel goed. Toen nam ik deel aan een kerkdienst in de plaatselijke Oud Gereformeerde Gemeente.

Woensdag 16 april: kennisname coalitieakkoord

Na twee weken informatiebesprekingen is de formatie inmiddels in volle gang. CU en CDA voeren de onderhandelingen. De SGP heeft zich de afgelopen periode constructief en open opgesteld. We worden in de gelegenheid gesteld om kennis te nemen van het voorlopig coalitieakkoord.

Woensdag 23 april: raadsvergadering in teken van beëdiging

De coalitie is rond. In een ingelaste raadsvergadering worden de wethouders beëdigd. Wederom veel belangstelling. Ook deze vergaderavond wordt door de SGP-fractie af-

gesloten met dankgebed. Hieraan is ook gebed om de juiste woorden aan vooraf gegaan.

Inmiddels is de eerste cyclus aan commissie- en raadsvergaderingen achter de rug. Veel is nog nieuw en wennen. Belangrijk is dat we ons gesteund mogen weten door een gemotiveerde kiesvereniging en dat we mogen bouwen op een vast Fundament. We hopen en bidden of de Heere ons op dat plekje wil houden, want het zijn sterke benen die de weelde kunnen dragen.

Bernard van den Belt, Kampen

In Kampen werd Bernard van den Belt gevraagd om de vijfde plaats te vervullen op de gemeenteraadsluit van de SGP. Omdat de fractie vier zetels had in de gemeenteraad, en 'stemmenwinst historisch niet te verwachten, maar toch ook niet uitgesloten was', wachtte hem een spannende tijd op weg naar de verkiezingen. Bernard van den Belt vertelt erover:

Januari 2014: Voorbereidingsprogramma

Omdat de helft van de oude fractie niet meer zou terugkeren na de gemeenteraadsverkiezingen, draaiden de 'nieuwe' en de 'oude' fractie een gezamenlijk programma, zodat wij, als de 'nieuwe' fractie alvast kennis konden maken met de verschillende dossiers. Daarnaast bezonnen we ons als nieuwe fractie hoe het verkiezingsprogramma te vertolken in praktische speerpunten.

Woensdag 19 februari: Campagne voeren en trainen

Onderwijl we waren begonnen met het campagne voeren, planden we met de fractie een bijeenkomst om ons te trainen in het debatteren, speechschrijven en reageren op interviewvragen. Op die manier waren we, als het nodig zou zijn, voorbereid op deze zaken. Daarnaast konden we tijdens deze avond op een mooie manier kennis maken met elkaar als fractieleden.

Maandag 3 maart: SGP-verkiezingsavond

Op deze avond hebben de eerste acht kandidaten van de lijst, die later ook de fractie zouden gaan vormen, zichzelf gepresenteerd. Tweede Kamerlid Roelof Bisschop was hierbij aanwezig en hield een prachtig betoog over de insteek van de SGP op verschillende actuele onderwerpen, de afgelopen periode. Tegelijkertijd maakte hij hierbij de vertaalslag naar de gemeentelijke politiek (denk aan decentralisaties). Eibert Spaan hield als lijsttrekker een betoog over de speerpunten van de fractie. Op verschillende deelonderwerpen werd door specialisten uit de fractie inhoudelijke toelichting gegeven.

Dinsdag 11 maart: Strategie bepalen

We hebben deze avond als nieuwe fractie om tafel gezeten om strategie te bepalen en scenario's te bespreken over de uitslag van de verkiezingen. Wat als de SGP de grootste wordt, hoe te handelen als we gevraagd worden om deel uit te maken van de coalitie?, hebben we breekpunten?, hoe gaan we de onderhandelingen in? enz. Als fractie hadden we nog wat onbeantwoorde vragen, die uitgezocht zouden worden.

Dinsdag 18 maart: Scenario's geactualiseerd

We hebben als fractie opnieuw deze scena-

rio's doorgesproken en hier en daar geactualiseerd naar aanleiding van de nieuwe antwoorden.

Woensdag 19 maart: De verkiezingsuitslag

Eindelijk was het dan zover. Om 22u kwam ik het gemeentehuis binnen, waar al veel SGP'ers te zien waren. De landelijke prognoses waren heel erg gunstig voor de SGP, wat zou dit voor de Kamper politiek betekenen? Als de eerste uitslagen bekend zijn, blijkt dat de uitslag in Kampen tegen de landelijke prognoses ingaat. De lokale partijen halen aanzienlijk minder stemmen binnen, D66 stijgt nagenoeg niets en het CDA heeft extra stemmen. De SGP blijft de hele avond op vier zetels staan. Totdat de laatste uitslagen binnenkomen en er een duidelijke 5 achter de SGP staat! De stemmenwinst van 470 stemmen (!) en de lijstverbinding met de CU heeft erin geresulteerd dat we nu met vijf mensen in de gemeenteraad (totaal 31 zetels) mogen plaatsnemen en dat we nu de derde partij zijn. Voor mij persoonlijk betekende dit dat ik waarschijnlijk deel van de gemeenteraad uit zou maken, hoewel de definitieve uitslag afgewacht moet worden. Naast dankbaarheid overvalt me de verantwoordelijkheid om deel uit te maken van het stadsbestuur in een tijd van decentralisaties, veel extra taken die naar de gemeente afkomen. Bovenal om christelijke politiek in een steeds meer seculariserende tijd te bedrijven. In eigen onmacht, maar in afhankelijkheid van de Heere!

Na 19 mei: Coalitieonderhandelingen

De informateur adviseerde een coalitie met de SGP, naast CDA, CU en VVD. Als fractie zijn we er ons van bewust dat dit een keuze vraagt, met name rondom de zondagsrust, wat een verkiezingsitem was. De fractie heeft

na zorgvuldig beraad, besloten dat dit een breekpunt moet zijn. Dit resulteerde erin dat de fractie na enkele dagen buiten de collegeonderhandelingen gehouden werd en ingeruild voor de SP.

Donderdag 27 maart: Beëdiging

Op deze bijzondere avond was de installatie van de raad. Een indrukwekkend moment om de eed af te leggen in de raadzaal. Tegelijkertijd het besef dat dit in eigen kracht niet kan, maar alleen met Gods hulp.

Dinsdag 15 mei: Presentatie van het nieuwe college

Vandaag heeft het nieuwe college, bestaande uit CDA, CU, SP en VVD, zich gepresenteerd. Daarna is het beëdigd.

*Geert
Schipaanboord,
Leiderdorp*

In Leiderdorp is Geert Schipaanboord gekozen als raadslid, in een bijzondere constructie. Als SGP'er stond hij op plaats drie van de CDA-lijst. 'In Leiderdorp is een aantal maal geprobeerd met ChristenUnie en SGP zelfstandig een zetel te halen. Dat is niet gelukt. Op deze manier zijn we toch als orthodoxe christenen in de politiek vertegenwoordigd.' Raadslid Geert Schipaanboord deelt zijn ervaringen:

Woensdag 19 maart: De verkiezingsavond

Ik kijk terug op een goede campagne. Met een eigen flyer vanuit ChristenUnie en SGP heb-

ben we aan kunnen geven wat we belangrijk vinden. In de campagne word ik regelmatig aangesproken door mensen die het goed vinden dat wij weer zichtbaar worden in de gemeenteraad na een periode van afwezigheid. Regelmatig moet je de samenwerkingsconstructie ook aan mensen uitleggen. Als om 1u in de nacht na de verkiezingen ook de uitslag binnen is van het stembureau bij de bibliotheek, is de uitslag definitief. Wij gaan van drie naar vier zetels. VVD en D66 zijn de grootste, met ieder vijf zetels.

Zaterdag 22 maart: De coalitieonderhandelingen
D66 nodigt ons uit voor een gesprek. Vanuit de fractie word ik samen met de fractievoorzitter aangewezen de coalitieonderhandelingen te doen.

We noemen voor ons harde punten: evaluatie op de koopzondagen, verbetering van groen en speeltuinonderhoud en de zelfstandigheid van de gemeente. In de campagne zijn de verschillen tussen D66 en de christelijke partijen duidelijk geworden. Zou het lukken om samen te werken?

Donderdag 27 maart: De beëdiging

Net als zoveel andere raadsleden in Nederland word ik vanavond beëdigd. De burgemeester, mevr. Driessen, legt uit welke verantwoordelijkheid we op ons nemen. De komende jaren krijgen gemeenten nieuwe en zware taken. Heel veel mensen gaan dat merken. Die verantwoordelijkheid wordt deze

avond heel concreet. De inhoud van de eed die ik afleg die avond, krijgt zo een diepe betekenis. Zo waarlijk helpe mij God almachtig!

Zaterdag 12 april: Afronding coalitiebespreking

De laatste inhoudelijke bijeenkomst met de onderhandelaars over het coalitieakkoord. Ondanks de politieke verschillen is er wederzijds de bereidheid om te geven en nemen. We gaan er uit komen!

Dinsdag 6 mei: Presentatie conceptakkoord tussen VVD, D66 en CDA/CU/SGP

Sinds eind april ligt er een conceptcoalitieakkoord met VVD en D66 en wij doen mee aan de coalitie. Deze avond mag het maatschappelijk middenveld en de oppositie reageren op het conceptakkoord. Een bont gezelschap trekt langs: een ouderenorganisatie, sportverenigingen, de woningcorporatie, de ondernemersvereniging en een gezamenlijke vertegenwoordiging van de diaconieën van de kerken in Leiderdorp. Op een aantal belangrijke punten passen we het akkoord aan. Deze organisaties worden de komende jaren nog belangrijker!

Maandag 12 mei: Verdediging coalitieakkoord

Het nieuwe college wordt gepresenteerd. Omdat onze fractievoorzitter wethouder wordt, mag ik namens de fractie en als medeonderhandelaar het akkoord verdedigen. De (linkse) oppositie is kritisch, maar ik denk dat er een solide en sociaal verhaal ligt!

Uitleggen = uitrollen over de burger

We moeten Europa beter uitleggen aan de burger. Uitleggen. Toelichten. Duide-lijk maken... Tijdens de verkiezingscampagne voor het Europees Parlement was het weer raak. Aan opvoedende betogen viel niet te ontkomen. De Europese Unie is belangrijk, brengt vrede en veiligheid, de euro is onmisbaar, samenwerking moet, een lichtende toekomst wacht ons zonder ouderwetse natiestaat. U begrijpt, alles wordt volkomen objectief uitgelegd.

Uitleggen van Europa aan de burger komt neer op het uitrollen van Europa over de burger. Het lage opkomstpercentage bij de verkiezingen voor het Europees Parlement laat het gevolg van deze houding zien. Zou tweederde van de kiesge-rechtigde Nederlandse bevolking echt onverschillig de stembus mijden? Of is deze houding mede toe te schrijven aan politici die zo hard op het aambeeld van de uitleg hameren, dat ze alleen hun eigen ideeën horen dreunen?

Wanneer de zender iets voortdurend moet uitleggen, is de ontvanger zeker te dom om de boodschap te begrijpen. Neem nu het slag volk dat beweert minder in plaats van alsmaar meer Europa te willen. Deze simpele lieden moet in eenvoudige bewoordingen worden duidelijk gemaakt, dat ze iets anders willen dan ze menen te denken. Wat zij eigenlijk willen, is een *béter* Europa. Om die reden moeten we Europa dus *béter* uitleggen.

Vertrouwen in burgers vraagt echter om minder uitleg en meer luisteren. Dat is een andere hou-ding dan minzaam aanhoren wat de leek uit de provincie zoal niet begrijpt over mechanismen van de Europese Unie die zijn begrip ver te boven gaan. Minder zenden en meer ontvangen. Moge-lijk is dat de sleutel tot een beter begrip van burgers die nu thuis op de bank blijven zitten, omdat ze ervoor passen dat Europa over hen wordt uitgerold.

Mr. dr. Sytse de Jong, wethouder gemeente Staphorst

De verkiezingen van eind mei hebben het politieke landschap in het Europees Parlement (EP) behoorlijk veranderd. Wat is het algemene beeld? In dit artikel doen wij eerst een aantal algemene observaties. Vervolgens bespreken wij specifiek de uitslagen van een aantal Europese landen.

W.T. van Luik MSc en drs. F.I. van der Maas,
beleidsmedewerkers van de Eurofractie

Eurosceptis krijgt zwaardere stem in Europees Parlement

Wat is het algemene beeld na de Europese verkiezingen van 22-25 mei 2014 in Europa? Duidelijk is dat de christendemocraten, verenigd in de Europese Volkspartij, een fors verlies geleden hebben. Ze blijven wel de grootste fractie in het EP. De sociaaldemocraten hebben een lichte winst geboekt. Samen hebben deze fracties nog altijd een duidelijke meerderheid in het EP. Ook valt op te merken dat extreem links groeit, terwijl de liberalen juist flink verloren hebben. De meest in het

oog springende uitkomst van de Europese verkiezingen is de sterke groei van het aantal partijen die kritisch en in de meeste gevallen zelfs sceptisch tegenover de Europese Unie (EU) staan. Het Franse Front National en de Britse UKIP zijn hiervan de duidelijkste voorbeelden. Ook in verschillende andere lidstaten zien we deze trend.

Tendenzen in diverse lidstaten

De Oostenrijkse FPÖ is verdubbeld ten op-

zichte van 2009, van twee naar vier zetels. De partij is daarmee één zetel kleiner dan de christendemocratische en sociaaldemocratische partijen uit Oostenrijk afzonderlijk. De Finse Partij van Timo Soini (voorheen de 'Ware Finnen') is ook verdubbeld, van één naar twee zetels. Op sociaal gebied is deze partij overigens links georiënteerd. In Duitsland heeft de eurokritische partij Alternative für Deutschland (AfD) vanuit het niets zeven zetels gekregen. In Ierland zien we Sinn Fein vanuit het niets op drie zetels komen terwijl de Ierse Labour en de socialisten geheel uit het EP verdwijnen. In Denemarken is een duidelijke winst zichtbaar voor de eurokritische Deense Volkspartij.

Hoewel ook in Nederland winst voor Wilders was voorspeld, moest deze partij een zetel inleveren, maar de PVV was in de vorige verkiezingen al groot geworden (samen met het CDA was het in 2009 de grootste Nederlandse partij met vijf zetels).

Het partijenlandschap overziend, ontstaat de indruk dat de partijen die eurosceptisch/anti-Europa zijn, zich vooral in het noorden van de Europese Unie bevinden: Scandinavië, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en in zekere mate ook Duitsland. In Zuid-Europa kunnen genoemd worden: de extreem-linkse Griekse

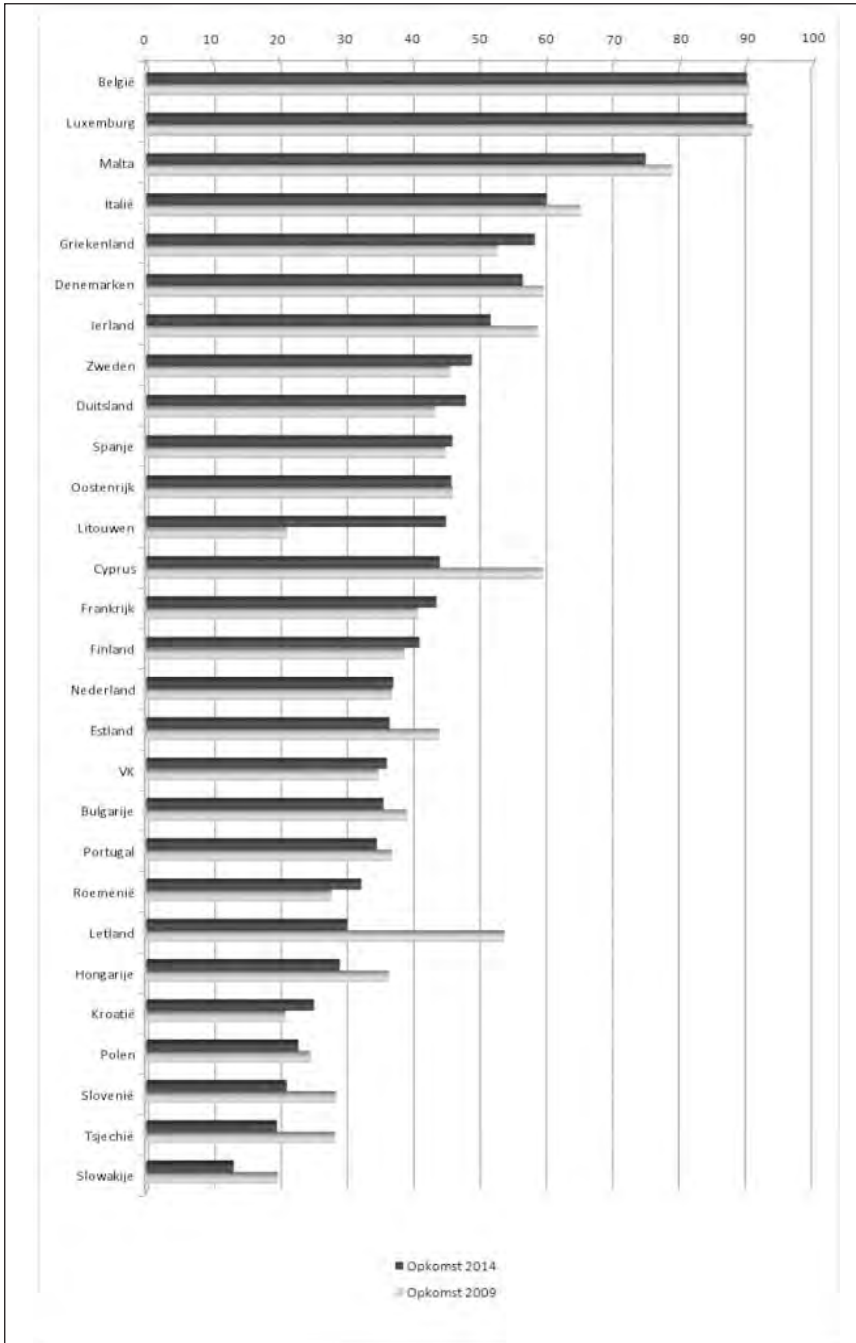
Syriza en extreem rechtse Gouden Dageraad (gezamenlijk goed voor meer dan de helft van de Griekse stemmen) en de Italiaanse vijfsterrenbeweging van Grillo die tegen de euro is, maar ook heel de politiek in Italië wil hervormen en opschudden.

De meest in het oog springende uitkomst van de Europese verkiezingen is de sterke groei van het aantal partijen die kritisch en in de meeste gevallen zelfs sceptisch tegenover de Europese Unie staan.

Een tegengestelde beweging zien we in Tsjechië waar in het algemeen winst is voor de pro-Europese conservatief-liberale partijen en de eurokritische ODS zeven van de negen zetels in moet leveren. Dit Centraal Europese land kende overigens een bijzonder lage opkomst van 19,5 procent. Slowakije spande hierbij echter de kroon met een teleurstellende opkomst van 13 procent. Dit staat in schril contrast met de opkomst van 90 procent in België en Luxemburg. Daarbij moet

Tabel 1 Top-5 van hoogste en laagste opkomst in EU-lidstaten

Top 5 hoogste opkomst 2014 in %		Top 5 laagste opkomst 2014 in %	
Luxemburg	90,0	Slowakije	13,0
België	90,0	Tsjechië	19,5
Malta	74,8	Slovenië	21,0
Italië	60,0	Polen	22,7
Griekenland	58,2	Kroatië	25,0

Afbeelding 1 Opkomst in EU-lidstaten 2009-2014

Grootste stijgers		Grootste dalers	
Urk	+ 1854 (+82%)	Rotterdam	-145 (-3%)
Zwolle	+ 1599 (+34%)	Maastricht	-87 (-23%)
Barneveld	+ 1485 (+22%)	Brunssum	-46 (-27%)
Ede	+ 1393 (+15%)	Hattem	-42 (-4%)
Apeldoorn	+ 1191 (+26%)	Tilburg	-37 (-7%)

Tabel 2 Overzicht van vijf gemeenten met grootste toename/afname van CU-SGP-stemmers

worden aangetekend dat in deze landen een stemplicht geldt, of beter gezegd een opkomstplicht. De opkomstplicht geldt in vier EU-lidstaten, naast de genoemde landen ook in Griekenland (opkomst 58%) en Cyprus (opkomst 44%). Alleen in Luxemburg wordt de opkomstplicht daadwerkelijk gehandhaafd. Van de landen zonder stemplicht had Malta de hoogste opkomst met 75%. De gemiddelde opkomst in de EU-28 bedroeg 43,09% tegenover 43,0% in 2009. De gemiddelde opkomst in de vijftien oude lidstaten (van voor 2004) bedraagt 54,7% tegenover 32,9% in de dertien nieuwe lidstaten. Als mogelijke verklaring hiervoor wordt wel genoemd dat de kiezers in de voormalige Oostbloklanden vanouds geen fiducia hebben in de werking van de democratie: je kunt wel gaan stemmen, maar het maakt voor het resultaat toch niet uit.

Enkele landen verdienen een nadere beschouwing.

Nederland

Nederland is het enige land dat partijen heeft in alle Europese politieke fracties. Omdat zowel D66 als de VVD deel uitmaken van de liberale fractie, vaardigt Nederland relatief veel liberalen af (respectievelijk vier en drie). De grootste afvaardiging vanuit Nederland is het CDA met vijf zetels. Dat is opvallend, omdat het CDA de afgelopen jaren een neer-

waartse ontwikkeling doormaakte. De partij had de vorige keer ook vijf zetels en heeft nu opnieuw de meeste zetels van de Nederlandse partijen. D66 had weliswaar een hogere procentuele score, maar door de lijstverbinding met ChristenUnie-SGP kreeg het CDA een restzetel. De hoge score van het CDA hangt ongetwijfeld samen met de regionale profilering van een aantal kandidaten die vanouds bij het CDA veel voorkeurstemmen ontvangen. Voor een partij met vijf zetels is het uiteraard veel gemakkelijker om regionaal campagne te voeren dan voor een partij met één of twee zetels. Een aantal kandidaten heeft zich niet alleen op een regio gericht, maar ook op een sector. Zo hebben verschillende CDA-kandidaten sterk ingezet op de agrarische sector en ook de met voorkeurstemmen gekozen VVD'er Huitema heeft dat gedaan.

Dat ChristenUnie-SGP zich de afgelopen jaren sterk heeft gemaakt voor een beter beleid voor visserij, is overigens niet onopgemerkt gebleven. Op plaatsen waar veel vissers wonen, heeft de waardering daarvoor geleid tot winst voor ChristenUnie-SGP.

Duitsland

Duitsland kent de grootste afvaardiging in het Europees Parlement: 96 van de 751 leden. Het meest opvallende aan de Europese verkie-

zingen in Duitsland was de afwezigheid van de traditionele kiesdrempel. Had vorig jaar de Bundestag besloten om de kiesdrempel voor de EP-verkiezingen te verlagen van vijf procent naar drie procent, begin dit jaar verklaarde het Duitse Constitutionele Hof dat ook deze kiesdrempel ongeldig was. Met als resultaat een versplintering van de politieke afvaardiging in het EP. De CDU/CSU verliezen acht zetels en de SPD wint er vier. Daarmee heeft de huidige brede coalitie in Duitsland ruim 60 procent van de stemmen ontvangen. Opvallend, maar in lijn met de nationale verkiezingen, is het grote verlies van de liberale FDP dat nog slechts drie van de twaalf afgevaardigden overhoudt. Eveneens in het oog springend is de grote winst van de nieuwe, eurokritische partij Alternative für Deutschland (AfD), die in één keer zeven zetels krijgt in het EP. Zelfs al was de kiesdrempel van kracht geweest, dan nog had deze partij met zeven procent van de stemmen het EP gehaald. De AfD is een van de maar liefst acht nieuwe Duitse partijen in het EP, die verder allemaal één zetel krijgen. Opvallende nieuwkomers zijn de Piratenpartij, de Familiepartij, een Duitse variant van de Partij voor de Dieren, en de extreem rechtse neonazipartij NDP.

Verenigd Koninkrijk

Het Verenigd Koninkrijk (VK) heeft geen vertegenwoordiging in de christendemocratische fractie. De meeste stemmen gingen naar de eurosceptische UKIP die wil dat Groot-Brittannië uit de EU treedt (24 zetels). Labour (20 zetels) is iets kleiner, evenals de conservatieven (19 zetels), de partij van premier Cameron die eurokritisch is maar wel in de EU wil blijven. Het is zelfs voor het eerst in meer dan honderd jaar dat niet de sociaaldemocraten

of conservatieven de grootste zijn bij een landelijk gehouden verkiezing in het VK. De grote winst voor UKIP zal de druk op de conservatief-liberale regering verhogen om zich kritischer op te stellen in Europa. De meeregerende liberaaldemocraten van de half-Nederlandse Nick Clegg (voor meer Europa en vergelijkbaar met D66) zijn bijna weggevaagd (11 van de 12 zetels verloren). De extreemrechtse BNP heeft geen zetel meer.

De grote winst voor UKIP zal de druk op de conservatief-liberale regering verhogen om zich kritischer op te stellen in Europa.

Italië

In Italië is het meest in het oog springend de grote winst voor de sociaaldemocratische PD, de huidige regeringspartij van de in februari aangetreden premier Matteo Renzi. De partij stijgt van 23 naar 31 zetels in het EP en heeft bijna 41 procent van de stemmen binnengehaald. In eigen land mag Renzi flink aan de bak want het land kent de op een na hoogste staatsschuld van de EU, 135% van het BNP, waar volgens Europese normen maar 60% is toegestaan. Begin juni ontving Italië daarvoor een corrigerende tik van de Europese Commissie. Even opvallend als de winst van de PD is het verlies van de centrum-rechtse partijen die hun 34 zetels zagen slinken tot 17. De partij van Berlusconi, Forza Italia¹ heeft nog wel de grootste afvaardiging binnen de christendemocratische fractie in het EP, maar verliest twee zetels. Na alle commotie valt dat verlies

nog mee. Daarnaast blijven alleen een kleine centrumrechtse coalitie en de Südtiroler Volkspartei bestaan binnen de EVP. Ook de rechtse separatistische Lega Nord verliest fors, en gaat van negen naar vijf zetels. Deze dalende trend was al langere tijd zichtbaar. Misschien wel de meest opvallende factor bij de Italiaanse verkiezingen is de enorme winst van de anti-establishment (en eurokritische) vijfsterrenbeweging van de komiek Beppe Grillo, die met ruim 21 procent de tweede partij van Italië wordt en maar liefst 17 zetels in de wacht sleept.

Griekenland

De financiële en economische crises in Griekenland en de daaruit voortvloeiende bezuinigingsrondes resulteerden in hogere lasten, verlies van werk, versobering van de sociale zekerheid en minder toegankelijke gezondheidszorg. Die hebben veel kwaad bloed gezet en grotendeels de eurokritiek veroorzaakt. Zowel de zittende christendemocratische Nea Demokratia (-twee zetels) en de sociaaldemocratische PASOK (-vijf zetels) verliezen fors terrein. Zowel extreem links als extreem rechts (beide eurokritisch) winnen fors. In Griekenland is de winnaar van de Europese verkiezingen de links-radicalen Syriza, een samenraapsel van allerlei socialistische, marxistische en communistische bewegingen, dat van één naar zes zetels stijgt in het EP. Samen met de stabiele communistische partij heeft radicaal links bijna 40 procent van de stemmen gekregen. Aan de rechterzijde van het politieke spectrum is de winst van de Gouden Dageraad het meest opmerkelijk (drie zetels). De naam mag dan romantisch ogen, de realiteit is grimmig. De partij wordt beschouwd als neonazistisch, het partijwapen in de vorm van een meander vertoont veel gelijkens met

de swastika, en beoogt een radicaal immigratiebeleid.

Hongarije

In Hongarije hebben rechtse partijen een opvallend groot aandeel. De christendemocraten hebben 12 zetels (van de 21 Hongaarse zetels), de extreem-rechtse Jobbik is stabiel met drie zetels maar neemt met dit resultaat wel voor het eerst de tweede plaats in. Twee sociaal-democratische partijen en de Groenen hebben alle drie twee zetels gekregen. Deze uitslag is een duidelijke bestending van de sterke positie van de regeringspartij van premier Orbán in het Hongaarse politieke landschap.

In Griekenland is de winnaar van de Europese verkiezingen de links-radicalen Syriza, een samenraapsel van allerlei socialistische, marxistische en communistische bewegingen.

Roemenië

Vanuit Roemenië halen alleen de christendemocraten en sociaaldemocraten zetels, naast een zetel voor een onafhankelijk lid. Roemenië is daarmee vertegenwoordigd in slechts twee politieke fracties. De christendemocraten zijn met 15 zetels iets kleiner dan het sociaaldemocratische blok (16 zetels), de duidelijke winnaar van de verkiezingen, met daarin het grootste deel van de centrum-linkse regeringspartijen onder leiding van premier Ponta.

Slowakije

Vanuit Slowakije, het land met de laagste opkomst van 13%, zijn de christendemocraten het grootst geworden, gevolgd door de sociaaldemocraten die iets kleiner zijn. Er zijn verschillende Slowaakse europarlementariërs waarmee we goed kunnen samenwerken vanwege hun christelijke overtuiging. Een voorbeeld hiervan is mevrouw Zaborska, die duidelijke standpunten heeft over de beschermwaardigheid van het leven en de waarde van het gezin.

ECPM

Zowel ChristenUnie als SGP is lid van de Eu-

ropean Christian Political Movement (ECPM), een politieke beweging die christelijke politiek in Europa wil bevorderen. De leden van ECPM zijn Bijbelgetrouwe politieke partijen van binnen en buiten de EU. De gekozen Slowaak Skripek sluit zich aan bij de ECPM, maar andere politieke partijen die zijn aangesloten bij de ECPM hebben helaas geen zetel gekregen.

Dat wil niet zeggen dat het christelijk geluid in het EP verstomt. Gelukkig zijn er ook in andere partijen Bijbelgetrouwe christenen te vinden waarmee we in de komende jaren kunnen samenwerken, zeker ten aanzien van principiële zaken!

Noten

- 1 Forza Italia werd in 2008 ontbonden en vervangen door Il Popolo della Libertà. Forza Italia werd vorig jaar weer nieuw leven werd ingeblazen onder de oude naam, met Berlusconi als leider.

De European Christian Political Foundation werkt aan versterking van het christelijk geluid in Europa. Doet u mee en steunt u ons?

In het voorjaar van 2011 is de European Christian Political Foundation opgericht. De ECPF vormt als 'Europees WI' het Europese netwerk voor Christelijke denktanks en organisaties die actief zijn op het kruispunt van Christelijk geloof, maatschappij en politiek. De ECPF kan door haar netwerk bestaande kennis en expertise verbinden met mensen en organisaties in geheel Europa door conferenties, publicaties en trainingen. De ECPF reikt politici op Europees en nationaal niveau relevante informatie aan, vooral als belangrijke principes omtrent gezin en medische ethiek op het spel staan.

De Guido de Brès-Stichting (WI-SGP) en de ECPF werken samen rondom de vertaling van publicaties en conferenties met SGP-partners in Oost-Europa. Voor meer informatie zie: www.ecpf.info

De ECPF ontvangt subsidie van het Europees Parlement. De omvang van de subsidie is mede afhankelijk van onze eigen fondswerving. Elke euro steun betekent 6 euro extra subsidie van het Europees Parlement voor de ECPF en is dus een 'goed renderende' investering in een helder christelijk geluid in Europa!

Uw steun is welkom op bankrekeningnummer 1537.31.095 t.n.v. de ECPF te Amersfoort

ECPF · Postbus 439, 3800 AK Amersfoort · Tel. 033-4226971 · E-mail: secretariat@ecpf.info

Het tijdschrift *Zicht* slaat de vleugels tegenwoordig verder uit en staat lossier van het hoofdbestuur van de SGP. Dat stelde oud-redactievoorziiter mr. G. Holdijk tijdens de presentatie van de veertigste jaargang van het studieblad *Zicht*, uitgave van het Wetenschappelijk Instituut van de SGP. Het thema van het jubileumnummer is 'Rust en onrust'.

Dr. K. van der Zwaag en drs. J.A. Schippers, redactieleden

SGP-tijdschrift *Zicht* slaat vleugels breed uit

Presentatie van veertigste jaargang in Nijkerk

Verschillende oud-redactieleden van *Zicht* en bestuursleden uit de breedte van de SGP waren op 21 maart aanwezig tijdens een presentatiebijeenkomst in Nijkerk. Drs. J. J. Tigchelaar, hervormd emerituspredikant uit Putten en redactielid en -voorzitter van *Zicht* van 1975 tot 1990, noemde het duiden van de huidige tijd het doel van het tijdschrift *Zicht*. 'In die zin doet *Zicht* aan politieke profetie. Profeteren is vooral goed om je heen kijken. Alles wat er in de wereld gebeurt, waarne-

men, tot je laten doordringen om vervolgens die ontwikkelingen te duiden.'

De huidige redactievoorziiter dr. K. van der Zwaag overhandigde het eerste exemplaar van de veertigste jaargang aan mr. G. Holdijk, SGP-fractievoorziiter in de Eerste Kamer. Hij beklemtoonde het belang van innerlijke rust van SGP-ers: niet bewogen te worden door allerlei hypes en de hectiek van deze tijd, maar koers houdend op het Woord, zij het altijd bereid dat Woord eigentijds toe te passen op

nieuwe ontwikkelingen. Hij liet ook een emailbericht voorlezen van oud-voorzitter ds. Henk Abma. In zijn tijd gaf Henk en zijn broer ds. Hette Abma aan de redactie van *Zicht* het imago van een soort 'rebellencub'. Volgens oud-redactieleden die in Nijkerk aanwezig waren, was dat vooral ingegeven uit frustratie over het feit hoe hun vader ds. H. G. Abma, SGP-Tweede Kamerlid van 1963 tot 1981, het erg moeilijk gemaakt werd door de rechterflank in de SGP en soms openlijk, met luide verwensingen, werd aangevallen tijdens de jaarvergaderingen. Henk Abma verontschuldigde zich dat hij de jubileumvergadering in Nijkerk niet kon bijwonen. Hij schreef in zijn email over 'het komisch kafkaëske karakter van al ons pogen, en vooral: de enorme verschillen tussen die wrede jaren en de gans, ja gans andere SGP van nu. Jammer dat mijn vader daar anders dan Mozes zelfs geen glimp van heeft mogen zien.'

Tigchelaar: 'Profeteren is vooral goed om je heen kijken. Alles wat er in de wereld gebeurt, waarnemen, tot je laten doordringen om vervolgens die ontwikkelingen te duiden.'

Breder

Mr. Holdijk, van 1977 tot 2009 lid van de redactie en vanaf 1991 voorzitter, constateerde belangwekkende veranderingen binnen *Zicht*. De redactie vroeg in de beginjaren telkens af of een beoogd auteur 'wel bij de SGP hoort'. 'Als ik de laatste jaargangen bekijk dan con-

stateer ik dat die vrees inmiddels geheel uit de redactie vervluchtigd is. Dat is overigens niet tot schade, maar tot winst van het tijdschrift', aldus Holdijk.

Vandaag de dag is niet alleen veel breder potentieel aan auteurs beschikbaar, maar het wordt ook bewust aangeboord door de redactie. Holdijk: 'Dat is iets wat mij als lezer opvalt en ik mag alleen maar hopen dat de huidige redactie op dezelfde voet verdergaat. Men slaat de vleugels tegenwoordig wat verder uit dan wij ons vroeger durfden permitteren. Want altijd cirkelde op de achtergrond bij ons de vraag wat de partij, wat het hoofdbestuur ervan zou vinden. Daarom meenden we ons vroeger meer beperkingen te moeten opleggen dan de redactie vandaag de dag dat doet.'

Holdijk is van mening dat het niet alleen in de redactie, maar ook breder in de partij, 'niet te benauwd eraan toe moet gaan'. 'Op deze manier benut je mogelijkheden om mensen bij het tijdschrift *Zicht* en bij de partij te betrekken. Tegelijk is van belang dat we met onze overtuigingen geworteld zijn in het Woord van God. Dat is hetgene dat ons binnen de SGP in de eerste plaats moet binden. Ieder die vanuit dat uitgangspunt wil meewerken die moeten we van harte welkom he-

ten. Ik hoop dat de redactie deze lijn doortrekt.’

Onderling Kontakt

Zicht is begonnen als een voortzetting van *Onderling Kontakt*, zo zette drs. Jan A. Schippers, eindredacteur van *Zicht* en directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP, uiteen. Het blad is ontstaan op initiatief van mr. L. J. M. Hage, P. Kuijt en ds. M. Golverdingen, allen actief op kweekschool ‘De Driestar’ in Gouda. Op 21 maart 1974 werd de Stichting Studie- en Voorlichtingscentrum (SVC) gevormd en werd *Onderling Kontakt* omgezet in *Zicht*, een ‘studieblad voor gereformeerd zicht op politiek en maatschappij’. Het Landelijk Verband van Staatkundig Gereformeerde Studieverenigingen (de voorloper van de huidige SGP-jongeren) ging verder met *Ons Contact*.

Van tijd tot tijd werd de omslag, het ‘aanzicht’ van het tijdschrift gewijzigd. In de jaren ‘90 ging men over op A4-formaat. Vanaf 2008 werd consequent gewerkt met themanummers en verscheen op de omslag een kleurenfoto die daarmee in verband stond. In 2011 is weer gekozen voor een minder groot formaat. ‘Zo kun je *Zicht* gemakkelijker in je leunstoel bij het knapperend haardvuur lezen’, aldus Schippers.

In de hoogtijdagen telde *Zicht* rond de 1.750 tot 2.000 abonnees; dit aantal daalde gestaag in de loop van de jaren, tot circa 700 in 2007. Dat leidde tot een herbezinning in de kring van de *Zicht*-redactie en het bestuur van de Guido de Brès-Stichting. Schippers: ‘Vanaf 2008 werken we met themanummers en dat werpt z’n vruchten af. Het abonneebestand groeit nu tegen de tendens van ontleding in en telt vandaag de dag zo’n 825 lezers.’

Het jubileumnummer past volgens Schippers volledig in de formule van het tijdschrift: het

bevat een terugblik, rondblik en vooruitblik. ‘Om te weten waar je als partij heen wilt, welke visie je voor de toekomst hebt, moet je weten waar je vandaan komt en de huidige situatie goed kennen. *Zicht* is een platform voor reflectie en opinievorming ten behoeve van de SGP. Daarom vragen we ook met een gerust hart auteurs van buiten onze eigen kring die ons goede informatie aanreiken waarop wij zelf vervolgens weer kunnen doordenken.’

Schippers: ‘Vanaf 2008 werken we met themanummers en dat werpt z’n vruchten af. Het abonneebestand groeit nu tegen de tendens van ontleding in en telt vandaag de dag zo’n 825 lezers.’

Themakeuze

Mr. C. G. van der Staaij, voorzitter SGP-fractie in de Tweede Kamer, noemde de continuïteit in de themakeuze van *Zicht* opvallend. ‘Neem een thema als ontwikkelingshulp. Daarover zijn prachtige bijdragen geschreven door ds. Jaap Tigchelaar, dr. Chris Fahner en ir. Henk van Rossum. Vragen als ‘helpt hulp’ waar we ons vandaag de dag in diverse debatten druk over maken, werden reeds toen breedvoerig in *Zicht* besproken. Je komt in *Zicht* van jaren terug al inzichten tegen die vandaag de dag als revolutionaire inzichten worden gepredikt. Dat relativeert zoiets behoorlijk.’

Bijzonder is dat 40 jaar *Zicht* niet alleen een verhaal is van het verleden, maar ook van de

toekomst. ‘Het aardige is dat oude artikelen van toen hun grootste impact misschien nog wel moeten gaan krijgen. Via Digibron zijn er mooie mogelijkheden om op trefwoord te zoeken naar oude en meer recente bijdragen. In de partij is al heel veel nagedacht over allerlei dingen. Als een zogenaamd nieuw onderwerp zich aandient, loont het zeker de moeite om eerst eens na te gaan of er in *Zicht* of in een andere publicatie van het Wetenschappelijk Instituut al eens over geschreven is.’

Van der Staaij: ‘Het aardige is dat oude artikelen van toen hun grootste impact misschien nog wel moeten gaan krijgen.’

Van der Staaij had tot slot een tip voor de toekomst. ‘Maak de lijst van medewerkers gerust langer. Zorg ervoor vooral jonge mensen aan *Zicht* en zo ook aan de SGP te verbinden door ze te betrekken bij de samenstelling van het tijdschrift. Als we daar telkens weer alert op zijn, ligt er vast een gouden toekomst in het verschiet voor *Zicht*.’

Jan-Willem Kranendonk, voorzitter SGP-jongeren, stelde dat *Zicht* ook voor jongeren van belang is. ‘In ‘Den Haag’ doet de fractie uiter-

aard belangrijk werk maar het risico dreigt telkens dat je wordt meegezogen in de stroom en hectiek van de gebeurtenissen. Het Wetenschappelijk Instituut doet een stap terug en kijkt naar de bredere verbanden en ontwikkelingen. Via het tijdschrift *Zicht* kunnen we daar kennis van nemen.’ Talloze actieve SGP-politici hebben volgens Kranendonk als jongere hun debuut in de SGP gemaakt door in *Zicht* hun eerste langere bijdrage over een politiek thema te schrijven. *Zicht* is een platform voor SGP-jongeren en andere SGP-leden om een debat in het openbaar te voeren. ‘Meestal doen we dat achter gesloten deuren. Niet hoorbaar, leesbaar of waarneembaar voor anderen. Maar in het tijdschrift *Zicht* maken we graag een uitzondering.’

Mr. Arjan Klaassen, voorzitter van het bestuur van de Guido de Brès-Stichting, vertelde hoe hij via een actief lidmaatschap van SGP-jongeren in ‘the picture’ kwam bij de zoektocht voor bestuursleden voor het WI-SGP. *Zicht* heeft in de afgelopen veertig jaar zijn bestaansrecht binnen het verband van de SGP bewezen. ‘Wat de SGP meer dan ooit nodig heeft, is gedegen kennis, maar ook: deze kennis vertaald naar standpunten zo uitdragen en overbrengen dat dit gebeurt op een manier die voor onze seculiere medeburgers begrijpelijk is.’

Zie ook: *fotoimpressie op www.sgp.nl*

Geloofsvrijheid en tolerantie zijn niet alleen hoogst actueel, het zijn ook thema's die de SGP in haar hart raken. Kunnen christenen wel aan de politiek deelnemen zonder hun idealen op te geven of hun geweten geweld aan te doen? Hoe moet je als partij handelen als je diepste overtuiging bedreigd wordt? Wat houdt in deze context gewetensvrijheid in? Is tolerantie in dit verband een zwakte of juist een kracht?

Door J.A. Schippers en B.J.T. van de Worp

'Vertrouwen en verdragen'

Impressie jubileumcongres WI-SGP

Over deze vragen organiseerde de Guido de Brès-Stichting, het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP, op 24 mei te Hardinxveld-Giessendam een jubileumcongres ter gelegenheid van haar 40-jarig bestaan. Het thema van dit goedbezochte congres luidde 'Vertrouwen en verdragen. Over geloofsvrijheid en tolerantie in tijden van religiestress'. Sinds 2012 verrichten twee wetenschappers in opdracht van het WI-SGP onderzoek naar deze thematiek: dr. A.A. Kluveld-Reijerse en

dr. M.J. Kater. In het ochtendprogramma presenteerden zij hun eerste bevindingen. In twee deelsessies kregen respectievelijk dr. H.F. Massink en dhr M. ten Hooven de gelegenheid op deze referaten te reageren. Het middagprogramma bestond uit een interactieve sessie over 'veertig jaar WI-SGP'. Met welke politieke en maatschappelijke uitdagingen krijgen we te maken en hoe kan het WI-SGP daarop anticiperen? Hieronder volgt een korte impressie van een boeiende en leerzame dag.

1. Opening

Oud-bestuursvoorzitter dr. W. Fieret opende het congres met het lezen van Psalm 103, waarin heel de mens wordt opgeroepen op God te loven, en te prijzen. Terugziende op de afgelopen 40 jaar, is daar zeker reden voor. Veel publicaties en adviezen heeft het WI-SGP uitgebracht, het tijdschrift *Zicht* werd uitgegeven en vele conferenties belegd. Maar er waren ook verdrietige momenten. Zo memoreerde dr. Fieret het zeer plotselinge overlijden van drs. J. Mulder in april 2005 die vanaf 1987 als directeur aan de Guido de Brès-Stichting was verbonden.

2. Lezing Kluveld – Vrijheid van geweten

Wat doen wij op het moment dat ons diepste geloof en daaruit voortkomende overtuigingen over wat goed is en wat waar, over wat kwaad is en onwaar, over hoe je dient te leven en hoe men niet zou moeten leven, worden bedreigd door de staat of door een ander? Op deze vraag moet de SGP en haar achterban een antwoord kunnen geven, hield mw. dr. A.A. Kluveld haar gehoor voor. Grof gesteld kan men op drie manieren omgaan met de bovengenoemde situatie:

1. Men keert zich als groep met een gedeelde overtuiging (of als individu met een bezwaard geweten) tegen de staat of de ander, soms zelfs met geweld.
2. Men kiest niet voor optie 1, maar houdt desondanks openlijk en weldoordacht vast aan dat wat aan handelen dan wel het nalaten van handelingen door het geweten wordt ingegeven, ongeacht de juridische en maatschappelijke gevolgen. Aan eventuele arrestatie of strafvervolgning dan wel ontslag wordt dan vrijwillig meegewerkt, men is

geweldloos en de rechten van anderen worden zoveel mogelijk in acht genomen.

3. Men kiest ervoor, tegen het geweten in, aan de eisen van de staat of de meerderheid te voldoen, ongeacht de rekenschap die hierover gevorderd zal worden. In dit geval is men lijdelijk en kiest men voor het terugtrekken in het innerlijk, een zelf gekozen ballingschap in het *forum internum* waarvan men zeker is dat het absoluut beschermd is.

Kluveld: 'Een beroep op het geweten verbindt ons met iets dat groter is dan wijzelf: de gemeenschap, de samenleving en de staat.'

De gewetensvrijheid en het geweten kennen een relationele dimensie. De vrijheid van geweten beschermt het geweten, het *forum internum*. In die zin kan het als een alleenstaand en absoluut recht worden gezien. Anders ligt het in het *forum externum*, de wijze waarop het geweten zich manifesteert in de samenleving. Hier is de gewetensvrijheid niet absoluut, geen op zichzelf staand recht. In het *forum externum* is de gewetensvrijheid relationeel in de zin dat zij andere vrijheden raakt en er een verbintenis mee aangaat. Het gaat hier dan om de vrijheid van godsdienst, de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van vereniging. Het geweten is vanuit de christelijke optiek in de eerste plaats relationeel naar God. Voor een christen is het geweten een bron van kennis over goed en fout in relatie tot de wetten die hij kent. Een beroep op het geweten verbindt ons met iets dat groter is dan wijzelf: de gemeenschap, de samen-

leving en de staat. Het geweten is niet uitsluitend een innerlijke aangelegenheid, maar richt onze blik naar buiten. Op ons rust de plicht om onszelf en daarmee de ander te beschermen tegen de misbruiken van het geweten die onder voorwendsel van de vrijheid tot stand kunnen komen. Op deze manier zijn geweten en vrijheid aan elkaar verbonden. Gewetensvrijheid is niet alleen het recht om iets *niet* te hoeven doen, maar houdt tevens de vrijheid en daarmee de plicht in om *wel* te doen wat goed is. Die laatste vrijheid dient nog veel scherper in de gaten te worden gehouden, dan de vrijheid om bepaalde handelingen te mogen nalaten. Zonder getuigenis het eigen geweten schoonhouden of ontzien (zonder de ander die onwetend is bereid en dus doet wat fout is in Gods ogen) is gemakzuchtig en misschien zelfs aan de hoogmoedige kant. Je hebt dan weliswaar gelijk, maar bent niet je broeders hoeder.

3. Lezing Kater - Tolerantie

Vervolgens ging dr. M.J. Kater in op het begrip tolerantie. Hij begon zijn bijdrage met de prikkelende vraag of tolerantie als een zwakte of als een kracht beschouwd moet worden. De keuze die men maakt, hangt ongetwijfeld samen met de invulling die aan dit begrip gegeven wordt. Vaststaat dat het begrip tolerantie door de tijd heen behoorlijk vervaagd is. De oude, klassieke opvatting van tolerantie accepteert dat er verschillen bestaan. In de moderne, liberale opvatting moeten die bestaande verschillen eveneens geaccepteerd worden: alle meningen zijn gelijkwaardig omdat er nu eenmaal toch geen waarheid bestaat. Onverschilligheid is het gevolg.

Tolerantie, zo stelde Kater, vraagt om draagkracht. Tolereren houdt immers in dat je iets verliest, maar tevens dat je vasthoudt aan je

Kater: 'Tolerantie vraagt om draagkracht. Tolereren houdt in dat je iets verliest, maar tevens dat je vasthoudt aan je eigen overtuiging.'

eigen overtuiging. Voor een verdere bezinning op het thema tolerantie is het nodig dat ook andere vragen en begrippen nader verkend worden. Concreet gaat het om de volgende vier punten. In de eerste plaats moet worden vastgesteld wat het Bijbelse begrip waarheid inhoudt. Daarbij kunnen wij niet om de Wet der Tien Geboden heen. Hier geldt dat de wet 'hard en verhard' maakt, maar eveneens dat de wet 'vertedert en vernedert'. Vervolgens dient te worden beseft wat de tolerantie van God inhoudt, daarbij verwijzend naar de woorden van de Heere Jezus 'hoe lang zal Ik u nog verdragen?' (Markus 9:19m). Als barmhartigheid ontbreekt, kan er onmogelijk tolerantie zijn. In de derde plaats is het nodig om de betekenis van vrijheid in te kaderen en diens grenzen vast te stellen. Ten slotte is het van wezenlijk belang, wanneer we het over tolerantie hebben, om mensen te zien als medeschepselen en beelddraggers van God. De woorden van de bekende hervormde professor A.A. van Ruler blijken een diepe betekenis te hebben. 'Tolerantie is geen zaak van concessie, maar van confessie!'

4. Deelsessies

Co-referaat H.F. Massink

In zijn co-referaat ging Massink allereerst in op de drie door Kluveland aangedragen opties.

Welke optie zou de SGP kiezen? De eerste optie, die van burgerlijke ongehoorzaamheid, mogelijk met geweld, valt eigenlijk bij voorbaat al af. De gereformeerde traditie waarin de SGP staat, is uiterst terughoudend als het om recht van verzet gaat: alleen aan lagere overheden kenden Luther en Calvijn een recht van verzet toe. De tweede optie, vasthouden aan wat het geweten voorschrijft, ongeacht de gevolgen, sluit beter aan bij het staatkundig-gereformeerde gedachtegoed. We moeten Gode meer gehoorzaam zijn dan mensen. De derde optie, het terugtrekken in het innerlijk, strijdt met de oprichting van de SGP. De maatschappelijke participatie van de achterban van de SGP in het politieke domein betekent overigens niet dat er geen sprake is van een blijvende gereserveerde houding tegenover het voluit dragen van maatschappelijke verantwoordelijkheid, in de zin van een solidaire houding met het geheel van onze samenleving.

De keuze voor optie twee sluit het nemen van verantwoordelijkheid niet uit. Het getuigenis in de politiek kan nu eenmaal niet geïsoleerd plaatsvinden van het getuigenis in de breedte van de samenleving. De angst om met onze niet-christelijke collega of buurman te spreken over de betekenis van het algemeen ongetwijfeld christelijk geloof, kunnen we niet afwentelen op onze politieke vertegenwoordigers. Dat lijkt soms wel te gebeuren. En dat is eigenlijk vreemd. Vreemd, omdat de meeste SGP-ers sterk overtuigd zijn van de waarheid van hun levensbeschouwing, hun mens- en wereldbeeld. Zij vragen op grond van artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdens de overheid, die het machtsmonopolie bezit, die waarheid tot grondslag van haar optreden te maken. Zouden we dan niet, met dezelfde in-

tensiteit, op iedere plek waar we functioneren in de samenleving van die waarheid verantwoordelijkheid moeten afleggen?

Massink: 'De angst om met onze niet-christelijke collega of buurman te spreken over de betekenis van het algemeen ongetwijfeld christelijk geloof, kunnen we niet afwentelen op onze politieke vertegenwoordigers. Dat lijkt soms wel te gebeuren. En dat is eigenlijk vreemd.'

Co-referaat M.H. Ten Hooven

In zijn co-referaat stelde Ten Hooven, evenals daarvoor Kater, dat het beoefenen van tolerantie wezenlijk te maken heeft met het *onduldbare*, met datgene wat je eigenlijk niet uit kunt houden. Tolerantie roept daarom altijd spanning op. Maatschappelijk gezien hebben we bovendien te maken met een paradox: de persoonlijke vrijheid is groter dan ooit tevoren, maar tegelijk is het ook moeilijker dan ooit om tolerant jegens elkaar te zijn. Dat zou men in eerste instantie niet verwachten. In onze huidige tijd doet tolerantie echter veel meer dan vroeger een beroep op onze persoonlijke verantwoordelijkheid. Essentieel is dat tolerantie daarmee een morele lading heeft gekregen: op grond van onze eigen denkbeelden over goed en kwaad bezien we de ander. Die morele lading onderscheidt tolerantie van de onverschilligheid waarmee zij dikwijls wordt verward. Spiegelbeeldig ge-

redeneerd is onverschilligheid een vorm van tolerantie die van haar morele lading is ontdaan. In het laatste geval kunnen we spreken van een ‘lege tolerantie’, een concept dat in een pluriforme samenleving alleen niet werkt. Als we geconfronteerd worden met de ‘echte ander’, iemand met een zienswijze op waarden en normen die haaks staat op de onze, moet we de confrontatie wel aangaan, anders zijn afgestompt. Kortom: we moeten er iets van vinden! De vraag is alleen: hoe ga je die confrontatie aan, welke houding verbind je aan een oordeel?

Ten Hooven: ‘Voor politici in een democratie geldt dat zij veeleer de taak hebben minderheden te beschermen dan dat zij meerderheden organiseren.’

Er zijn er drie attitudes te noemen, te weten de attitude die individuen onderling kunnen innemen, de houding die voor de staat gepast is en de opstelling die politici bij voorkeur moeten kiezen. Wat het intermenselijk verkeer betreft, geldt: ga uit van het goede, vertrouw elkaar, kijk naar wat je gemeenschappelijk hebt. Vanuit zo’n houding van respect kun je elkaar recht in de ogen kijken, het met elkaar in discussie gaan over elkaars opvattingen en elkaar desnoods eens flink de waarheid zeggen, dit alles zonder het recht van de ander om te leven zoals hij wil te ontzeggen. Dit geldt ook voor de staat: niet voor niets is hij aan grondrechten gebonden. De houding van de staat moet zodanig zijn dat burgers moeten kunnen leven zoals zij dat

willen, uiteraard binnen de grenzen van de wet. Daarom dient de staat zo terughoudend mogelijk op te treden. Tot slot geldt voor politici in een democratie dat zij veeleer de taak hebben minderheden te beschermen dan dat zij meerderheden organiseren.

5. Middagprogramma: interactieve deelsessie

Waar het ochtendprogramma een meer filosofisch en theologisch karakter had, was het middagprogramma een stuk luchtiger. Drs. J.A. Schippers, de directeur van het WI-SGP, opende de sessie met een causerie over het 40-jarig bestaan van het Instituut. Door de jaren heen heeft het WI-SGP verschillende namen gehad, maar haar missie is al die jaren hetzelfde gebleven. Het WI-SGP wil kennis en inzicht verwerven en die vanuit het gereformeerd belijden dienstbaar maken voor politiek en samenleving. Daarom vraagt het blijvende aandacht voor Bijbelse waarden, probeert het verzwegen normatieve uitgangspunten van politieke tegenstanders bloot te leggen, hamert het op identiteit en zingeving, en geeft het een kritische reflectie op het handelen van burgers, maatschappelijke instellingen en de overheid. De afgelopen veertig jaar heeft dat zo’n 125 studies opgeleverd. Hier gelden de wijze woorden van G. Groen van Prinsterer (1801-1876): *‘Elke juist beoefende wetenschap bevestigt de waarheid van de Openbaring. Grondige studie brengt naar de algemene bron van licht en waarheid.’*

Vervolgens kreeg mevr. dr. M. Verduijn het woord. Zij las het betoog van dr. R. Seldenrijk voor, die door omstandigheden verhinderd was. Seldenrijk feliciteerde het WI-SGP van harte met het bereiken van zijn 40-jarig jubileum en sprak de wens uit dat het instituut

zijn dienende taak voor de SGP en haar achterban nog jaren zal mogen voortzetten. In zijn bijdrage pleitte Seldenrijk allereerst voor het hoog houden van de zorg voor het leven. Als er geen leven is, kun je ook niet zorgen voor welzijn. In samenwerking met organisaties uit het maatschappelijk middenveld kan het WI-SGP een bijdrage leveren aan bewustwording over dit thema. Daarbij is aandacht voor opvoeding en onderwijs van belang. Eveneens is alertheid geboden, want ouders en de staat strijden om het kind. Diverse reformatorische organisaties kunnen in onderlinge samenwerking daaraan een bijdrage leveren. Verder is secularisatie nooit een gelopen race. De SGP is dan ook niet met een achterhoedegevecht bezig, zoals sommigen menen. Wel is het probleem van onze huidige tijd dat het hebben van een mening belangrijker wordt gevonden dan grondige kennis over feiten en ontwikkelingen, die de argumentatie solide maken. Ook hier ligt een opdracht voor het Wetenschappelijk Instituut. De komende jaren zou het WI-SGP de komende vijf jaar aan de slag moeten met de volgende thema's:

- *Atheïsme en redelijkheid: komen tot vertrouwen en verdragen;*
- *Praktische waarde van culturele bronnen voor de waardigheid van de huidige mens;*
- *Zorg en leven: zinervaring mobiliseren rond levensbegin en levenseinde;*
- *Conservatisme en navolging van Christus: uitdaging van overeenkomst en verschil voor christelijk burgerschap;*
- *Israël en antisemitisme: door waarheid gedreven en door leugens geprikkeld.*

Tot slot kwam drs P.J. Verheij RA aan het woord. Als SGP-wethouder pleitte hij ervoor de publicaties van het WI-SGP beter toegankelijk te maken voor bestuurders. Sommige mannenbroeders studeren wel maar verstaan de tijd en de bestuurspraktijk niet, en slaan daarmee de pasmunt niet. Andere mannenbroeders verstaan de tijd wel maar studeren niet, en verdwalen in een moeras aan compromissen. Wat dat betreft zijn er voor het WI-SGP een aantal uitdagingen, bijvoorbeeld het opnieuw toegankelijk maken van bronnen en het ordenen van bestaand materiaal, het actualiseren van het beginselprogramma en meer hedendaagse vormen van presentatie te kiezen.

Naar aanleiding van de bijdragen ontstond zich een levendige discussie, waarin het WI-SGP waardevolle adviezen kreeg toegespeeld. Al met al kunnen we terugzien op een leerzame conferentie, zo besloot bestuursvoorzitter mr. A. Klaassen, die tevens de congresdag afsloot met gebed.

Zie ook: *fotoimpressie op www.sgp.nl*

Dit keer in boekenschap een selectie van boeken over actuele problemen zoals de vrijheid van godsdienst, de politiek-filosofische relevantie van het denken van Charles Taylor, en het neoliberalisme. Dat laatste heeft desastreuze effecten op de kwaliteit van de samenleving, zo zet Roel Kuiper overtuigend uiteen. Conservatisme heeft onmiskenbaar zijn waarde, zo heeft vijf jaar Conservatief Café laten zien, maar wie zit op een nieuwe conservatieve partij te wachten?

Dr. K. van der Zwaag, redactievoorzitter

Waarden voor democratie en rechtsstaat

G. J. M. van Wissen en Ph. S. Weijers, *Afscheid van het 'neoliberalisme'? Nieuwe waarden in de politiek?*; Centrum Sociale Leer van de Kerk, Vogelenzang 2014; 130 blz.; € 9,95.

Een verslag van een studiedag over gelijknamig thema. Het was de eerste studiedag van het katholieke Centrum voor de Sociale Leer van de Kerk over een politiek-ethische thematiek. Prof. G. J. M.

van Wissen, voorzitter van het centrum, gaat in discussie met R. Cuperus van de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk instituut voor de PvdA. Van Wissen definieert de structuurbeginselen van de katholieke sociale leer: personaliteit, solidariteit, subsidiariteit en het gemeenschappelijk welzijn. Centraal bij deze structuurbeginselen staat de menselijke waardigheid (personaliteitsbeginsel). De PvdA spreekt van vier waarden: bestaanszekerheid, goed werk, verheffing en binding. De eerste twee waarden zijn volgens Van Wissen ook terug

te vinden in de katholieke sociale leer. Alle sociale encyclieken wijden immers beschouwingen hieraan. Menswaardige arbeid is beantwoordt aan de oproep van God om deze aarde te bewerken in respect voor de schepping, om daardoor de gelegenheid te geven als mens te groeien. De sociale leer benadrukt de waarde van de persoon omdat een mens alleen samen met anderen een menswaardig bestaan kan opbouwen. De staat omsluit als publiekrechtelijke gemeenschap individu, samenleving en markt, en

heeft tot taak een evenwicht te scheppen tussen deze drie. Dit evenwicht is volgens Van Wissen bij het neoliberalisme, dat individu en markt te veel benadrukt, verloren gegaan. Het marktdenken sloopt het morele weefsel van de samenleving. Van Wissen constateert bij de PvdA een afstandelijke houding tegenover levensbeschouwing en godsdienst, wat zijns inziens erg in strijd is met de oorsprong van de PvdA. Een interessante discussie tussen twee belangrijke politieke ideologieën.

Henk Post en Gerhard van der Schyff, *Godsdienstvrijheid in de Nederlandse rechtsorde. Nationale en Europese perspectieven*; Wolf Legal Publishers, Oosterwijk, 2014; 366 blz.; € 29,95.

Een knap en instructief overzicht van de problematiek van de vrijheid van godsdienst. De bundel pakt de thematiek breed op, zoals ten aanzien van de beginselen van de nationale en Europese rechtsorde en de vraag hoe het Europese Hof voor de rechten van de mens (EHRM) functioneert in de verschillende rechtsgebieden. De mensenrechten behoren tot de Europese grondrechten, zoals vastgelegd in het Europese verdrag tot bescherming van de rechten van de mens (EVRM). Het EHRM benadrukt dat de vrijheid van religie en levensovertuiging een belangrijk grondrecht is, omdat religie van fundamentele betekenis is voor een democratische samenleving. Een beperking op een fundamenteel recht zoals vrijheid van godsdienst is slechts gerechtvaardigd als deze noodzakelijk is in een democratische samenleving. Het Europese ideaal is een samenleving die ruimte biedt aan verschil als positieve waarde in tegenstelling tot verschil als product van puur relativisme.

Stephan Philipsen en Ben Vermeulen gaan in op de spanning tussen subjectieve interpretatie en

objectieve rechtsorde. De beginselen van scheiding van kerk en staat en overheidsneutraliteit zijn geen neutrale concepten, maar zijn ideologisch ingekleurd. Nederland bevindt zich in een middenpositie tussen secularisme en staatsgodsdienst. De schrijvers kennen geen westerse staten waarin de godsdienstvrijheid niet als grondwettelijk recht gegarandeerd is. 'Dat wijst erop dat de scheiding van kerk en staat en overheidsneutraliteit juist goed samengaan met de vrijheid van godsdienst, ja deze vermoedelijk zelfs veronderstellen.' De democratische rechtsstaat kan volgens hen slechts adequaat functioneren bij de gratie van ten minste een minimum aan overeenstemming omtrent normen en waarden. Religie heeft een positieve maatschappelijke functie, maakt zingeving mogelijk en faciliteert overdracht van belangrijke morele normen. De schrijvers waarschuwen om de pluraliteit die eigen is aan de democratische rechtsstaat totalitair op te lossen met een overkoepelend harmonieus geheel.

Hansko Broeksteeg constateert dat de aanwezigheid van religie in de publieke sfeer steeds minder vanzelfsprekend wordt geacht en dat beoefenaren van een godsdienst zeker niet op vermeende 'voorrechten' hoeven te rekenen. Nederland kent echter niet, zoals Frankrijk en Turkije, het secularisme als *founding principle* van de staat.

Aernout Nieuwenhuis zet uiteen dat het EHRM de

ationale autoriteiten een relatief ruime marge ten aanzien van de beperkingen van de vrijheid van godsdienst, voor zover betrekking hebbend op de plaats van de godsdienst in de samenleving. Daar staat tegenover dat het EHRM wel degelijk een substantiële bescherming biedt tegen beperkingen die de leer en organisatie van de geloofsgemeenschap betreffen. Godsdienstige organisaties mogen hun eigen karakter beschermen en personen met andere religieuze overtuigingen weren. De godsdienstvrijheid van de instelling heeft een meerwaarde. Dat geldt vooral kerkelijke organisaties. 'Is het weren van vrouwen uit het geestelijk ambt niet onrechtmatig, organisaties op religieuze grondslag mogen bij het aantrekken van personeel op dit punt geen onderscheid maken.'

Jan Willem Sap constateert dat in de Europese Unie een angst heerst voor verschillende vormen van fundamentalisme. Hij noemt het onjuist wanneer godsdienstige identiteit als tegengesteld wordt gezien aan democratische identiteit. 'Tegenwoordig lijkt het dat men wordt gedwongen om in de publieke sfeer seculier te zijn.' De politieke betekenis van religieuze geloofsgemeenschappen is toegenomen waarschijnlijk mede een reactie op de sociale onzekerheid veroorzaakt door het felle kapitalisme en de snelle globalisering. Uit de Europese jurisprudentie blijkt dat dat de toevlucht tot godsdienst als bron van waarden steeds verzoend dient te worden met de beginselen van de democratie en de rechten van de mens. De autonomie van godsdienstige organisaties is een noodzakelijk aspect van godsdienstvrijheid. De vrees voor orthodoxe godsdienstigheid is de laatste tien jaar toegenomen, maar tolerantie is juist bedoeld om meningen te accepteren van mensen met wie men het oneens is. Het beginsel van gelijke behandeling van mannen en vrouwen heeft in de politieke arena aan gewicht gewonnen, zo verwijst hij naar de SGP-kwestie.

Titia Loenen zet uiteen dat artikel 9 van de EVRM een ondergeschikte rol heeft gespeeld in de juris-

prudentie rond de SGP. Eerder lijkt een rol te spelen dat er sprake is van een botsing met andere fundamentele rechten en belangen. Een partij die seksegelijkheid afwijst kan niet rekenen op bescherming van het EVRM, ongeacht de godsdienstige bron ervan. Zo ook Leendert van Beek die het niet ondenkbaar acht dat het EHRM de richting kiest van een grondrechtenhiërarchie, waarbij gelijkheidsbeginsel boven de godsdienstvrijheid prevaleert, wat ook een rol speelt bij de 'weigerambtenaar'. Het is erg lastig en ingewikkeld om aan religieuze gewetensbezwaren van een ambtenaar tegemoet te komen omdat hij meer dan een ceremoniële functie heeft. Hij ziet een algemene tendens binnen de Nederlandse rechtsorde om het gelijkheidsbeginsel boven dat van de godsdienstvrijheid te prevaleren wat zijns inziens zeker niet toe te juichen is.

Jos Vleugel schrijft in zijn bijdrage over de grondwettelijke aanstellingsvrijheid in het confessioneel onderwijs dat de juridische controverse over de 'enkelfeitconstructie' herleid kan worden tot een politiek of ideologisch conflict. Het schrappen ervan past in een liberale ideologie die het non-discriminatiebeginsel onverkort van toepassing laat zijn op confessionele scholen. Een democratische rechtsstaat dient echter rekening te houden met minderheden en kan het zich niet veroorloven om wetgeving te construeren waarin de collectieve vrijheidsrechten van minderheden worden opgeofferd aan het ideaal van individuele vrijheden. Typisch liberaal is de scheiding tussen privaat- en publiek domein. Een religieuze visie op de godsdienstige grondslag staat hier haaks op omdat de bijzondere school juist de religieuze identiteit op school zonder discussie wil belijden. De overheid dient zich niet in interne religieuze aangelegenheden van godsdienstige gemeenschappen te mengen.

Een interessante, doorwrochte uitgave, die vooral beschrijvend is, maar daarom ook een groot informatief gehalte heeft.

Roel Kuiper, *De terugkeer van het algemeen belang. Privatiseringsverdrict en de toekomst van Nederland*; uitgeverij Van Genneep, Amsterdam, 2014; 206 blz.; € 17,90.

Een schokkend boek dat beschrijft hoe in Nederland de chaos toeslaat na allerlei ingrijpende privatiseringsgolven de afgelopen jaren. Het resultaat van al deze vernieuwingen is volgens de CU-senator overwegend negatief. Er is een uitverkoop van belangrijke oer-Nederlandse bedrijven gehouden aan het buitenland, met als effect een verlies van zicht op het common good, verwaarlozing van publieke belangen. De Nederlandse burgers waren ooit de aandeelhouders van de publieke zaak, maar nu staan ze op afstand, passief en afgewend van de politiek. Maatschappelijke verbindingen zijn verbroken en het publieke domein is verschaald en 'leeg' geworden. Ons land dat door gezamenlijke inspanning is opgebouwd gaat op die manier verloren. De belangen van Nederland zijn versmald tot economische belangen, wat heeft geleid tot aantasting van kwaliteitsstandaarden, afbrokkeling van de leefwereld van de burgers, die als het ware ronddolen in een wereld van deelbelangen.

Ook de politiek is niet alert geweest en heeft niet kunnen voorkomen dat het democratisch proces werd opgeslokt door de wereld van de deelbelangen. Ja, zij kon hoogstens begeleider zijn van de transacties tussen het ministerie en de verzelfstandigde en geprivatiseerde bedrijven. Kuiper: 'De markt vraagt vrijheid, maar het is de politiek die ordening moet aanbrengen. Politiek gezag is nodig om de juiste verhoudingen te scheppen.' De schrijver geeft een overtuigend kritische reactie op de neoliberale tijdgeest, die alles verwachtte van de markwerking wat ook in Europa desastreus heeft uitgewerkt ('de Interne Markt was vanaf de aanvang een liberaal project'). Het terugwinnen van publieke zeggenschap en de terugkeer van het algemeen belang is volgens hem de allerbelangrijkste politieke opgave van dit moment. Nodig is nieuw sociaal en moreel kapitaal, dat functioneert in een civil society waarvan de bloei ten zeerste wordt bevorderd door een weefsel van op elkaar afgestemde instituties en een stabiele politieke omgeving.

.....

Hans Burger en Geert Jan Spijker (red.), *Open voor God. Charles Taylor en christen-zijn in een seculiere tijd*, uitgeverij De Vuurbaak, Barneveld, 2014; 135 blz.; € 19,90.

Een politiek-filosofisch boek over de bekende Canadese cultuurfilosoof Charles Taylor, die indringende studies geschreven heeft over de seculiere tijd. De inleiders constateren dat religie onuitroeibaar blijft, maar of de seculiere dominantie op haar retour is, zal de toekomst moeten leren. In ieder geval is Taylor een denker die kritisch reageert op de zogenaamde verhalen dat religie en metafysica verdwijnen 'dankzij' de vooruitgang van wetenschap en techniek. Volgens

Taylor verdwijnt religie in onze seculiere tijd niet, maar verandert zij, onder meer in een exclusief humanisme en de nadruk op authenticiteit. Religie kan een perspectief bieden dat verder reikt dan het empirische wereldbeeld. Geert Jan Spijker wijst erop dat Taylor niets ziet in de laïcistische benadering (het Franse systeem van scheiding van kerk en staat) die met behulp van de rede tijdloze principes als vrijheid, gelijkheid en broederschap propageert, conform de liberaal-seculiere rechtsfilosoof Paul Cliteur. Er is geen onoverbrugbare kloof tussen geloof en rede, dat is juist de mythe van de Verlichting. Roel Kuiper laat zien hoezeer volgens Taylor de politiek blind is voor de verticale dimensie en steeds meer gegrondvest wordt op exclusief huma-

nisme. 'De voorstelling dat de mens goed is maakt er onderdeel van uit, evenzeer de utopische dromen over een perfecte politieke orde.' De politiek wordt zo tot een 'geblindeerde' ruimte. Taylor richt zich vooral tegen het systeem van regels, de 'wettenidolatrie' van de moderne liberale samenleving, die de nood van mensen uit het oog verliest en mensen moreel en spiritueel afstompt. Kuiper heeft wel kritiek op Taylor wanneer hij zich eenzijdig afzet tegen het protestantisme dat eenzijdig zou focussen op het individu. De wereld is door de Reformatie niet gemechaniseerd en los van God, noch is er een autonome moraal ontstaan, maar juist het toneel waarop God gediend wordt. Zo heeft het neocalvi-

nisme de zogenaamde autonomie van verzelfstandigde levensdomeinen doorbroken, zodat die zich weer zouden richten op de heerschappij van Christus. Toch handhaaft ook Taylor dat de moderniteit in haar wereldbeeld en morele voorstellingen meer van het christelijk geloof vasthoudt dan ze zelf wil weten. De democratie biedt vanwege zijn principiële openheid een uitgelezen route voor een transformatie van binnenuit. Het boek, resultaat van samenwerking van de Theologische Universiteit Kampen en het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, geeft een dieptepeiling van de politiek vanuit het perspectief van de secularisatie als heersende wereldbeschouwing.

Riekelt Pasterkamp, *Net mensen. Iedereen conservatief*, uitg. Boekencentrum, Zoetermeer, 2014; 144 blz.; € 14,90.

Een bundel interviews over het conservatisme, naar aanleiding van het vijfjarig bestaan van het Conservatief Café. Medewerking verleenden Thierry Baudet, Dick Berlijn, Arend Jan Boekestijn, Elbert Dijkgraaf, Lilian Janse, Arendo Joustra, Lody van de Kamp, Mona Keijzer, Gert-Jan Segers, Diederik Smit, Bart Jan Spruyt en Cor Verkade. De elf personen traden op als spreker of forumlid tijdens de debatavonden. De onderwerpen gaan over Europa, burgerschap, koningshuis, defensie en gezin. Het boekje leest gemakkelijk weg maar biedt helaas weinig bezinning op de studie van de beginselen van het conservatisme. Wat dat betreft is de meest relevante bijdrage het vertaalde manifest van Roger Scruton, 'Wat geloven conservatieven?' Daarin worden de principes van het conservatisme duidelijk, zoals de noodzaak van een minimale staat, de waarde van de natiestaat (als de enige drager van democratische legitimiteit), het belang van wet en orde en morele waarden in het algemeen, zoals

persoonlijke verantwoordelijkheid en respect voor anderen, het belang van vrije gemeenschappen, de cultuurvormende betekenis van het onderwijs. Ik begrijp dat de christelijke politiek marginaal is geworden, maar om nu maar gelijk de christelijke partij als 'over en uit' te beschouwen, gaat mij te ver. Daarvoor is de inbreng van expliciet christelijke noties in de politiek onmisbaar, ook gezien van historisch oogpunt (wat conservatieven moet aanspreken). Het is zeker nodig in deze secularistische tijd om in te zetten op verbindende waarden, maar daarin kan juist een christelijke partij een expliciete inbreng hebben. Wie religie per definitie tussen haakjes zet, dreigt te vervallen in een algemeen-menselijke moraal die alles verwacht van morele vorming en deugdethiek, maar waar de bijzondere openbaring in Christus geen corrigerende rol speelt. Ik hoop dat binnen het Conservatief Café genoeg power is om ooit een doorwrochte studie te presenteren over de aard en toekomst van het conservatisme. Het gedachtegoed van het conservatisme is aantrekkelijk genoeg om in te brengen in het huidige debat, maar op weer een extra partij zit niemand te wachten. Daarvoor hebben de christelijke partijen genoeg conservatief ideeëngoed in huis.

Vertrouwen in de politiek of de overheid?

Spreken over vertrouwen in dé politiek of dé overheid is problematisch. Want vertrouwen in de *overheid* is wat anders dan vertrouwen in de *gemeente*, het *provinciebestuur*, het *kabinet* of de *coalitiepartijen*. En dan is er ook nog zoiets als het vertrouwen in de *democratie*. Als dat gaat ontbreken is het zeer zorgelijk!

De 16de president van de Verenigde Staten, Abraham Lincoln sprak eens: 'If you once forfeit the confidence of your fellow citizens, you can never regain their respect and esteem. It is true that you may fool all of the people some of the time; you can even fool some of the people all of the time; but you can't fool all of the people all of the time.'

Vrij algemeen wordt aangenomen dat een democratie alleen kan werken als de burgers een zeker vertrouwen hebben in hun bestuurders: 'Without some trust, some system loyalty, politics cannot function', aldus Rosanvallon. Politiek wantrouwen ondermijnt de essentie van de democratie. 'Democratic institutions are believed vulnerable to breakdown in times of crisis unless rooted in shared norms of political trust, tolerance, respect for human rights, willingness to compromise, moderation, and beliefs in democratic legitimacy', stelt Norris.

Een dalend vertrouwen in het kabinet is een vrij normaal verschijnsel. Het wordt zorgelijker als opeenvolgende regeringen gedurende een reeks van jaren weinig vertrouwen krijgen. Als daar bovenop het vertrouwen in de democratie jaar op jaar daalt, kan sprake zijn van een brede legitimiteitscrisis. De Bijbel houdt ons voor wat koning David in Psalm 37 schrijft: 'Vertrouw op den HEERE, en doe het goede; bewoon de aarde, en voed u met getrouwigheid.' Christenen bidden tot God voor de overheid, en volgen daarin wat Paulus aan Timotheüs schrijft: dat er smekingen, gebeden, voorbiddingen, dankzeggingen voor alle mensen worden gedaan; voor koningen en allen, die in hoogheid zijn; opdat wij een gerust en stil leven leiden mogen in alle godzaligheid en eerbaarheid.

Ir. dr. Henk Kievit, redactielid

Guido de Brès-Stichting

Wetenschappelijk Instituut SGP

Guido de Brès in actie! Op 1 november 1561 gooit hij 's nachts een pakketje met daarin de Nederlandse Geloofsbelijdenis over de muur van kasteel Doornik. In ons logo ziet u die zwaaiende beweging in de vorm van een G, waarbij de lus het *Ichthus*-visje vormt.

Deze actie van Guido de Brès inspireert en motiveert het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP om 'pakketjes' te sturen in de richting van politiek en samenleving. Onze publicaties zijn eigenlijk steentjes in de Haagse Hofvijver...

Goede, bijbelse principes hebben praktische waarde. Juist in de politiek! Graag willen wij meer mensen daarvan bewustmaken. Met het oog op de toekomst van ons allemaal. Welke tendensen zijn verkeerd en welke ontwikkelingen juichen we toe?

Wilt u ons helpen en steunen bij het maken van nieuwe pakketjes en het blijven gooien van steentjes in de Hofvijver? U kunt bijvoorbeeld Guido-donateur worden of een abonnement nemen op het kwartaaltijdschrift *Zicht*. Neem gerust contact met ons op voor meer informatie!

www.wi.sgp.nl

Guido de Brès-Stichting (WI-SGP)
Dinkel 7, 3068 HB Rotterdam
Telefoon (010) 7200 785
E-mail: wi@sgp.nl

Thema Vast vertrouwen

- Blikopener** *Vertrouwen versterken, niet ondermijnen!* 1
Drs. Jan A. Schippers
- Bijbelstudie** *Het is goed op de Heere te vertrouwen* 2
Dr. Maarten Luther (1483-1546)
- Interview** *'Het gaat eigenlijk heel goed met Nederland'* 6
Johan van de Worp MA en drs. Jan A. Schippers interviewen prof. dr. Meindert Fennema
- Gering vertrouwen: niet dramatiseren, wel reageren!* 20
Drs. Joost Veldman laat politieke denktanks aan het woord
- Vertrouwen in de Gelderse gemeentepolitiek* 56
Ronilla Heijboer interviewt raadslid Lourens van Bruchem
- Thema** *Vertrouwen in politiek fluctueert* 16
Ben Provoost MA
- 'Wie klimt de berg des Heeren op?'* 30
Drs. Henri Pool
- Over de wisselwerking tussen vertrouwen en cultuur* 39
Drs. Jacques Bazen
- Vertrouwen in grote dingen komt langzaam'* 49
Jonathan Schroevers en Arie Rijnveld
- Worldview** *Controleren is goed, vertrouwen is beter* 44
Geert Kraaijeveld
- Lokaal vizier** *Rondom de gemeenteraadsverkiezingen en daarna...* 60
Ronilla Heijboer
- Kwartaalstelling** *Burgerparticipatie versterkt vertrouwen van burger in openbaar bestuur* 35
Drs. Joost Veldman, met dr. Arwin van Buuren en dr. Martijn van der Steen
- Verkiezingen** *Euroscopsis krijgt zwaardere stem in Europees Parlement* 66
Walter van Luik MSc en drs. Frank van der Maas
- Terugblik** *SGP-tijdschrift Zicht slaat vleugels breed uit* 73
Dr. Klaas van der Zwaag en drs. Jan A. Schippers
- Vertrouwen en verdragen. Impressie jubileumcongres WI-SGP* 77
Johan van de Worp MA en drs. Jan A. Schippers
- Boekenschap** *Waarden voor democratie en rechtsstaat* 83
dr. Klaas van der Zwaag
- Column** *Focus: Vigilare Deo confidentes* 13
Dr. Roelof Bisschop
- Brandpunt: Uitleggen over de burger* 65
Mr. dr. Sytse de Jong
- Perspectief: Vertrouwen in de politiek of de overheid* 88
Dr. ir. Henk Kievit